

ISSN 1512-8784
UDK 374.7 VOL. XIX
Broj 2 2019.
Bosna i Hercegovina

Obrazovanje odraslih

Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu

Adult Education

Journal for Adult Education and Culture

ISSN 1512-8784

UDK 374.7

Broj 2, novembar 2019.

Bosna i Hercegovina

Obrazovanje odraslih

Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu

Adult Education

Journal for Adult Education and Culture

IZDAVAČ:

JU Bosanski kulturni centar Kantona Sarajevo
OJ Bosanski kulturni centar Sarajevo

ZА IZDAVAČА:

Edin Kukavica

REDAKCIJA ČASOPISA:

prof. dr. Šefika Alibabić, prof. dr. Mirjana Mavrak, prof. dr. Senada Dizdar,
prof. dr. Branislava Knežić, prof. dr. Lejla Turčilo, dr. sc. Emir Avdagić,
Amina Isanović – Hadžiomerović, M.A., Adnana Emirhafizović, dipl. psiholog

POČASNI ČLANOVI REDAKCIJE:

akademkinja Adila Pašalić Kreso, profesorica emerita, Sarajevo
prof. dr. Miomir Despotović, Beograd
prof. dr. Sava Bogdanović, Zagreb
prof. dr. Radivoje Kulić, Kosovska Mitrovica
prof. dr. Jusuf Žiga, Sarajevo
Narcis Hošo, prof., Sarajevo

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA:

prof. dr. Senada Dizdar

LEKTOR:

Srđan Arkoš, prof.

PRIJEVOD NA ENGLESKI I NJEMAČKI JEZIK:

Aida Fatić, dipl. psiholog

ADRESA IZDAVAČА:

JU Bosanski kulturni centar Kantona Sarajevo
OJ Bosanski kulturni centar Sarajevo
Branilaca Sarajeva 24, 71000 Sarajevo, BiH
tel: +387 33 407 654; tel/fax: +387 33 586-771
e-mail: info@bkc.ba
web: www.bkc.ba

Časopis izlazi uz finansijsku potporu Ministarstva kulture i sporta Kantona Sarajevo i Fondacije za izdavaštvo Sarajevo.

Časopis izlazi dva puta godišnje u tiražu od 300 primjeraka.

Rješenjem Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta broj: 02-15-6646/01, od 29. 10. 2001. godine, časopis «Obrazovanje odraslih/Adult Education» je oslobođen poreza na promet i upisan je u registar medija.

Časopis «Obrazovanje odraslih/Adult Education» indeksiran je u CEEOL i EBSCO bazama.

Sadržaj:

Uvodna riječ glavne i odgovorne urednice

9

U POVODU

Heribert Hinzen

**Obilježavanje 20 godina Ureda za Bosnu i Hercegovinu –
Osrt na kontekst i postignuća tokom
50 godina DVV Internationala i
100 godina njemačkih Visokih narodnih škola**

13

ČLANCI

Haris Cerić, Ešref Kenan Rašidagić

Strip i karikatura u nastavi politologije

39

Mirjana Mavrak, Stjepana Komšić, Emina Kapetanović

**Učenje odraslih i strategije suočavanja sa stresom:
Andragoška upotreba BASIC Ph modela**

55

Ajla Demiragić, Lejla Hajdarpašić, Džejla Khattab

Javne biblioteke kao prostori integracije i osnaživanja migrantica 87

Sarina Bakić

**Stanje i perspektive interkulturnog dijaloga s aspekta
medijske i informacijske pismenosti**

107

PRIKAZ KNJIGE

Merima Čamo

Antropologija porodice i porodičnog života

125

Lamija Silajdžić

(Na)učiti roditelje medijskoj pismenosti

129

Content:

Word From the Editor-In-Chief	9
ON THE OCCASION	
Heribert Hinzen	
Celebrating 20 Years of the Country Office Bosnia and Herzegovina – Looking at the Context and Achievements during 50 Years of DVV International and 100 years of the German Volkshochschule	13
ARTICLES	
Haris Cerić, Ešref Kenan Rašidagić	
Comic Strip and Caricature in Political Science Teaching	39
Mirjana Mavrak, Stjepana Komšić, Emina Kapetanović	
Adult Learning and Stress Coping Strategies: Andragogy and BASIC Ph Model Use	55
Ajla Demiragić, Lejla Hajdarpašić, Džejla Khattab	
Public Libraries as Integration and Enhancement Spaces for Migrant Women	87
Sarina Bakić	
Position and Perspectives of Intercultural Dialogue from the Aspect of Media and Information Literacy	107
BOOK REVIEW	
Merima Čamo	
Anthropology of the Family and Family Life	125
Lamija Silajdžić	
Teaching Parents Media Literacy	129

Inhalt:

Einführungswort der Chefredakteurin	9
<hr/>	
ZUM ANLASS	
Heribert Hinzen	
Zum 20-jährigen Jubiläum des Länderbüros Bosnien-Herzegowina: Rückblick auf den Kontext und die Erfolge über 50 Jahre des DVV International und 100 Jahre der deutschen Volkshochschulen	13
<hr/>	
ARTIKEL	
Haris Cerić, Ešref Kenan Rašidagić	
Komikbuch und Karikatur als Unterrichtsmittel im Bereich der Politikwissenschaft	39
Mirjana Mavrak, Stjepana Komšić, Emina Kapetanović	
Erwachsenenlernen und Strategien zur Stressbewältigung: andragogische Anwendung des BASIC Ph Modells	55
Ajla Demiragić, Lejla Hajdarpašić, Džejla Khattab	
Öffentliche Bibliotheken als Plattform zur Integration und Ermächtigung von Migrantinnen	87
Sarina Bakić	
Stand und Perspektiven des interkulturellen Dialogs vom Standpunkt der Medien – und Informationskompetenz	107
<hr/>	
BUCHPRÄSENTATION	
Merima Čamo	
Antropologie der Familie und des Familienlebens	125
Lamija Silajdžić	
Aufbau der Medienkompetenz der Eltern	129

obrazovanje odraslih obrazovanje odraslih
их образование одраслих образование одраслих
aslik obrazovanje odraslih obrazovanje odraslih
их образование одраслих образование одраслих
obrazovanje odraslih obrazovanje odraslih
те одраслих образование одраслих образование
obrazovanje odraslih obrazovanje odraslih
их образование одраслих образование одраслих
obrazovanje
их образование
obrazovanje odraslih образование одраслих
их образование одраслих образование одраслих
obrazovanje odraslih образование одраслих
ате одраслих образование одраслих образование
образование одраслих образование одраслих
ије одраслих образование одраслих образование
вание одраслих образование одраслих образование
је одраслих образование одраслих образование
тне одраслих образование одраслих образование
е одраслих образование одраслих образование
одраслих образование одраслих образование
образован
их образование
obrazovanje odraslih образование одраслих
их образование одраслих образование одраслих
obrazovanje odraslih образование о

UVODNA RIJEČ

Dragi čitatelji i čitateljice,

pred vama je drugi broj za 2019. godinu. Veoma se radujem što mogu objaviti da su oba broja časopisa *Obrazovanje odraslih* iz 2019. godine indeksirana u međunarodnoj bazi EBSCO, te da smo postali dio te baze. Uz članove Redakcije, u indeksiranju časopisa od pomoći su bile i kolegice iz Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine Adisa Žero i Anja Mastilović, kojima zahvaljujem na pomoći. Od planova koje još nismo do kraja realizirali je i nova web-stranica časopisa na adresi JU *Bosanski kulturni centar KS*. Radovi na tom poslu se privode kraju pa će sljedeći broj vjerovatno biti na novoj web-adresi, čime će biti unaprijeđen i digitalni život ovog časopisa te otvoren put za daljnji rad na kvaliteti i indeksiranju u relevantnim međunarodnim bazama.

U ovom broju napuštena je uobičajena struktura časopisa te nakon Uvodne riječi odgovorne urednice ne slijedi rubrika Članci nego tekst direktora DVV-a Heriberta Hinzena *Obilježavanje 20 godina Ureda za Bosnu i Hercegovinu – Osrt na kontekst i postignuća tokom 50 godina DVV Internationala i 100 godina njemačkih visokih narodnih škola*, koji je svrstan u rubriku *U povodu*.

Tekst je višestruko značajan za naš časopis, budući da daje kratak pregled razvoja DVV-a u svijetu i u Bosni i Hercegovini, zatim zato što će budućim istraživačima historije bh. andragoške prakse dosadašnja iskustva biti nezaobilazna u njihovim radovima i, konačno, jer je DVV omogućio da se pokretanjem i održavanjem časopisa *Obrazovanje odraslih* da velik doprinos institucionalizaciji andragogije u Bosni i Hercegovini. U zaključku teksta je i preporuka za daljnji istraživački rad na ovu temu, u kojoj se kaže: „Bilo bi zanimljivo staviti historijsko-komparativne naočale i detaljnije analizirati institucionalizirano, na lokalnu zajednicu usmjereno obrazovanje odraslih i komunalne centre za učenje i obrazovanje odraslih uzimajući u obzir njihove korijene, dostignuća i zaokrete u vezi sa strukturom, institucijama, programima, aktivnostima i polaznicima, te pokušati predvidjeti njihovu budućnost u vremenu digitalizacije [...]. Preporučeno istraživanje svakako bi trebalo biti urađeno, jer su to nezaobilazni koraci u utemeljenju andragogije kao naučne discipline i u BiH.“

Slijedi rubrika Članci u kojoj donosimo četiri rada, dva izvorna naučna rada i dva pregledna rada. Prvi tekst je nastao u koautorstvu Harisa Cerića i

Ešrefa Kenana Rašidagića, *Strip i karikatura u nastavi politologije*, u kojemu autori pokazuju iskoristivost stripa i karikature u univerzitetskoj nastavi politologije.

Drugi tekst iz ove kategorije, *Učenje odraslih i strategije suočavanja sa stresom: Andragoška upotreba BASIC Ph modela*, također je koautorski, nastao saradnjom Mirjane Mavrak, Stjepane Komšić i Emine Kapetanović. Tema kojom se u članku autori bave je povezivanje učenja odraslih i čovjekovih strategija u suočavanju s izazovima života. Kontekst u kojemu se tematizira ova problematika pripada eko-niši obitelji, škole i bolnice, sa posebnim osvrtom na bolničko okruženje.

Slijede dva pregledna članka. Prvi je rad Ajle Demiragić, Lejle Hajdarpašić i Džejle Khattab *Javne biblioteke kao prostori integracije i osnaživanja migrantica*. Rad je posvećen aktuelnoj i relevantnoj temi; obiluje dobrom pregledom dokumenata i primjerima dobre prakse u Evropi i Americi vezano za probleme migracije i nudi primjere u kojima javne biblioteke podupiru njihovu socijalizaciju u sredinama u koje su migranti došli.

Tekst Sarine Bakić *Stanje i perspektive interkulturnog dijaloga s aspekta medijske i informacijske pismenosti* tematizira ulogu informacijske i medijske pismenost u podržavanju multikulturnog dijaloga i borbe protiv predrasuda i stereotipa.

Broj donosi i dva prikaza knjiga. Merima Čamo predstavlja knjigu Amela Alića *Kulturni modeli odgajanja: uvod u antropologiju porodice* (Sarajevo: Perfecta, 2018.), a Lamija Silajdžić djelo *Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini*, autorice Lee Čengić (Sarajevo: Mediacentar, 2019.)

Vjerujem da će naša vjerna čitalačka publika i ovaj put naći zanimljivo štivo za čitanje.

U Sarajevu 8. 3. 2020.

Senada Dizdar

U POVODU

ON THE OCCASION

Heribert Hinzen¹

Obilježavanje 20 godina Ureda za Bosnu i Hercegovinu – Osvrt na kontekst i postignuća tokom 50 godina DVV Internationala i 100 godina njemačkih visokih narodnih škola²

Uvod

Ovaj članak povezan je sa dvadesetom godišnjicom od početka djelovanja DVV Internationala u Bosni i Hercegovini i otvaranja Ureda u Sarajevu, i njemu je posvećen. Godina 2000. bila je početak Pakta stabilnosti na Balkanu, kada se DVV International uključio u proces uspostavljanja i očuvanja mira u regionu Jugoistočne Europe. Od tada je veliki broj uspješnih aktivnosti rezultirao dostignućima koja imamo namjeru predstaviti u nastavku.

Prošla godina (2019) je bila veoma značajna godina za obrazovanje odraslih u mnogim zemljama, kada je obilježen velik broj značajnih godišnjica na nacionalnom i globalnom nivou. Visoke narodne škole (Volkshochschulen (vhs)) su obilježile 100 godina otkako su postale dio njemačkog Ustava. DVV International uspostavljen je davne 1969. godine kao institucija koja provodi međunarodne aktivnosti nacionalne asocijacije (Deutscher Volkshochschul-Verband, DVV) i kada počinje realizacija mnogih aktivnosti širom svijeta. Stoga je 2019. godina bila godina dvostrukog jubileja – 100 godina visokih narodnih škola i 50 godina DVV Internationala.

¹ Prof.(H) Dr. Dr. h. c. mult. Heribert Hinzen je savjetnik za obrazovanje odraslih i cjeloživotno učenje za održivi razvoj. Skoro četiri decenije radio je za DVV International. Doktorirao je na Univerzitetu u Heidelbergu, a dobio je i počasne doktorate od Univerziteta u Pećuhu u Madarskoj i Moldavskog državnog univerziteta. Počasni je profesor na univerzitetima u Bukureštu, Iasi i Pećuhu. 2006. godine primljen je u Medunarodnu kuću slavnih u oblasti obrazovanja odraslih (Hall of Fame), a kasnije postaje i počasni član UNESCO Instituta za cjeloživotno učenje.

² Prijevod sa engleskog Anes Čerkez, DVV International - Ured za BiH.

Uzimajući u obzir historijsko-komparativnu perspektivu drugih godišnjica i proslava u obrazovanju odraslih, možemo navesti i još nekoliko – poput one u Britaniji, gdje je u novembru 1919. Ministarstvo za obnovu objavilo Finalni izvještaj o obrazovanju odraslih (Izvještaj, 2019); obilježavanje 40 godina Katedre za andragogiju Univerziteta u Beogradu; 70 godina od održavanja prve konferencije CONFINTEA-e u Helsingöru 1949. (Knoll 2014); ili 50 godina od novogodišnjeg govora predsjednika Tanzanije Juliusa Nyerere pod nazivom “Obrazovanje se nikad ne završava” (Nyerere 1979). Sve ove godišnjice možemo iskoristiti da produbimo svoje razumijevanje obrazovanja odraslih kao struke koja se razvija i da utvrdimo šta nam je to slično ili različito, a šta zajedničko.

Pitanja koja nas mogu voditi u tom procesu bazirana na nekim od ključnih riječi mogu biti: Historija – može li prošlost pomoći u pripremi za bolju budućnost? Poređenje – da li pozajmljujemo ili učimo od drugih zemalja? Međunarodno – koje su globalne akcije relevantne? Lokalno – gdje, kada, kako i u čemu odrasli žele učestvovati? Potrebno je pokušati pronaći odgovore koji mogu pomoći osnaživanju uloge učenja i obrazovanja odraslih.

Bavljenje svještu o historiji i prisjećanje prošlosti analizirajući odabранe primjere iz oblasti obrazovanja odraslih oduvijek je bilo dio mog života. Kako se možemo zalagati za bolje razumijevanje prošlosti koja utiče na našu sadašnjost i budućnost? Kako obrazovne ustanove mogu doprinijeti tome? Koji su potencijali obrazovanja odraslih u okviru procesa cjeloživotnog učenja? Sve ovo su bila pitanja na koja smo pokušali pronaći odgovore na seminarima koristeći se odabranim primjerima historijskih dimenzija kako bismo ukazali na njihov lokalni, nacionalni, regionalni i čak globalni uticaj. Zajedno sa dugogodišnjim kolegom radili smo na provođenju refleksije pod nazivom “Učenje i obrazovanje odraslih: Aktivni građani svijeta za održivi razvoj – politički, profesionalni i lični prikaz“ za Centar za istraživanje i razvoj učenja i obrazovanja odraslih na Univerzitetu u Glasgow (Duke, Hinzen 2018). Refleksija političkog, profesionalnog i ličnog angažmana kolega može biti zanimljiva čitaocima kao dodatak onome što slijedi u nastavku.

Nacionalni ured u Bosni i Hercegovini

Kao što je ranije spomenuto, 2020. godine proslavljamo 20 godina od osnivanja DVV Internationala – Ureda za Bosnu i Hercegovinu, zaduženog za aktivnosti u Bosni i Hercegovini i regionalnu razmjenu i saradnju. Do sada je realizovan velik broj zanimljivih i izazovnih aktivnosti, koje su zapravo dovoljan materijal da se napiše jedna jezgrovita historija navodeći sve detalje i analizirajući najznačajnije ishode. Međutim, u ovom članku ima mesta samo za jedno poglavlje kao kraći zapis o pozadini, počecima, prekretnicama, dosadašnjim aktivnostima i ostvarenjima.

Dozvolit će mi da to uradim sa nekim ličnjim osvrtima ističući pri tome pojedine osobe koje su bile uključene u početnim godinama. Jakob Horn bio je direktor DVV Internationala u Bonnu od 1975. godine, a ja sam mu se 1978. pridružio kao zamjenik direktora. On je imao sjajan osjećaj za predstojeće dalekosežne promjene pa je u kasnim 80-im, uočivši da bi događanja u Istočnoj Njemačkoj i Jugoistočnoj, Centralnoj i Istočnoj Evropi mogla stvoriti nove, veće mogućnosti za DVV International, predložio Saveznom ministarstvu za ekonomski razvoj i saradnju (BMZ), našem glavnom osnivaču, da proširi saradnju s partnerima i u zemljama kao što su Mađarska, Poljska, Bugarska ili Rumunija, neovisno od instrumenata koje je do tada koristilo Ministarstvo vanjskih poslova. Svi znamo dovoljno o historiji događaja koji su se desili nakon pada Berlinskog zida. Međutim, ono što je možda manje poznato jeste da je zbog zajedničkih početaka 1919. godine ujedinjenje visokih narodnih škola u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj i stavljanje pod jedan krošobran u okviru državnog udruženja DVV bio ogroman izazov za nas u obrazovanju odraslih. Znatno povećanje finansijskih sredstava od BMZ-a omogućilo je DVV Internationalu da radi sa proširenom mrežom partnera te između 1990. i 1993. otvori nove nacionalne urede u Budimpešti, Varšavi, St. Petersburgu, Bukureštu i Sofiji. Pronaći direktora nacionalnog ureda nije bio previše težak zadatak u slučaju ureda u Varšavi, s obzirom da se Norbert Greger rodio i živio u Poljskoj prije nego što je 25 godina obavljao funkciju direktora Visoke narodne škole Mühlheim. Jakob Horn rođen je u Vojvodini, na sjeveru Srbije, u mađarskoj etničkoj sredini, te je stoga cijenio izazov da se preseli u Budimpeštu kao direktor-osnivač nacionalnog ureda DVV Internationala.

Zbog toga sam 1991. godine imenovan za direktora centrale u Bonnu, gdje sam uživao u izazovima i mogućnostima da više učestvujem u razvoju DVV Internationala ka globalnom institutu kakav je danas. To je bio veoma inspirativan period sa svim novim dešavanjima u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, izgrađen na prošlosti kao priprema za budućnost. Osim u Evropi, to je bio najzanimljiviji period i za aktivnosti u Africi, Aziji i Latinskoj Americi, zbog svih promjena u zemljama poput Angole ili Mozambika, Kine ili Vijetnama, Čilea ili Nikaragve, te zbog novih mogućnosti DVV Internationala da radi sa partnerima na projektima vezanim za demokratsko društvo ili smanjenje siromaštva obrazovanjem odraslih.

Godine 1996. Jakob Horn i ja smo ponovo zamijenili pozicije direktora: on se vratio nazad u centralu u Bonn, a ja sam preuzeo nacionalni ured u Budimpešti. Ovaj prelazak mi je dodatno produbio znanje o regiji Jugoistočne Evrope, njenoj historiji, kulturi, te različitosti naroda koji ovdje žive. U cilju stručne razmjene, često smo putovali u susjedne zemlje, uključujući bivšu Jugoslaviju. Da bih svoj posao dobro obavljao, morao sam bolje razumjeti sredinu, sličnosti i razlike u prošlosti i sadašnjosti obrazovanja odraslih u ovoj regiji, a sve za bolju budućnost. Učestvovao sam u nekoliko istraživačkih konferencija i pokušao doprinijeti njihovim nalazima (Hinzen 1997). Univerzitet u Pečuhu me je pozvao da se pridružim njihovom akademskom osoblju kao počasni profesor pa je stoga Pečuh postao važno mjesto za moju nastavu i istraživanje u obrazovanju odraslih, sa čestim posjetama gradu i regiji Baranya gdje smo pratili koncepte i realizaciju programa obrazovanja odraslih, upravljanje njihovim institucijama, te organizatore obrazovanja odraslih sa vladinom, privatnom, ili civilnom/javnom pozadinom.

Moj posao u Mađarskoj završio je krajem 1999. godine. Taj i prethodni period su bili veoma teški u susjednoj Jugoslaviji i na kraju su završili raspadom i stvaranjem novih nezavisnih država iz onoga što se danas često naziva ex-Jugoslavija, a jedna od njih je i Bosna i Hercegovina. Senat Univerziteta u Pečuhu me je 2000. godine ponovo pozvao da posjetim Mađarsku, gdje mi je dodijeljena titula počasnog doktora nauka za podršku razvoju obrazovanja odraslih u Mađarskoj, Evropi i cijelom svijetu (Hinzen 2000). Bila je to ceremonija sa dirljivim govorima i pohvalama, s obzirom da je još jedan počasni doktorat dodijeljen mađarskom sudiji koji je u to vrijeme radio u Međunarodnom sudu

pravde u Hagu, koji se bavio pitanjima ratnih zločina u brojnim mjestima bivše Jugoslavije.

Od 1999. do 2009. sam, međutim, ponovo radio kao direktor DVV Internationala u Bonnu. Jedan od prvih velikih novih projekata koje smo mogli inicirati 2000. godine bio je EBiS, Obrazovanje odraslih u Jugoistočnoj Evropi (na njemačkom jeziku: Erwachsenenbildung in Südosteuropa), orijentiran na regiju i strukture upravljanja obrazovanjem odraslih u Jugoistočnoj Evropi. Cijeli proces je u to vrijeme kao koordinator ispratio Uwe Gartenschlaeger, danas zamjenik direktora i predsjednik Evropske asocijacije za obrazovanje odraslih (EAEA). Direktor DVV Internationala – Ureda za Bosnu i Hercegovinu je od samog početka pa sve do danas bio Emir Avdagić. EBiS je obuhvatio sve zemlje bivše Jugoslavije, kao i Albaniju, Bugarsku i Rumuniju, a regionalni ured DVV Internationala bio je smješten u Sofiji, sa Johannom Theesenom na čelu kao regionalnim direktorom. Kasnije, ulaskom Bugarske u Evropsku uniju, regionalni ured se preselio u Sarajevo.

Drugi značajan novi projekt u to vrijeme bio je Regionalni ured za Centralnu Aziju, koji je osnovan 2002. godine i obuhvatio Kirgistan, Tadžikistan i Uzbekistan. On je uslijedio nakon terorističkih napada 11. septembra, nakon kojih je Vlada Njemačke izdvojila značajna sredstva podrške inicijativama za jačanje demokratskih vrijednosti, mirovnih pokreta, društvene inkluzije i smanjenja siromaštva putem obrazovanja odraslih.

U pripremama za ovaj članak analizirao sam velik broj godišnjih izvještaja DVV Internationala objavljenih nakon 2000. godine. Obim aktivnosti, događaja i publikacija proizašlih iz EBiS projekta je nevjerojatan. Svi partneri iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Makedonije, Rumunije, Srbije i Slovenije, kasnije i sa Kosova i Crne Gore, su, pored mnogih svojih unutarograničnih, bili uključeni i u regionalne, prekogranične i međuetničke aktivnosti. To je cijelo bogatstvo iskustava i dobro dokumentovanih primjera koji su još uvijek dostupni u arhivi DVV Internationala i zapravo čekaju dalju analizu. Dvije su takve značajne regionalne aktivnosti koje ovdje želim istaći: Regionalni festival cjeloživotnog učenja 2003. godine u Skopju, sa kojeg se još uvijek dobro sjećam veselog duha i druženja s velikim brojem kolega. Učenje jednih od drugih – Učenje za budućnost (Hinzen 2004) bio je moj lični moto i doprinos ovom značajnom skupu.

Druga veoma važna EbiS-ova međunarodna konferencija održana je u Sarajevu 2006. godine na temu "Cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih – ključni faktori ekonomski i društvene regeneracije u Jugoistočnoj Evropi". U to vrijeme bio sam zamjenik predsjednika EAEA-e, i bili smo sretni da dobijemo tender Evropske unije, koji nam je omogućio da pogledamo malo dublje u stvarnost obrazovanja odraslih u okviru zemalja članica i širom Evrope, što, smatrali smo svi, nije dovoljno dobro da bismo se približili onome što je Memorandum o cjeloživotnom učenju zahtijevao. Bilo mi je zadovoljstvo tada predstaviti studiju EAEA-e "Obrazovanje odraslih – Trendovi i izazovi u Evropi" (Hinzen 2006), koja je kasnije bila predmet i dublje diskusije sa Evropskom unijom. Rezultat je bio da je već iste godine EU objavila saopćenje "Nikada nije prekasno za učenje" (na engleskom: It is Never too Late to Learn), a godinu kasnije i Akcioni plan: Uvijek je pravo vrijeme za učenje. Tadašnja konferencija u Sarajevu se zato može smatrati prekretnicom svih ovih događanja.

Kada je riječ o procesu CONFINTEA, svjetskim UNESCO-ovim konferencijama o obrazovanju odraslih, posljednja konferencija, CONFINTEA VI, održana je 2009. godine u Belemu (Brazil), a naredna će biti 2022. u Maroku. Kao priprema ovom globalnom susretu, organizuju se pretkonferencijske aktivnosti na nivou kontinenata. Evropska pretkonferencija je tada organizovana u Budimpešti, 2008. godine, i tada sam stekao utisak da su delegati iz EBiS zemalja bili veoma dobro pripremljeni. Oni su bili uključeni u prikupljanje podataka i pisanje izvještaja zemalja, a dodatno je organizovano i dokumentovanje te diskusija na nivou EbiS-a kojom su analizirana dostignuća i izazovi njihove regije. To je na neki način bilo potpuno jedinstveno.

Iako su prije nekog vremena EBiS i Regionalni ured prestali da postoje, DVV International – Ured za Bosnu i Hercegovinu je još uvijek u punom zamahu i veoma podržava preostale regionalne aktivnosti. Prioritet nacionalnih aktivnosti na makronivou su inicijative za unapređenje pravnog okruženja, a ključnu ulogu u tome imala je od samog početka kontinuirana podrška Prof. dr. dr. h. c. Joachima Knolla i njegov doprinos temi Obrazovanje odraslih i legislativa (Knoll 2002: 147-159) kao i njegov Nacrt zakona o obrazovanju odraslih (Knoll 2005: 65-75). Skoro je objavljena informacija da je do sada svih 12 administrativnih jedinica (entitet, kantoni i distrikti) usvojilo zakone o obrazovanju odraslih. Trenutna podrška Strategiji razvoja obrazovanja odraslih 2018-2022. u jednom od kantona

je visoko vrednovana od svih interesnih grupa. (Avdagić 2019). Na mezonivou, fokus je na kontinuiranoj obuci andragoških kadrova, kadrova za monitoring i osiguranje kvaliteta i obuci i razvoju upravljačkih struktura u obrazovanju odraslih (Avdagić 2017), dok su na mikronivou to razvoji novih programa, razvoj vještina putem neformalnih programa, pri čemu se teži da priznavanje, validacija i akreditacija prethodno stečenog znanja postanu jedan od prioriteta.

Kakogod, trebamo biti svjesni potrebe dubinskog analiziranja veze između obrazovanja odraslih i razvoja u Bosni i Hercegovini. Amina Hadžiomerović je skoro objavila veoma zanimljiv članak u kojem zaključuje: "Veza između prošlosti i sadašnjosti obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini je duboko polivalentna, što je u određenoj mjeri rezultiralo ambivalentnim pogledom na socijalističku prošlost kao na naslijede, ali i breme. S druge strane, neoliberalne tendencije zahtijevaju od obrazovanja odraslih da bude otvorenije ka tržištu te da bolje odgovara na potrebe za visoko kvalifikovanom radnom snagom. U kontekstu privrede koja je u razvoju te različitim problema u političkom funkcionisanju, obrazovanje odraslih još uvijek ostaje na samom početku bosanskohercegovačkog obrazovnog i političkog diskursa." (Hadžiomerović 2018: 51).

U ovaj kratki i selektivni historijat DVV Internationala – Ureda za Bosnu i Hercegovinu mogao je stati samo jedan mali postotak svega onoga što je urađeno tokom protekle dvije decenije, a još uvijek nismo dotakli širu dimenziju njegovih uticaja na sveopšti razvoj obrazovanja odraslih u BiH do sada, a i u procesu približavanja EU. Svakako, dovoljno je da se razumije zašto je ovih 20 godina bio značajan dio u 50 godina institucionalnog razvoja DVV Internationala i njegovih ostvarenja i uticaja i u drugim regijama Evrope.

DVV International

U nastavku ćemo se osvrnuti na našu drugu godišnjicu, ovoga puta obilježavanje 50 godina. Institut za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza visokih narodnih škola, skraćeno DVV International, osnovan je 1969. godine nakon dužeg perioda u kojem su realizovane međunarodne aktivnosti ne samo na evropskom nivou već posebno sa partnerima u Africi, Aziji i Latinskoj Americi. Historijat je zaista raznolik, s obzirom da je saradnja u Africi bila dio procesa dekolonizacije dok je u Evropi počela kao dio procesa pomirenja nakon Drugog svjetskog rata.

Također, nacionalna i regionalna udruženja su počela da rade zajedno: DVV je postao član EAEA-e 1953. pa je, čak, 1964. i predstavljao EAEA-u na događaju povodom osnivanja Azijiske južno-pacifičke asocijacije za osnovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (ASPBAE) u Australiji. Ove dvije organizacije su 1973. godine zajedno osnovale i Međunarodno vijeće za obrazovanje odraslih (ICAE). To je uslijedilo nakon CONFINTEA-e III, konferencije koju je UNESCO organizovao u Tokiju 1972. (Hinzen 1994).

Historija DVV Internationala je publikovana povodom prethodne dvije godišnjice – 25 godina 1994. i 40 godina 2009. – oba jubileja su korištena kao prilika za prikupljanje brojnih dokumenata, izvještaja, studija i statistika koje su od pomoći svakome ko je zainteresovan za razvoj i uspjehe organizacije. Kada bismo spojili ove godišnjake, dobili bismo preko 1000 stranica sa brojnim primjerima o tome kako je DVV International bio pod utjecajem političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih odluka, te kako je DVV International kao dio zagovaračkih akcija civilnog društva ipak pokušao utjecati na globalne politike i prakse obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja u cilju ostvarivanja održivog razvoja i smanjenja siromaštva (Hinzen 2009).

Danas DVV International sarađuje sa oko 200 partnera u preko 30 zemalja svijeta putem svojih regionalnih i nacionalnih ureda. Jedna od ovih aktivnosti jeste i podrška lokalnim centrima za obrazovanje odraslih, i to na tri nivoa: intervencije na makronivou povezane sa politikama, zakonskim okvirom i finansiranjem; na mezonivou bavi se obukom kadrova i infrastrukturnim razvojem; na mikronivou provodi širok spektar aktivnosti koje obuhvataju raznolike teme i obuke za različite ciljne grupe, uključujući one koje nastavljaju svoje obrazovanje i učenje u kasnijem životnom dobu. Od 1973. godine organizacija objavljuje časopis „Obrazovanje odraslih i razvoj”, a koji je prethodnih godina obuhvatio neke vrlo značajne teme o ciljevima održivog razvoja (SDG), kao npr. Zajednice, vještine i kompetencije, Inkluzija i različitost, Uloga i uticaj obrazovanja odraslih (www.dvv-international.de).

DVV International je prošle godine objavio jubilarnu publikaciju „50 godina DVV Internationala. Pola stoljeća obrazovanja odraslih”. To je zapravo zbornik priča iz 50 zemalja u kojima su ikada do danas implementirane aktivnosti organizacije (Hirsch, Jost, Waschek 2019). Publikacija je dostupna javnosti od svečanog obilježavanja godišnjice koje je upriličeno tokom konferencije

AEDC-a (Adult Education and Development Conference) u maju 2019. godine u Weimaru. Ova konferencija se specifično bavila učenjem i obrazovanjem odraslih u okviru implementacije Ciljeva održivog razvoja, ključnim pitanjem kompletног djelovanja DVV Internationala u protekloj deceniji. U svjetlu ove AEDC, pripremljena je još jedna publikacija na temu "Obrazovanje odraslih i mladih u Agendi 2030 i Ciljevima održivog razvoja. Uloga, doprinos i dalji potencijal (Schweighöfer 2019).

Tokom prethodne konferencije, 2017. godine u Tbilisiju u Gruziji, usaglašen je set Ključnih poruka o centrima za obrazovanje odraslih na nivou lokalnih zajednica (Adult Education Centers/Community Learning Centers), uključujući:

- Politike, zakonski okvir i finansiranje: Da bi centri za obrazovanje odraslih dobro funkcionali neophodne su slične zakonske odredbe, upravljanje i podrška struktura kao kod škola, stručnog obrazovanja i obuke te visokog obrazovanja. Finansiranje bi trebalo biti adekvatno, predvidivo i održivo.
- Uloge, funkcije: Centri za obrazovanje odraslih su multifunkcionalne i inovativne ustanove. One nude obrazovanje i obuku, informisanje zajednice, mogućnosti za savjetovanje trenutnih i potencijalnih polaznika, i djeluju kao mesta društvenih i kulturnih susreta, kao centri za kulturu i izložbe.

Izvještaj o imputima i ishodima ove konferencije moguće je pronaći u članku Centri za obrazovanje odraslih kao faktor razvoja – Odgovornosti, strukture i prednosti (na njemačkom: *Erwachsenenbildungszentren als Entwicklungsfaktor – Verantwortung, Strukturen und Nutzen* (Hinzen, Jost 2018). Kao dio DVV Internationalove serije publikacija „Međunarodne perspektive u obrazovanju odraslih“ (International Perspectives in Adult Education), pripremljena je i distribuirana zanimljiva zbirkica studija slučaja "Centri za obrazovanje odraslih kao ključ razvoja – izazovi i faktori uspjeha" (Avramovska, Hirsch, Schmidt-Behlau 2017).

Važan oslonac DVV Internationala su visoke narodne škole kao lokalni centri za obrazovanje odraslih, koje su do bile snažnu podršku kada su postale sastavni dio državnog Ustava još prije 100 godina. Nije preuveličavanje ako kažem da je moja prepostavka i zaključak iz dubljeg istraživanja da bi bez ustavnih

rješenja u pozadini politika, zakonskog okvira i finansiranja obrazovanja odraslih i visokih narodnih škola, ovaj širom zemlje rasprostranjeni sistem bio mnogo manji i možda slabiji, a bez jakog uticaja visokih narodnih škola vjerovatno ne bi bilo ovakvog globalno orijentisanog instituta za međunarodnu saradnju visokih narodnih škola.

100 godina visokih narodnih škola

Jubileji mogu poslužiti kao kulturna sjećanja (Assmann 2018), gdje se kolektivno prisjećamo prošlosti kako bismo imali sretniju budućnost. 100 godina visokih narodnih škola zato treba posmatrati kontekstualno. Gledajući kroz moj biografski objektiv, kao građanin Njemačke svjestan sam da je prije 100 godina Weimarska Republika, kao naša prva demokratska republika, uslijedila po prestanku imperatorskog sistema, na kraju Prvog svjetskog rata, Novembarske revolucije, te na kraju njemačkog kolonijalizma u Africi i Aziji. Ali u svakom kraju postoji potencijal za rađanje nečeg novog i boljeg.

To je također bilo vrijeme u kojem je, nakon perioda intenzivne borbe, pravo glasa za žene postalo stvarnost. Godine 1919. se u Njemačkoj počeo primjenjivati i sistem osmosatnog radnog dana, osnovana je Bauhaus arhitektura – a ove godine slavimo i 100 godina visokih narodnih škola kao centara za obrazovanje odraslih usmjerениh na lokalnu zajednicu. Danas ih možete pronaći svuda u njemačkim selima, manjim i većim gradovima, s učešćem od preko 9 miliona odraslih osoba u svim vrstama obrazovnih aktivnosti, učenja i obuka.

Ključni uspjeh zagovaranja ili predviđanja u to vrijeme bilo je dodavanje klauzule 148 u Vajmarski ustav, koja glasi: "Obrazovanje odraslih, uključujući visoke narodne škole, mora biti podržano od nacionalnih, regionalnih i lokalnih nivoa" (na njemačkom: Das Volksbildungswesen, einschließlich der Volkshochschulen, soll von Reich, Ländern und Gemeinden gefördert werden.). Danas je to okvir za donošenje politika, zakona i finansijsku podršku obrazovanju odraslih, što predstavlja osnovni temelj dostupan svim centrima i njihovim aktivnostima (Vosskuhle 2019).

Također treba naglasiti da kao ustanove koje su usmjerene na lokalne zajednice visoke narodne škole imaju specifičan historijski kontekst zašto i kada su osnovane. Naprimjer: Visoka narodna škola grada Aachena osnovana je tek

nakon završetka Drugog svjetskog rata. Njeno osnivanje inicirali su Saveznici kao dio programa ponovnog obrazovanja videći visoke narodne škole kao potencijalne ustanove za jačanje demokratije. Nastavni kadar je iz Njemačke išao u studijske posjete Švedskoj kako bi se upoznali sa tamošnjim sistemom visokih narodnih škola (folkhighschool). Ako uzmem u obzir mali grad Bornheim u kojem ja živim, koji je nastao nakon administrativne reforme spajanjem dvanaest sela, visoku narodnu školu je općina osnovala tek 1979. godine. Kakogod, to je bio dovoljan razlog da se tih 40 godina obilježi jednim javnim događajem, predavanjem o digitalizaciji u obrazovanju odraslih i izložbom u gradskoj vijećnici.

Analizirajući procese planiranja i realizacije svih ovih događaja, shvatili smo da bismo trebali uraditi nešto praktično. Tada nam je dobro došla ponuda Njemačkog instituta za obrazovanje odraslih – Leibniz Centar za cjeloživotno učenje (DIE) da pripreme priručnik o tome kako obilježiti godišnjice u obrazovanju odraslih (Heuer, Hinzen 2018). Priručnik sadrži konceptualni okvir o kulturi sjećanja i historiji kao i brojne primjere o tome kako su pripreme dosadašnjih događaja osigurale inovativne ideje za arhivu i izložbe, događaje i saradnju.

Visoke narodne škole (VHS) danas

Može se reći da je do sada ostvaren određen kontinuitet i razvoj u odnosu na same početke, izuzev pauze u toku nacističke vladavine kada su visoke narodne škole bile zabranjene ili integrisane u sistem nacističke propagande. Nakon 1945. godine, visoke narodne škole su imale različite puteve razvoja tokom perioda podijeljene Njemačke. Ujedinjenje Istoka i Zapada Njemačke u ranim 90-im godinama bazirano je na federalnoj strukturi zemlje od pet novih pokrajina i jedanaest već postojećih, te populacijom od sada već oko 80 miliona ljudi. Visoke narodne škole su na nivou svake pokrajine formirale svoje udruženje (kao npr. Bavarsko ili Saksonsko udruženje visokih narodnih škola), a ovih 16 udruženja sa svojim članicama na nacionalnom nivou čine DVV.

Ukoliko želimo sazнати više o današnjoj situaciji visokih narodnih škola, možemo jednostavno pristupiti relevantnim detaljima s obzirom da visoke narodne škole imaju potpune statističke zapise za prethodnih 55 godina. Te podatke sakuplja DIE na godišnjem nivou, a u nastavku su neke brojke iz 2016.

godine. Sve visoke narodne škole su dio lokalnih seoskih, gradskih ili regionalnih struktura za obrazovanje i kulturu. Polovina njih su registrovane kao udruženja dok su druge dio općine ili djeluju kao neprofitne organizacije. Sve škole finansijska sredstva prikupljaju u skladu sa zakonskom regulativom na državnom nivou, od lokalne vlade i participacijom polaznika. Više od 900 visokih narodnih škola sa 3.000 potcentara smješteno je u svakom selu, manjem ili većem gradu u Njemačkoj. Najveća od njih nalazi se u Münchenu: broj polaznika u toku 2016. godine dostigao je 250.000 ljudi.

Sve visoke narodne škole zajedno imaju preko 6 miliona polaznika na kursevima/obukama i još dodatnih 3 miliona na predavanjima, ekskurzijama ili studijskim posjetama u vezi sa politikom, jezicima, zdravljem, kulturom, stručnim vještinama. Jezici i zdravlje su dva najveća područja – zauzimaju preko 60 % svih kurseva/obuka koje su u ponudi. Skoro 75 % polaznika ima između 25 i 64 godine starosti; 16 % su stariji od 65 godina, sa stopom rasta od 4,3 % u prethodnoj deceniji. Ove osobe su posebno zainteresovane za teme koje imaju veze s politikom i okruženjem, umjetnošću i kulturom, zdravljem i prehranom (Huntemann, Reichart 2016).

Iako su visoke narodne škole najbrojnije u okviru sistema odnosno tržišta obrazovanja odraslih, nisu jedine. Katolička i protestantska crkva imaju svoja udruženja za obrazovanje odraslih, a postoje i sindikalna udruženja, udruženja poljoprivrednika, političke fondacije i drugi. Da bismo još bolje razumjeli trenutnu situaciju u Njemačkoj, korisno je da se osvrnemo na brojke koje je prof. Schrader, direktor DIE, predstavio na sastanku direktora visokih narodnih škola u većim gradovima. Analiza statističkih podataka Federalnog ministarstva za obrazovanje i istraživanje pokazuje da u Njemačkoj 3 miliona djece pohađa predškolsko obrazovanje, 8 miliona osnovno i srednje obrazovanje, 2,5 miliona je uključeno u stručnu obuku, a 3 miliona pohađa koledže i univerzitete. Međutim, u sve oblike obrazovanja odraslih (opće, javno, stručno, akademsko) uključeno je 26,5 miliona osoba, što pokazuje veliki značaj ovog segmenta u okviru spektra cjeloživotnog učenja i važnost učešća visokih narodnih škola s oko 9 miliona polaznika (Schrader 2017).

Proslave i marketing

Proslava 100 godina visokih narodnih škola bio je velik događaj u 2019. godini u Njemačkoj, s obzirom da mnoge lokalne visoke narodne škole poput onih u Kölnu, Düsseldorfu, Dresdenu, Mannheimu ili Stuttgартu djeluju već 100 godina, dok su neke još starije, a neke i mlađe. Godišnjica je proslavljena i na državnom ali i na pokrajinskim nivoima širom zemlje. Dodavanje obrazovanja odraslih u ustav je zapravo ono što je bilo u epicentru obilježavanja 100 godina visokih narodnih škola te su aktivnosti započele već u februaru 2019. ceremonijom u crkvi Sv. Pavla u Frankfurtu, gdje je prof. dr. dr. h. c. Andreas Vosskuhle, kao predsjednik Visokog federalnog ustavnog suda, održao tematsko predavanje, stavljajući historijsku perspektivu Ustava iz 1919. godine u kontekst osnovnog zakona Savezne Republike Njemačke u području obrazovanja (Vosskuhle 2019). Događaju je prisustvovalo više od 500 pozvanih gostiju.

Na hiljade proslava je od tada uslijedilo u visokim narodnim školama na nivou lokalnih zajednica. U gradu Essenu su čak koristili i slogan tog vremena "Polazak" (na njemačkom: Aufbruch), spoj buđenja i zajedničkog polaska, da se ne zaboravi prošlost a naglasi značaj učenja odraslih za budućnost. Visoka narodna škola Essen je čak pripremila i film o svojih 100 godina, koji je svoju premijeru doživio tokom obilježavanja u Lichtburgu, kinu koje je također osnovano 100 godina unazad, a još uvijek je jedno od najvećih u Njemačkoj. Hamburg je još jedan specifičan slučaj: u ovom gradu su 1919. godine obje institucije – univerzitet i visoka narodna škola, stavljene u isti osnivački dokument Senata Grada Hamburga pa su profesori sa univerziteta zamoljeni da pruže podršku visokoj narodnoj školi predavanjima iz svojih matičnih oblasti ekspertize i interesovanja. Pečat pošte koji je korišten da se slučaj ovjeri odobren je od Ministarstva finansija pa je i danas u upotrebi. DVV je kreirao i posebnu web stranicu koja je do detalja pružala informacije o planovima i publikacijama te dokumentuje sve događaje interaktivnom kartom (www.vhs100jahre.de).

DVV i DIE zajedničkim su snagama pripremili još jednu vrlo bitnu publikaciju. Projektni tim je, naime, dvije godine radio na selekciji 100 događaja (po jedan za svaku godinu od 1919. do 2019), a pojedinačni autori pisali su priče (jednostranične tekstove, ilustrovane jednom slikom) tako da sada konačno imamo knjigu o historiji visokih narodnih škola (Schrader, Rossmann 2019).

U susret ovoj veoma važnoj godini, akademski časopis "Obrazovanje i odgoj" (na njemačkom: *Bildung und Erziehung*) donio je odluku da će objaviti posebno tematsko izdanje u kojem će prodiskutovati historijske korijene, osigurati podatke o kretanjima i razvoju, pronaći primjere iz urbanih i ruralnih sredina i dati osrt na budućnost. Ovo izdanje distribuirano je u 2000 primjeraka svim visokim narodnim školama i predstavnicima ministarstava, parlamenta i drugih institucija u oblasti obrazovanja i istraživanja (Hinzen, Meilhammer 2018). Poslije toga uslijedilo je i posebno izdanje časopisa "Hessische Blätter für Volksbildung", u kojem su stručnjaci pozvani da daju svoje konkretno mišljenje o tematici visokih narodnih škola današnjice u kontekstu političkog, kulturnog i stručnog obrazovanja odraslih (Hessischer Volkshochschulverband 2018).

Najvažnije su aktivnosti koje su ugradene u marketinšku strategiju koja koristi sve ove događaje kako bi dodatno promovisala visoke narodne škole i njihove aktivnosti i tako stigla do mlađih i starijih odraslih kojima takve aktivnosti nisu toliko bliske da bi nastavili i razumjeli svoje mogućnosti za učenje. Zajedno sa svim udruženjima visokih narodnih škola na nivou pokrajina, DVV kao nacionalna asocijacija koordinira i diseminira velik broj inicijativa pod sloganom "100 godina dijeljenja znanja" (na njemačkom: 100 Jahre Wissen teilen). Na neki način ovaj slogan je nastao na osnovu slogana koji je prije 100 godina koristio pokret radničke klase "Znanje je snaga" (na njemačkom: Wissen ist Macht). Slogan "100 godina dijeljenja znanja" koristi se na svim publikacijama, plakatima, pismima i drugim komunikacijskim alatima DVV-a.

Manifestacija "Duga noć visokih narodnih škola" (na njemačkom: Die lange Nacht der Volkshochschulen) se 20. septembra 2019. godine održala širom zemlje, a u njenom okviru su sve visoke narodne škole otvorile svoja vrata do kasno u večer i pozvalе sve zainteresovane da učestvuju u aktivnostima iz kataloga programa i tema koje se nalaze u njihovoј ponudi. U pojedinim visokim narodnim školama su dodatno organizovani i posebni programi sa mogućnošću praćenja uživo putem interneta kako bi se izašlo izvan lokalnih okvira. Na taj način su visokoobrazovani i dobro poznati ljudi u plenarnim diskusijaama dijelili svoja iskustva i stavove sa širom publikom o temama poput "Uloge visokih narodnih škola u cjeloživotnom učenju i inkluzivnom društву", "Šta održava društvo na okupu u vrijeme lažnih vijesti" ili "Globalna kriza, lokalna rješenja – kako možemo grad Potsdam učiniti održivim". Desetine članaka je objavljeno u

lokalnim, regionalnim i nacionalnim novinama kao i u TV prilozima. Izrađeni su i široko diseminirani videozapisi različitih dužina kako bi se iskomunicirala 100. godišnjica visokih narodnih škola i njihova relevantnost za današnju situaciju. Detaljna analiza uticaja svih ovih marketinških aktivnosti tokom obilježavanja godišnjice tek treba biti izrađena.

Komparativni aspekti

Visoka narodna škola je institucija koja nudi širok spektar mogućnosti za učenje tokom života, posebno za odrasle. Historijski gledano, postoje slične tradicije i u drugim zemljama. Možemo ih gledati u kontekstu radničkog obrazovanja, krugova za čitanje i učenje, kao i produžetak univerziteta. S tim u vezi, one su dio kasnog prosvjetiteljstva, danas vidljivog u jakim komponentama građanskog obrazovanja, a s druge strane i dio industrijske revolucije, koja se danas posmatra kroz prizmu zapošljivosti i stručne obuke. Naravno, postoje i mnoge razlike i odstupanja kada uporedimo ove na lokalnu zajednicu usmjerenе oblike obrazovanja odraslih.

Postoje sličnosti sa drugim oblicima komunalnog tj. na lokalnu zajednicu usmjerenog obrazovanja odraslih u Evropi i u Aziji sa „Kominkan“ centrima u Japanu, koji su nastali poslije Drugog svjetskog rata kao instrument za podsticanje demokratskog razvoja, podržan od japanske vlade; danas sistem „Kominkana“ među članovima broji skoro 10 miliona polaznika (Sato 2016). Jako mnogo se zna i napisano je o počecima visokih narodnih škola, folkhighschools, u Nordijskim zemljama i Nicholasu Fredericu Grundtvigu kao njihovom ocu-osnivaču; ideja i praksa studijskog kruga je još uvijek jaka (Bjerkaker, Summers 2006). Međutim, manje se zna o drugim mjestima: prva visoka narodna škola u Kišinjevu, glavnom gradu Moldavije, počela je s radom 1918. godine; u Mađarskoj su 1914. u selu Bajazentivan održana prva okupljanja pod nazivom visoka narodna škola. U Sarajevu je 1919. godine osnovan prvi narodni univerzitet (Avdagić, Hošo 2004: 5) i potrebno je razumjeti da je tokom ovog perioda obrazovanje odraslih dobilo vladinu podršku u Bosni i Hercegovini: “U 20. stoljeću, posebno nakon Drugog svjetskog rata, obrazovanje odraslih je, kao i u drugim zemljama bivše Jugoslavije, doživjelo značajan infrastrukturni razvoj i provedbu u čijoj pozadini je bila snažna podrška tadašnje vlade” (Hadžiomerović 2018).

Bilo bi zanimljivo staviti historijsko-komparativne naočale i detaljnije analizirati institucionalizirano, na lokalnu zajednicu usmjereni, obrazovanje odraslih i komunalne centre za učenje i obrazovanje odraslih uzimajući u obzir njihove korijene, dostignuća i zaokrete u vezi sa strukturom, institucijama, programima, aktivnostima i polaznicima pa pokušati predvidjeti njihovu budućnost u vremenu digitalizacije. Ovo bi možda trebalo uraditi u skorijoj budućnosti kada trenutni tokovi oko obilježavanja godišnjica završe, a takva analiza bi se mogla zasnivati na anketi koja je već ranije analizirala komunalne/lokalne centre za učenje (community learning centres CLC) u 6 azijskih zemalja (Duke, Hinzen 2016). Sve to pomaže u razumijevanju uloge obrazovanje odraslih u lokalnim i globalnim perspektivama kao i cjeloživotnog učenja za održivi razvoj.

Globalni angažman

CONFINTEA je akronim UNESCO-ovih svjetskih konferencija o razvoju obrazovanja, obuke i učenja tokom perioda odraslosti koje na jednom mjestu okupljaju predstavnike vlada, civilnog društva, univerziteta i međunarodnih organizacija. Za stručnjake i civilno društvo ovakve konferencije predstavljaju mogućnost da utiču na sadržaj, svjetsku debatu te sadržaj dokumenata kao krajnjeg ishoda. Kasnije se, također, odgovarajuće preporuke i doprinosi mogu koristiti za aktivnosti zagovaranja. CONFINTEA konferencija se održava svakih 12 godina. Prva je bila 1949. godine u Helsingör u Danskoj, a posljednja 2009. u Belemu u Brazilu. CONFINTEA VII planirana je za 2022. godinu u Maroku (UNESCO 2017).

Neformalno obrazovanje, posebno mladih i odraslih, važan je dio cjeloživotnog učenja. Aktivnosti iz tog segmenta na lokalnom nivou implementiraju ustanove usmjerene na lokalnu zajednicu. Vlade bi, stoga, trebale podržavati ovakve centre za obrazovanje odraslih putem politike, zakonskog okvira i finansiranja. U suprotnom, cilj “Ne ostavljamo nikoga” (na engleskom: Leave No One Behind), kao novi slogan usaglašen na globalnom nivou, neće biti ostvaren. Svakako, ukoliko se osvrnemo na trenutnu stvarnost, postaje jasno: puno toga još može i treba biti urađeno u većini zemalja.

Uzet ćemo samo jedan primjer sa CONFINTEA-e VI. Belemski okvir za akciju (Belem Framework for Action – BFA) jasno nalaže: “Cjeloživotno učenje

‘od kolijevke do groba’ je filozofija, koncept i organizacijski princip svih oblika obrazovanja, koji se zasniva na inkluzivnim, emancipatorskim, humanističkim i demokratskim vrijednostima.” Kasnije, u detaljnjoj razradi, u BFA se navodi: “Razumijemo da obrazovanje odraslih predstavlja značajnu komponentu procesa cjeloživotnog učenja koje u sebi objedinjuje kontinuirani proces od formalnog, preko neformalnog, do informalnog učenja.” U vezi s centrima za obrazovanje odraslih, BFA poziva na: “stvaranje prostora za učenje i uspostavljanje centara u lokalnoj zajednici koji imaju višestruku namjenu” (UNESCO 2010).

Ujedinjene nacije su 2015. godine usvojile 17 Ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals – SDG) koji se odnose na period do 2030. Opći cilj za oblast obrazovanja je: “Osigurati inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti cjeloživotnog učenja.” Kada govorimo o centrima za obrazovanje odraslih, Ciljevi sadrže sljedeće: “Kreirati mesta i okruženja za široko dostupno neformalno i učenje i obrazovanje odraslih, uključujući mreže centara za učenje u zajednici/centara za obrazovanje odraslih i mjesta i uslove za pristup IT resursima kao bazičnim elementima cjeloživotnog učenja.” (UNESCO 2015a).

Bazirajući se na rezultatima CONFINTEA-e VI i Ciljevima održivog razvoja, Generalna konferencija UNESCO-a 2015. rezultirala je novim Preporukama za učenje i obrazovanje odraslih (na engleskom: Recommendation on Adult Learning and Education) u kojima su institucionalizirani i na lokalnu zajednicu usmjereni oblici obrazovanja odraslih snažno podržani posebnom klauzulom: “stvaranje ili jačanje adekvatnih institucionalnih struktura, npr. komunalnih/lokalnih centara za učenje, koji će nuditi programe za učenje i obrazovanje odraslih i biti središte kako individualnog učenja tako i razvoja zajednice” (UNESCO 2015b).

U tom kontekstu, značajnim se čini naglasiti da su Ujedinjene nacije jasno istakle da se pravo na obrazovanje ne bi trebalo interpretirati kao samo pravo na školovanje. Možda se neki neće složiti, ali u vremenu digitalizacije i globalizacije obrazovanje i učenje tokom cijelog života pravo je za koje bismo se svi trebali boriti. Time se svakako ne umanjuje ili minimizira važnost obrazovanja u ranom djetinjstvu i svi oblici i nivoi školskog sistema. Mi moramo imati visokokvalitetne predškolske ustanove i osnovne i srednje škole, ali se to mora nastaviti i kroz stručno obrazovanje i obuku, a tu nastupaju visoko obrazovanje i obrazovanje

odraslih kao obrazovne usluge organizatora sa cjeloživotnom orijentacijom. Visoke narodne škole i drugi oblici obrazovanja odraslih i komunalnih/lokalnih centara za obrazovanje odraslih igraju ključnu ulogu – posebno uzimajući u obzir da su većina ljudi u društvu odrasli i da je odraslost najduži period u životu čovjeka.

Ovakva orijentacija učenja kroz život ili cjeloživotnog učenja može biti analizirana kroz biografski objektiv (od ranog djetinjstva do starosti) ili kroz institucionalni objektiv (od predškolskih ustanova do centara za obrazovanje odraslih). U kontekstu predstojećeg obilježavanja godišnjice u Sarajevu, primamljivim mi se čini ponuditi izreku ili slogan o obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju na bosanskom jeziku u skladu s onim što smo mogli prikupiti iz drugih prilika:

- Obrazovanje se nikad ne završava – predsjednik Nyerere, Tanzanija: novogodišnji govor
- Nikad nije prekasno za učenje – Evropska unija
- Učenje od kolijevke do groba (von der Wiege bis zur Bahre) – Njemačka
- Učenje počinje u majčinoj utrobi (womb) i završava u grobu (tomb) – Mende, Sierra Leone
- Možete učiti cijelog života, a da i dalje budete neuki – Moldavija

Možda bi mi čitaoci ovog članka ili učesnici na obilježavanju godišnjice u Sarajevu 2020. godine mogli pomoći da identifikujem takvu jednu izreku ili slogan koji bi se mogao koristiti u Bosni i Hercegovini ili u susjednim zemljama?

Pogled unaprijed

Obrazovanje odraslih usmjereni na lokalnu zajednicu važna je komponenta koja djeluje u okviru sistema cjeloživotnog učenja. Ustanove za obrazovanje, obuku i učenje se u svakom pogledu mijenjaju u vremenu globalizacije i digitalizacije. Jednako kao što vjerujemo u važnost predškolskih ustanova, škola, srednjeg i visokog obrazovanja, i trudimo se da ih podržimo kao institucije, tako i u obrazovanju odraslih također treba institucionalna podrška. Politike, zakonski okvir i finansiranje neophodni su za svaki podsegment obrazovanja. Samo tada će visoke narodne škole i drugi centri za obrazovanje odraslih moći osigurati svoje

stručne usluge onima koji žele da nastave s učenjem nakon i izvan redovnog školskog sistema.

Ova cjeloživotna dimenzija zahtijeva visok stepen saradnje svih podsektora u obrazovanju i obuci i ozbiljne zajedničke napore što više institucija u društvenom, ekonomskom i kulturnom sektoru, poput gradova, kompanija i muzeja. Ako se ovo ne mogne ostvariti, onda mi kao rezultat nećemo moći imati sistem mogućnosti za učenje tokom cijelog života.

Lokalna i nacionalna dimenzija visokih narodnih škola kao i globalne perspektive DVV Internationala će u budućnosti biti snažno orijentisane ka politikama i praksama održivog razvoja.

Globalni će izvještaji o monitoringu obrazovanja, poput Obrazovanje za ljude i planet: Stvaranje održive budućnosti za sve (UNESCO 2016), nadam se, bliže pratiti doprinos obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja na godišnjem nivou, što bi trebalo voditi ka većem priznavanju.

Za sada možemo samo vjerovati i nadati se većoj podršci centrima za obrazovanje odraslih širom svijeta od lokalnih i državnih vlasti, kao i kroz međunarodne strukture pomoći razvoju. S druge strane, slučaj njemačkih visokih narodnih škola i njihove klauzule u ustavu od prije 100 godina pokazuje da takvi potezi mogu napraviti iskorak. Zbog svega ovoga sarađujmo i težimo ka boljoj i sretnijoj budućnosti.

Ured za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu dio je globalne mreže organizacija usmjerjenih na lokalnu zajednicu koje zajedno sa svim svojim partnerima provode aktivnosti na mikro, mezo i makronivou. Proslava 20 godina velikih dostignuća u teškim vremenima značajna je prekretnica u razvoju učenja i obrazovanja odraslih u BiH ali i cijelom regionu, i dodatni motiv da svi zajedno još predanije djelujemo za održivu budućnost u kojoj je cjeloživotno učenje prilika za svakoga.

Literatura

- Assmann, A. 2018. *Der europäische Traum. Vier Lehren aus der Geschichte*. München: Verlag C.H. Beck.
- Avdagić, E., Hošo, N. 2004. Erwachsenenbildung in Bosnien-Herzegowina. Entwicklungsgeschichte. U: IIZ/DVV, *Obrazovanje odraslih u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: IIZ/DVV Projektbüro Sarajevo; str. 3–11.
- Avdagić, E. 2017. *Management Models in Organisations for Adult Education*. Sarajevo: DVV International.
- Avdagić, E. 2019. Bosnia and Herzegovina. Adult education legislation – individual needs and the labour market. U: Hirsch, Jost, Waschek, eds. *50 Years of DVV International*. Bonn: DVV International, str. 84–85.
- Avramovska, M., Hirsch, E., Schmidt-Behlau, B. eds. 2017. *Adult education centres as a key to development – challenges and success factors. IPE 78*. Bonn: DVV International.
- Bjerkaker, S., Summers, J. 2006. *Learning democratically – Using study circles*. Leicester: NIACE.
- Duke, C., Hinzen, H. 2016. *Synthesis Report on the State of Community Learning Centres in Six Asian Countries*. Hamburg: UIL.
- Duke, C., Hinzen, H. 2019. *Adult learning and education: Active global citizens for sustainable development – a political, professional and personal account*. CR&DALL Working Paper Series, WP 401/2019. University of Glasgow.
- Hadžiomerović, A. I. 2018. In Search of Identity: Adult Education in Bosnia and Herzegovina between the Socialist Legacy and Neoliberal Tendencies. U: *Andragoška spoznanja* (2018) 24(4). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, str. 37–52.
- Hessischer Volkshochschulverband (Hrsg.). 2018. 100 Jahre Volkshochschule – vhs im Dialog. U: *Hessische Blätter für Volksbildung*, 68. Jahrgang, Heft 4.
- Heuer, K., Hinzen, H. 2018. *Jubiläen in der Erwachsenenbildung. Formate, Beispiele, Planungen*. Bielefeld: Bertelsmann.
- Hinzen, H. 1994. Our story and history. 25 Years of the Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association. U: *Adult Education and Development* 43, str. 7–56.
- Hinzen, H. 1997. *Erwachsenenbildung in Ungarn, Österreich und Deutschland. Anmerkungen zu Geschichte, Vergleich und Zusammenarbeit*. (Man.). Budapest: IIZ/DVV.
- Hinzen, H. 1999. Die Gründung von Volkshochschulen in Deutschland 1919 im Spiegel ihrer Festschriften zum 75-jährigen Bestehen. *Erwachsenenbildung in der Zwischenkriegszeit*. Wien: VÖV und Studien Verlag, str. 28–44.

- Hinzen, H. 2000. Comparative and Cooperative Aspects of International Adult Education – Some Thoughts on the Occasion of Receiving an Award from the University of Pecs. (Komparative und kooperative Aspekte in der internationalen Erwachsenenbildung. Doctorem Honoris Causa. Universitas Quinqueecclesiensis. Dísdoktororavató 2000. Március. Pécsi Tütományegyetem.) *Adult Education and Development* 55, str. 323–334.
- Hinzen, H. 2004. Learning from Each Other – Learning for the Future. U: Maja Avramovska et al. eds. *Regional Lifelong Learning Festival 2003*. Skopje: DVV International, str. 87–89.
- Hinzen, H. 2006. Presentation of the EAEA Study “Adult Education – Trends and Issues in Europe”. U: Melanie Hoppe, Johann Theessen, eds. *Lifelong Learning and Adult Education - Key Factors for Economic and Social Regeneration in South Eastern Europe. Speeches, Presentations and Results. International Conference Sarajevo 2006*. Sofija: IIZ/DVV, str. 57–59.
- Hinzen, H. 2009. Adult Education, Development and Cooperation. Notes on 40 Years of dvv international, Inspired by the Institution and the People who made it – a Review of Documents, Viewpoints and Personalities. U: *Adult Education and Development* 72, str. 273–306.
- Hinzen, H. 2014. Lifelong learning and higher education. Words of appreciation and gratitude – on the occasion receiving the title of Professor Honoris Causa by the University of Bucharest. U: *Andragogy and Cultural Theory*, 1, str. 37–39.
- Hinzen, H., Schmitt, S. eds. 2015. Agenda 2030 – Education and Lifelong Learning in the Sustainable Development Goals. U: *IPE* 75. Bonn: DVV International.
- Hinzen, H. 2017. *Comparing Global Documents, Recommendations and Commitments on Adult Education and Lifelong Learning: Communalities, Similarities and Differences*. Conference Proceedings. 6th ISCAE Conference, February 15-18, 2017. Würzburg: Julius-Maximilian University Würzburg, str. 119–128.
- Hinzen, H., Jost, C. 2018. Erwachsenenbildungszentren als Entwicklungsfaktor – Verantwortung, Strukturen, Nutzung. U: Hinzen, Meilhammer. *100 Jahre Volkshochschule. Bildung und Erziehung*, str. 251–259.
- Hinzen, H., Meilhammer, E. 2018. 100 Jahre Volkshochschule. Einleitung zu diesem Heft. U: Hinzen, H., Meilhammer, E. eds. *100 Jahre Volkshochschule. Bildung und Erziehung*, 71. Jahrgang, Heft 2.
- Hirsch, E., Jost, C., Waschek, G. eds. 2019. *50 Years DVV International. Half a Century of Adult Education*. Bonn: DVV International.
- Huntemann, H., Reichart, E. 2016. *Volkshochschul-Statistik. 54. Folge, Arbeitsjahr 2015*. Dostupno na: www.die-bonn.de/doks/2016-volkshochschule-statistik-01.pdf. [11. 12. 2019].

- IIZ/DVV (Hrsg.). 2004. *Erwachsenenbildung in Bosnien-Herzegowina. Obrazovanje odraslih u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- Knoll, J. H. 2002. *Erwachsenenbildung – Quo vadis? Einheit und Vielfalt der Erwachsenenbildung, zwischen Harmonisierung und Subsidiarität. Beiträge zur internationalen Diskussion*. Kraków: IMPULS.
- Knoll, J. H. 2005. *Erwachsenenbildung – “Still confused, but on a higher level”. Exposés über Recht, Profession und Jugendschutz. Beiträge zur internationalen Diskussion*. Kraków: IMPULS.
- Knoll, J. H. 2014. The History of the UNESCO International Conferences on Adult Education – From Helsingör (1949) to Hamburg (1997): International education policy through people and programmes. U: Ireland, T. D., Spezia, C. H. eds. *Adult Education in Retrospective. 60 Years of CONFINTEA*. Brasilia, str. 11–28.
- Nyerere, J. K. 1979. Education Never Ends. U: Hinzen, H., Hundsdörfer, V. eds. *Education for liberation and development: The Tanzanian experience*. London and Ibadan: Evans Brothers/Hamburg: UIE, str. 33–37.
- Sato, C. 2016. *Kominkan: Its Role in Education and Community-Building in Nonformal Education and Civil Society in Japan*. New York, Routledge Critical Studies in Asian Education, Routledge, str. 159–178.
- Schrader, J. 2017. Öffentliche Verantwortung und Teilhabegerechtigkeit. Kurvvortrag. Arbeitskreis Großstädtischer Volkshochschulen, Herbsttagung: Global – digital – lokal. Teilhabegerechtigkeit und politische Bildung in Zeiten gesellschaftlichen Wandels. 22–24. 11. 2017. Bonn: Volkshochschule. Haus der Bildung.
- Schrader, J., Rossmann, E. D. (Hrsg.). 2019. *100 Jahre Volkshochschulen. Geschichten ihres Alltags*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt.
- Schweighöfer, B. 2019. *Youth and Adult Education in the Agenda 2030 and the Sustainable Development Goals. Role, Contribution and Further Potential*. Bonn: DVV International.
- UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2010. *CONFINTEA VI. Belem Framework for Action. Harnessing the power and potential of adult learning and education for a viable future*. Hamburg: UIL.
- UNESCO. 2015a. *Education 2030. Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all*. Paris: UNESCO.
- UNESCO, 2015b. *Recommendation on Adult Learning and Education*. Paris: UNESCO.
- UNESCO, 2016. *Education for people and planet: Creating sustainable futures for all. Global Education Monitoring Report 2016*. Paris: UNESCO Publishing.

- UNESCO Institute for Lifelong Learning. 2017. *Suwon-Osan CONFINTEA VI Mid-Term Review Statement. The Power of Adult Learning and Education: A Vision Towards 2030.* Hamburg: UIL.
- Vosskuhle, A. 2019. Der Bildungsauftrag des Grundgesetzes. Rede zur Festveranstaltung „100 Jahre Volkshochschule“. 13. februar 2019, Frankfurt/Main.

Linkovi

DVV International Headquarters -www.dvv-international.de. [11. 12. 2019]

VHS 100 Jahre Website - www.vhs100jahre.de. [7. 11. 2019]

ČLANCI

ARTICLES

Obrazovanje odraslih/Adult Education, ISSN 1512-8784, Broj 2, novembar 2019, str. 39-54
UDK: 371.3::32]: 741.5
Izvorni naučni rad/Original scientific paper
Primljeno/Received: 31.1. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 6. 2. 2020.

Haris Cerić¹
Ešref Kenan Rašidagić²

Strip i karikatura u nastavi politologije

Sažetak: Namjera autorâ je pokazati iskoristivost stripa i karikature u univerzitetskoj nastavi politologije. Srodnost stripa i karikature ogleda se u tome što, kao vizualni i verbalno-vizualni mediji, tvore vlastiti „vizualni jezik“. U nastavi općenito, pa tako i na visokoškolskom nivou, strip i karikatura imaju skandalonsku vrijednost, odnosno, predstavljaju izvrsno motivacijsko sredstvo za učenje. Dakako, važno pitanje odnosi se na odabir adekvatnih stripova i karikatura pa se u radu nude primjeri nekih stripova i karikatura koji se mogu koristiti u nastavi politologije. Također, čitatelji su upućeni na relevantna teorijska polazišta kojima se može opravdati primjena stripa i karikature u nastavi kao vizualnih i(li) verbalno-vizualnih medija.

Ključne riječi: strip, karikatura, vizualni jezik, skandalon, nastava, politologija.

¹ Prof. dr. Haris Cerić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
e-mail: haris.ceric@fpn.unsa.ba.

² Prof. dr. Ešref Kenan Rašidagić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
e-mail: esref.kenan.rasidagic@fpn.unsa.ba.

Uvod

Strip i karikatura srodni su mediji. I jedan i drugi mogu biti isključivo vizualni mediji (stripovi i karikature bez teksta), ali isto tako mogu kombinirati sliku i tekst, tvoreći pri tome jedinstven „oslikovljeni jezik“ (Munitić 2006) ili „vizualni jezik“ (Cohn 2003) koji ima vlastite kodove i konvencije, sintaksu i gramatiku, baš poput verbalnog (govornog ili pisanog) jezika. Osnovna je razlika između stripa i karikature u tome što je strip sekvencijalna umjetnost, tj. podrazumijeva „crteže i druge slike suprostavljene u namjerni slijed, s namjerom prijenosa informacije i/ili izazivanja estetske reakcije u čitatelja“ (McCloud 2005: 9), dok se karikatura sastoji tek od jednog crteža/grafike/slike, u širokom rasponu od skice i krokija do tehnički složenijih ostvarenja, koji (crtež) može biti (ali i ne mora) kombiniran sa tekstom. Smisao karikature je, kako se navodi u *Općoj i nacionalnoj enciklopediji u 20 knjiga* (2006: 165, X. knjiga), „namjerno izobličavanje realnosti naglašavanjem karakterističnih obilježja, osoba, događaja ili pojava i sl. s namjerom da se postigne dojam smiješnog, prisnog; po obliku može biti groteska, a po sadržaju satira. Svrha karikature je da se isticanjem karakternih osobina, poroka, slabosti ili nedostataka pojedinca, društva, pojedinih kulturno-povijesnih razdoblja i političkih aktualnosti djeluje kritički u društvenom, moralnom i političkom smislu. Karikatura zadržava djelomičnu sličnost s objektom i dopušta prepoznavanje“. Karikatura se, historijski, primarno koristila kao efikasan instrument prenošenja snažne poruke u printanim medijima. Iako se smatra najšire prihvaćenom definicijom stripa, McCloudovo bi se definiciji moglo prigovoriti da se njome, budući da naglašava sekvencijalnost crteža i drugih slika kao *conditio sine qua non* stripa, isključuju stripovi s jednim kadrom. Ili možda stripove s jednim kadrom možemo svrstati u karikaturu?

Brojne teorije i istraživanja, kako s područja neuroznanosti i kognitivnih znanosti (Sperry R.W. 1974; Paivio 1986; Sadoski i Paivio 2004; Meyer 2005; Medina 2008; Gangwer 2009) tako i s područja semiotike (Sipe 1998) i edukacijskih znanosti (Sones 1944; Levin et al. 1987; Krashen 1993; Ujiie i Krashen 1996; Yannicopoulou 2004; Liu 2004), dokazuju široke mogućnosti primjene vizualnih i verbo-vizualnih medija poput karikature i stripa u edukativne svrhe.³ Nedvojbene su implikacije pomenutih teorija i istraživanja u

³ O pomenutim teorijama i istraživanjima i uopće o korištenju stripa u nastavi vidjeti šire u knjizi: Cerić, H. 2013. *Skandalon u oblačićima – Kako koristiti strip u nastavi?*, Sarajevo: Centar za napredne studije.

pogledu mogućnosti korištenja stripa i karikature u nastavi – u osnovi svake od njih je pretpostavka da se proces spoznaje i učenja pojednostavljuje, ubrzava i, općenito, pospješuje ukoliko su informacije koje se primaju predočene vizualno ili istovremeno tekstualno i vizualno.

Strip i karikatura u nastavi

Moguće je izdvojiti nekoliko najvažnijih kvaliteta koje posjeduje strip (a time i karikatura) u pogledu mogućnosti korištenja u nastavi, kao što su: skandalonski karakter stripa⁴, motivacijska vrijednost stripa u nastavi, vizualnost stripa, permanentnost stripa, posredujuća funkcija stripa kao nastavnog medija, te njegova izrazita popularanost koju uživa među djecom i mladima (Cerić 2013). Što se tiče oblika korištenja stripa i karikature u nastavi, moguće ih je koristiti na slijedeće načine: a) kao ilustraciju (neke tvrdnje, činjenica, koncepata, teorija, zakonitosti, ideja...), b) kao izvor informacije i oblik svladavanja novog gradiva, c) kao osnovu za poticanje nastavnog razgovora i diskusije i d) samostalno ih izradivati (usp. Cerić 2013).

Kada je riječ o visokoškolskoj nastavi, uz uvažavanje skandalonskog karaktera stripa i karikature i njihove motivacijske snage, kao i kognitivno-socijalno-emocionalnih karakteristika uzrasta i iskustava studentske populacije, poticanje nastavnog razgovora i diskusije (u kombinaciji sa izradom pisanih eseja) zasigurno se nameće kao najplauzibilniji oblik njihovog korištenja u nastavi, iako su dakako i svi ostali pomenuti oblici primjenjivi. Ako se radi o obimnijem stripovnom djelu, studenti dobiju zadatak da ga ranije pročitaju i pripreme se za raspravu o njemu na nekome od narednih sati ili pak da napišu esej o njemu. S druge strane, kraći stripovi i karikature mogu se koristiti⁵ u uvodnom dijelu sata s namjerom da se potakne razgovor i diskusija o određenoj temi, što predstavlja izvrstan način za najavu same teme koja će se obrađivati, odnosno za motiviranje studenata za rad. Karikatura se često koristi u nastavi zbog svoje jednostavnosti i snage poruke koja se prenosi samo jednom slikom. Kao takva,

⁴ Kalin (2003: 24) određuje skandalon kao „izazivanje nesigurnosti i smutnje, otkrivanje upitnosti u onome što se inače čini sigurnim, običnim, neupitnim. Uzbunjivanje, zbumnjivanje. Skandalon je prvi korak, izazov, poticaj, pretpostavka za postavljanje pitanja kako bismo uopće pokrenuli promišljanje“.

⁵ Potrebno je obezbijediti dovoljan broj primjeraka kratkih stripova ili karikatura za studente ili projicirati ih posredstvom projektor-a na zidno platno.

posebno je pogodna za poticanje razgovora i diskusije o zadanoj temi koja se uvodi na nastavi. Razgovor i diskusija u nastavi iznimno su važni na svakom stupnju obrazovanja a napose na visokoškolskom nivou. Slatina (1998: 164) objašnjava razliku između razgovora i diskusije na slijedeći način: „Diskusija je razgovor koji proizilazi iz različitih stavova i shvaćanja istog obrazovnog dobra ili istog pojma. Dakle, osnovna pretpostavka za nastanak diskusije jeste postojanje različitih i suprostavljenih pojedinačnih mišljenja i stavova o istom predmetu spoznaje s jasno naglašenom težnjom i motivom da svako pojedinačno gledište bude općevaljano. Činjenice su poznate, samo se brane stavovi i tumačenja tih činjenica. Sve do pojavljivanja različitih stavova, tumačenja i gledišta, može se reći da egzistira razgovor. S njihovom pojavom razgovor se preobraća u diskusiju.“ Ergo, dijaloška dekonstrukcija stripa i karikature posredstvom razgovora i diskusije omogućava studentima kritičko promišljanje, argumentacijsko i polemičko sukobljavanje stavova, te refleksiju vlastitih iskustava o određenim temama.

Izbor stripova i karikatura

Kako izabrati odgovarajuće stripove i karikature za nastavu politologije? Kod izbora stripova i karikatura za nastavu politologije potrebno je imati u vidu njihovu usklađenost sa ciljevima i tematskim sadržajima samog nastavnog predmeta⁶, respektirati „psihologiju uzrasta“ (spoznajne, emocionalne i socijalne karakteristike studentske populacije) i voditi računa o edukativnoj i umjetničkoj vrijednosti samih stripova i karikatura. Za nastavu politologije relevantnim se mogu smatrati stripovi i karikature koji tretiraju ratove, ideologije, režime, genocid, aktualna politička dešavanja i slično. Stripovi i karikature koji se pominju u nastavku predstavljaju subjektivan izbor autorâ ovoga rada i svojevrstan su egzemplar za prepoznavanje stripova i karikatura koji tretiraju politološke teme.

Strip u nastavi politologije

Stripom *Maus* (Slika 1), izvorno objavljenim 1980. godine, Art Spiegelman je ušao u školske programe, opću kulturu, muzeje, dobivši za njega specijalnu

⁶ Kada govorimo o univerzitetskoj nastavi politologije, na umu imamo veći broj predmeta i disciplina s područja politologije.

Pulitzerovu nagradu za književnost, 1992. godine, što predstavlja svojevrstan presedan – to je prvi put da je jedan strip dobio takvu prestižnu nagradu. To je bio prijelomni momenat koji je umnogome promijenio dotadašnju uvriježenu percepciju stripa kao inferiorne umjetničke forme, šund-literature i zabave za djecu i uveo strip u polje „ozbiljne“ književnosti i umjetnosti. Spiegelman u stripu, kroz ličnu priču svoga oca Vladeka, koji je preživio Hitlerovu Evropu i nacističke logore, govori o strahotama Drugog svjetskog rata. Strip *Maus* tretira neke od najvažnijih politoloških tema kao što su rat, politika (nacionalsocijalizam) i ideologija (fašizam), te predstavlja značajan doprinos studijama holokausta.

Slika 1. *Maus*

Prema vlastitom priznanju, Marjane Satrapi, francusko-iranska autorica stripova, bila je pod utjecajem Spiegelmanovog *Mausa* kada je radila autobiografski strip *Perzepolis* (Slika 2) o odrastanju u Teheranu u doba prije i poslije Islamske revolucije. O Islamskoj revoluciji Satrapi u uvodu *Perzopolisa* govori na slijedeći način: „Od tada se ova drevna i velika civilizacija povezuje jedino s fundamentalizmom, fanatizmom i terorizmom. Kao Iranka koja je više od polovice svog života provela u Iranu znam da je ta predodžba daleko od stvarnosti. To je razlog što mi je bilo toliko važno stvoriti *Perzopolis*. Vjerujem da ne valja čitav narod suditi po nedjelima nekolicine ekstremista. Također ne želim da budu zaboravljeni Iranci koji su izgubili živote u zatvorima, braneći slobodu, koji su poginuli u ratu protiv Iraka, koji su patili pod nizom represivnih režima, koji su bili prisiljeni napustiti svoje obitelji, pobjeći iz svoje domovine, pasti u zaborav“ (Satrapi 2012: 3).

Slika 2. *Perzepolis*

U sličnom autobiografskom prosedu, Riad Sattouf u petodijelnoj strip-priči *Arapin budućnosti* (Slika 3) opisuje svoje djetinjstvo u Gaddafijevoj Libiji i Assadovoj Siriji. Unatoč tome što je strip rađen u karikaturalnoj maniri (što ne čudi ako se uzme u obzir da je Sattouf bio dugogodišnji karikaturist satiričnog magazina *Charlie Ebdo*), pa bi se na prvu mogao procijeniti tek pukim humorističkim štivom, radi se pak o veoma ozbiljnoj višeslojnoj priči koja tretira velika pitanja današnjice kao što su pripadnost, identitet, susret kultura, religijska isključivost, etnocentričnost, jednoumlje i sl. Iako memoarskog karaktera, ovo djelo ima, također, i stanovitu historiografsku vrijednost jer opisuje i svakodnevni život pod diktatorskim režimima kakvi su bili Gaddafijev i Assadov.

Slika 3. *Arapin budućnosti*

U stripove koji tretiraju totalitarne i represivne režime spadaju i *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom* (Slika 4), također autobiografski strip francusko-

kandaskog autora Guya Delislea, te *Jonas Fink: Život na čekanju* (Slika 5), koji je radio poznati italijanski autor stripova Vittorio Giardino. Delisle je jedan od rijetkih zapadnjaka koji je imao priliku boraviti relativno duži period (oko tri mjeseca) u Sjevernoj Koreji kao uposlenik jedne francuske kompanije za proizvodnju crtanih filmova i svjedočiti prilikama u ovoj najzatvorenijoj zemlji današnjice. Njegov karikaturalni stil crtanja, koji karakterizira svedenost u predstavljanju izraza lica, izvstan je kontrapunkt općoj turobnoj atmosferi strogoga i tmurnoga režima oslikanoga u stripu. S druge strane, koristeći suptilno nijansiranu paletu sivih tonova i mekih olovaka, njegov crtež nudi relativno detaljno predstavljanje urbanih i arhitektonskih rješenja (kako vanjskih tako i unutrašnjih) Pyongyanga i drugih mjesta koja je imao priliku posjetiti. Možda režim u Sjevernoj Koreji najbolje objašnjava Delisleov alter ego u stripu u nekoliko slijedećih opservacija: „Sjeverna Koreja najizoliranija je zemlja na svijetu. Stranci dolaze na kapaljku. Nema Interneta. Nema kafića. Zapravo, nema nikakve zabave. Teško je čak i hotel napustiti, a upoznati Korejce gotovo je nemoguće“ (Delisle 2013: 14). U Giardinovom stripu se kroz traumu mladog Jevreja Jonasa Finka zbog hapšenja njegovog oca u antisemitskoj, komunističkoj Čehoslovačkoj 1950-ih godina prikazuje patnja i želja za životom jedne generacije odrasle iza željezne zavjese, u sjeni diktature.

Slika 4. *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom*

Slika 5. *Jonas Fink: Život na čekanju*

Kao posebno izdvojen stripovni žanr, već od samih početaka stripa, postoje ratni stripovi. Dok su se ratni stripovi u početku gotovo isključivo fokusirali na prikaz bojnog polja i muškog vojnika, od 60-ih godina prošlog stoljeća dešava se stanoviti preokret u pogledu uvođenja niza novih pitanja u vezi s ratnom problematikom – novi tip protagonist-a (npr. žene), novi aspekti ratnog iskustva (npr. preživljavanje u opkoljenim gradovima) i nove teme (npr. trauma, socijalna pravda, pomirenje, geopolitički aspekti sukoba, izbjeglištvo i sl.). Pored *Mausa*, neizostavno je pomenuti, ne ulazeći u detaljniju elaboraciju, slijedeće stripove koji tretiraju ratnu tematiku: *Prokleti rat* (Jacques Tardi i Jean-Pierre Verney), *Bio je to rovovski rat i Ja, Rene Tardi, ratni zarobljenik u Štalagu IIB* (Jacques Tardi), *Bosonogi Gen* (Nakazawa Keiji), *War Brothers* (Sharon McKay), *Palestina i Footnotes from Gaza* (Joe Sacco), *99 Days* (Mateo Casali i Kristian Donaldson), *Madaya Mom* (Dalibor Talajić), *Freedom Hospital: A Syrian Story* (Hamid Sulaiman) i *Zenobia* (Morten Dürr). Također, nekoliko je stripova posvećeno i ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995): *Sigurna zona Goražde* (Slika 6) i *Fixer* (Joe Sacco), *Sarajevo Tango* (Hermann Hupen), *Fax from Sarajevo* (Joe Kubert), *Mama, šta je to rat?* (Senad Mavrić) i *Bosanske basne* (Tomaž Lavrić)⁷.

⁷ Više o pomenutim stripovima vidjeti u eseju Emira Pašanovića *War in the Bosnian Graphic Novels*. U: Prorokova, T. i Tal, N. eds. 2018. *Cultures of War in Graphic Novels: Violence, Trauma, and Memory*. New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.

Slika 6. *Sigurna zona Goražde*

Karikatura u nastavi politologije

Dvije priložene karikature (od ukupno četiri) koje smo odabrali kao primjere korištenja karikature u nastavi politologije, jedna stara više od stoljeća, druga veoma svježa, govore o potrebi učenja lekcija iz historije u cilju izbjegavanja grešaka u vanjskoj politici, čak i kada je riječ o velikim silama. Prva karikatura nastala je 1904. godine u predvečerje jednog od najbitnijih sukoba 20. stoljeća, Rusko-japanskog rata (Slika 7). Karikatura vjerno prenosi atmosferu u ruskoj javnosti i ruska shvatanja tadašnje geopolitičke situacije u svijetu. S jedne strane nalazi se ogromni ruski kozak sa isto tako velikim topom i tvrđavom Vladivostok u pozadini. Nasuprot njega nalazi se patuljasti japanski ratnik, koji oklijeva da se upusti u rat sa svojim velikim susjedom. Međutim, iza njega nalaze se zlobni i lukavi likovi Amerike i Britanije, kao instigatora sukoba. Poruka tadašnjoj ruskoj javnosti bila je jasna: kolosalna, ali dobroćudna, Rusija nije ta koja želi sukob. Japan, doskora jedna od najzaostalijih država svijeta, čini ogromnu grešku upuštajući se u sukob za račun lukavih i prevrtljivih zapadnjaka, koji Japan koriste da se sami ne bi opekli u sukobu sa ruskim divom. Ako do sukoba ipak dođe, desit će se ne krivicom Rusije, ali će ona iz sukoba sa japanskim patuljkom nedvojbeno izaći kao pobjednik. Naravno, kao što sada znamo, sukob se pretvorio u sraz revolucionarno moderne vojne tehnike i taktike koju je upotrijebio Japan i zastarjele tehnologije i načina promišljanja koji su bili svojstveni jednoj

apsolutističkoj monarhiji na zalasku snage. Šok od katastrofalnog poraza od male i donedavno zaostale državice prodrmao je same temelje ruskog carstva i po mnogim historičarima jedan je od pokretača razvoja događaja koji su naposljeku doveli do izbijanja Oktobarske revolucije 1917. godine.

Slika 7. Rusko-japanski rat, 1904. godina

Koristeći ovu karikaturu kao poticaj, moguće je navesti studente na promišljanje o lekcijama koje historija ima za političke elite i u najvećim i najjačim državama svijeta. Ne postoji imperija koja nakon doživljenog zenita nije dospjela u period stagnacije i naposljeku pada. Upravo na taj način razmišlja i autor druge karikature koja upozorava da je najveća sila današnjeg svijeta, Amerika, na putu da uslijed prevelikog samopouzdanja upadne u sličnu zamku u Afganistanu (Slika 8). U karikaturi, autor upozorava političke elite da se američka intervencija u ovoj državi otegla na 12 (sada već 18!) godina i da postoji opasnost da Amerika bude još jedna u nizu velikih imperija koje su pokušale pokoriti ovu zemlju, da bi im poraz koji su u njoj doživjele predstavljao simbolični početak kraja.

Slika 8. Američka intervencija u Afganistanu

Uspoređujući ove dvije karikature, studenti imaju priliku razumjeti potrebu učenja na historijskim greškama političkih elita i prepoznavanju tipičnih zamki vlasti: prevelika samouvjerjenost, potcenjivanje protivnika, kao i neprepoznavanje na vrijeme ekonomске cijene velikih ratova. Euforija trijumfa nad tada vodećom svjetskom silom doprinijela je jačanju japanskog ekspanzionizma u Aziji i naposljetku Japan odvela u rat sa Sjedinjenim Državama, koji je završio njegovim katastrofalnim porazom simboliziranim atomskim bombardovanjem Hirošime i Nagasakija. Troškovi rata u Afganistanu su danas prepoznati kao jedan od odlučujućih faktora koji je doprinio krahу sovjetske ekonomije. Američka ekonomija još uvijek dobro podnosi enormne troškove ratova, ali budućnost će pokazati koliko je problematično bilo to što novac potrošen na ove intervencije nije uložen u druge oblasti – obrazovanje, infrastrukturu, zdravstvo itd.

Na primjeru karikature kojom se ponovno ujedinjenje Njemačke izjednačava sa uspostavom „4. Rajha“ prelama se cijeli niz kontroverzi koje su pratile ovaj događaj (Slika 9). U sferi politike, dvije vodeće države EU, Britanija i Francuska, bile su veliki protivnici ponovnog ujedinjenja iz historijskih razloga,

ali i zato što bi ponovno ujedinjenje Njemačke stvorilo državu koja bi bila puno jača od dotadašnje članice EU Zapadne Njemačke. U cilju kreiranja snažne opozicije javnog mnijenja ovom činu, političke elite su se služile i ovakvim vrlo simboličkim prikazima navodne opasnosti koja prijeti od ujedinjenja Njemačke. Vidljivo je dakle kako je u jednoj slici prisutna refleksija cijelog niza društvenopolitičkih fenomena. Korištenje ove karikature dakle omogućava da se razgovorom sa studentima pobudi njihov interes za razumijevanje činjenica iz historije, sociologije, političke psihologije, geopolitike, uloge medija u politici itd.

Slika 9. Četvrti Rajh

Čuvena karikatura Mike Luckovicha „Iraq Memorial“ (Spomenik Iračkom ratu) u jednoj vrlo snažnoj poruci sažima cijeli niz kontroverzi koje su pratile američku intervenciju u Iraku 2003. godine (Slika 10). Ova karikatura nacrtana je kao cinična alternativa jednom od formativnih prizora američke historije – fotografiji podizanja američke zastave nakon osvajanja otoka Iwo Jima autora Joea Rosenthala. Drugi svjetski rat je u kolektivnoj psihi američke i svjetske javnosti prihvaćen kao rat za pravedne razloge, borba dobra protiv zla. Podizanje znaka jedne od najvećih američkih i svjetskih naftnih kompanija kao metaforu rata u Iraku predstavlja snažan simbol i osnov za diskusiju o stvarnim razlozima zašto su SAD okupirale Irak. Studentima politologije poznato je da je Washington vojnu intervenciju pravdao razlozima za koje se i prije samog napada utvrdilo da su iskonstruirani i da ne odgovaraju istini, poput diskreditiranih navoda da Irak radi na razvoju oružja za masovno uništenje. S druge strane, od studenata se očekuje da upotrijebe kritičko rezoniranje i da ne koriste argument „rata za naftu“ bez uzimanja u obzir činjenica koje ne govore u prilog tog argumenta. SAD su recimo za finansiranje rata u Iraku potrošile više od trilion dolara, što se nikako ne može opravdati eventualnim prihodima od iračke naftne industrije. S druge strane se također vrlo često kod pobornika ovih argumenata zaboravlja da je Irak zadržao kontrolu nad svojom nacionalnom naftnom kompanijom i da prihod od naftne nikako ne ide u američke ruke.

Slika 10. Spomenik Iračkom ratu

Zaključak

Kako je moguće vidjeti iz prethodnih primjera, strip i karikatura predstavljaju multipragmatično sredstvo u nastavi politologije koje studentima donosi niz prednosti ako se koristi na odgovarajući i kreativan način. Stripovi i karikature imaju skandalonski karakter, odnosno motivirajući, problematizirajući i provocirajući funkciju i, osim što razbijaju monotoniju i uvode raznovrsnost, dinamiku i doživljajnost u nastavu, olakšavaju razumijevanje politoloških sadržaja. Stripovi i karikature se mogu koristiti da se studentima iznesu vrlo kontroverzne ideje. Razgovor i diskusija o tim idejama onda predstavlja izvanrednu mogućnost da se studenti prisjetе cijelog niza činjenica iz gradiva koje su savladavali iz navedenog predmeta, ali i iz drugih predmeta. Studentima se putem stripa ili karikature sa posebno snažnom ili intrigantnom porukom može dati i izvanredna prilika za sveobuhvatno promišljanje teme i izradu samostalnih eseja ili seminarskog rada. Također, od studenata se može tražiti da sami (individualno ili timski) izrađuju stripove ili karikature o određenim politološkim temama, čime se potiče njihova kreativnost, receptivnost, emocionalna involviranost u vezi s nekom osjetljivom temom, razvija sposobnost analiziranja, zaključivanja, te općenito kritičkog promišljanja.

Comic Strip and Caricature in Political Science Teaching

Abstract: The intention of the authors is to demonstrate the utilisation of comicstrips and caricature in political science teaching at university level. The kinship of comics and caricatures is reflected in the fact that they, as visual and verbal-visual media, form their own “visual language”. In teaching in general, including higher education, comic strips and caricatures have a provoking value(scandalon), hence they represent an excellent motivational tool for learning. Certainly, the selection of appropriate comics and caricatures is crucial, therefore the paper provides examples of some comics and caricatures that can be used in political science teaching. Also, the readers are referred to relevant theoretical starting points which can justify the use of comics and caricatures in teaching as visual and (or) verbal-visual media.

Key words: comic strip, caricature, visual language, scandalon, teaching, political science.

Literatura:

- Cerić, H. 2013. *Skandalon u oblačićima: kako koristiti strip u nastavi?* Sarajevo: CNS.
- Delisle, G. 2013. *Pyongyang: Putovanje Sjevernom Korejom.* Zagreb: Fibra.
- Gangwer, T. 2009. *Visual impact, visual teaching: Using images to strengthen learning.* 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Giardino, V. 2018. *Jonas Fink: Život na čekanju.* Zagreb: Fibra.
- Kalin, B. 2003. *Povijest filozofije – priručnik za nastavnike.* Zagreb: Školska knjiga.
- Krashen, S. 1993. *The power of reading.* Englewood, Colorado: Libraries Unlimited.
- Liu, J. 2004. Effects of comic strips on L2 learners' reading comprehension. *TESOL Quarterly*, 38(2), str. 225–243.
- Mayer, R. 2005. Cognitive Theory of Multimedia Learning. U: Mayer, R. ed. *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning.* Cambridge: Cambridge University Press, str. 31–48.
- McCloud, S. 2005. *Kako čitati strip – nevidljivu umjetnost.* Zagreb: Mentor.
- Medina, J. 2008. *Brain Rules: 12 Principles for Surviving and Thriving at Work, Home, and School.* Seattle: Pear Press.

- Munitić, R. 2006. *Deveta umetnost, strip*. Mont Image i Fakultet primenjenih umetnosti (Primjenjena grafika): Beograd.
- Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga – X. knjiga. 2006. (Vujić, A., gl. urednik), Zagreb: Pro Leksis i Večernji list.
- Paivio, A. 1986. *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press.
- Prorokova, T. i Tal, N. eds. 2018. *Cultures of War in Graphic Novels: Violence, Trauma, and Memory*. New Brunswick, Camden, and Newark, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Sacco, J. 2019. *Sigurna zona Goražde*. Zagreb: Fibra.
- Sadoski, M. i Paivio, A. 2004. A dual coding theoretical model of reading. U: Ruddell, R. B & Unrau, N. J. eds. *Theoretical models and processes of reading* (5th ed.). Newark, DE: International Reading Association, str. 1329–1362.
- Satrapi, M. 2012. *Perzepolis*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2017. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1978.–1984.)*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2017. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1984.–1985.)*, prijevod Željka Somun. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. (2018). *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1975–1987.)*. Zagreb: Fibra.
- Sattouf, R. 2019. *Arapin budućnosti: Odrastanje na Bliskom istoku (1987.–1992.)*. Zagreb: Fibra.
- Sipe, L. 1998. How picture books work: A semiotically framed theory of text-picture relationships. *Children's Literature in Education*, 29(2), str. 97–108.
- Slatina, M. 1998. *Nastavni metod: prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Sones, W. 1944. The comics and instructional method. *Journal of Educational Sociology*, 18, str. 232–240.
- Sperry, R.W. 1974. Lateral specialization in the surgically separated hemispheres. U: Schmitt, F. i Worden, F. eds. *Third Neurosciences Study Program*. Cambridge: MIT Press, str. 5–19.
- Spiegelman, A. 2009. *Maus*. Zagreb: Fibra
- Ujiie, J. i Krashen, S. 1996. Is comic book reading harmful? Comic book reading, school achievement, and pleasure reading among seventh graders. *California School Library Association Journal* 19, 2, str. 27–28.
- Yannicopoulou, A. 2004. Visual aspects of written texts: preschoolers view comics. *L1 – Educational Studies in Language and Literature* 4, str. 169–181.

Obrazovanje odraslih, ISSN 1512-8784, Broj 2, novembar 2019, str. 55-86

UDK: 374.7:613.86-053.2

159.922.7:613.86]:37.13

Izvorni naučni rad/Original scientific paper

Primljen/Received: 15. 2. 2020.

Prihvaćeno/Accepted: 20. 2. 2020.

Mirjana Mavrak¹

Stjepana Komšić²

Emina Kapetanović³

Učenje odraslih i strategije suočavanja sa stresom: Andragoška upotreba *BASIC Ph* modela

Sažetak: Učenje odraslih i fenomeni stresa i traume rijetko se povezuju u znanstvene cjeline i praktične akte poučavanja. Andragoška teorija i multidimenzionalni model *copinga* ili suočavanja sa životnim izazovima *BASIC Ph* imaju, međutim, zajednički nazivnik: rad s ljudima. U procesu učenja i poučavanja odrasli prave uvide i samouvide koji ishode promjenu ponašanja, a *BASIC Ph* upravo inzistira na tome da čovjek može učiti o strategijama *copinga* i tako pomoći samorazvoju. Temeljem obimne studije o kvaliteti komunikacije s kronično bolesnom djecom, njihovim obiteljima, školom i bolničkim osobljem, dvije su završne radnje na poslijediplomskom studiju pedagogije primjenile isti konceptualni okvir s drukčijim istraživačkim zadacima i donijele vrijedne spoznaje o praktičnoj upotrebi *BASIC Ph* modela u radu s bolesnom djecom. Ovaj je rad andragoško čitanje rezultata svih triju studija, u nastojanju da se ilustrira upotrebljivost modela *BASIC Ph* u učenju i poučavanju odraslih.

Ključne riječi: učenje odraslih, poučavanje, *BASIC Ph*, multidimenzionalni model *copinga*, strategije suočavanja, stres, trauma.

¹ Prof. dr. Mirjana Mavrak, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu; e-mail: mirjana.mavrak@ff.unsa.ba.

² Stjepana Komšić (rođena Zloušić), diplomirana pedagoginja; e-mail: stjepana.stefi@gmail.com.

³ Emina Kapetanović, diplomirana pedagoginja; e-mail: emina.kapetanovic@outlook.com.

Patogeni i salutogeni pristup u andragogiji

Stres i trauma postaju fenomeni koji preplavljaju svakodnevnicu suvremenog čovjeka, a psihologija koja se bavi ovim fenomenima često je „zaglavljena“ u pojašnjavanju poremećaja psihičkog života. O tome govore podaci dviju studija koje su koristile metodu analize sadržaja sažetaka objavljenih radova iz oblasti psihologije mentalnog zdravlja – jedna koja je obuhvatila period od 1887–2000. godine i druga koja je obuhvatila period od 2002–2013. godine (Lahad et al. 2013: 9). Prva studija pokazuje da se anksioznost tematizira 57 800 puta, depresija 70 856 puta a zadovoljstvo životom u 5701 slučaju objavljenih radova; ovi brojevi narastaju više od dva puta u narednih 11 godina pa se o anksioznosti piše u 139 014 članaka, o depresiji u 171 214 članaka a o zadovoljstvu životom u 18 130 članaka. Navedena statistika govori koliko nedostaju studije koje bi izučavale fenomen borbe s poremećajem, a ne sam poremećaj.

Ovaj je *patogenetski, dijagnostički pristup* značajan i za druge znanosti koje se bave čovjekom. Odgojne znanosti ga često i nehotično koriste usmjeravajući svoje razumijevanje na fenomen „poremećaja“ školskog neuspjeha, discipline i problem ponašanja kod djece i odraslih pa se i same „zaglave“ u bavljenju polaznicima kao problemom, a ne problemima polaznika. Model patogenetskog pristupa poremećajima zdravlja ili poremećajima ponašanja može i treba biti zamijenjen *salutogenetskim pristupom*. Borba s poremećajem zdravlja i osobni stil koji pojedinac pritom koristi više ne pripada samo medicini ili psihologiji već ima veze s učenjem i poučavanjem, jer u tom procesu preživljavanja čovjek pravi uvide i samouvide koji mu pomažu u opstanku.

Tema kojom se ovdje bavimo povezuje učenje odraslih i čovjekove strategije suočavanja s izazovima života. Kontekst u kojemu tematiziramo ovu vezu pripada eko-niši obitelji, škole i bolnice, a u fokusu su nam roditelji i nastavnici kao najvažnije odgojne figure djetinjstva. Bolničko se okruženje pojavljuje kao relevantno činjenicom da svi spomenuti subjekti žive i rade u veoma stresnim okolnostima koje diktira bolest djeteta. Radi se o *roditeljima* djece onkoloških pacijenata koja su tokom liječenja smještena u Roditeljskoj kući i o *nastavnicima – bolničkim učiteljima* koji, u prostoru škole u bolnici kao područnog odjela redovne škole, nastoje biti dijelom normalizacije stanja u kojemu se dijete našlo.

Osnovno pitanje koje postavljamo u ovom radu jeste pitanje o strategijama

suočavanja odraslih skrbnika. Pokušat ćemo povezati slike ovih strategija s mogućnostima poučavanja odraslih u smjeru samouvida i uvida o mogućoj dopuni naviknutog načina ponašanja novim ponašanjima koja, opet, mogu pospješiti komunikaciju s djecom. Čovjekov rad na sebi pripada prostoru učenja odraslih. Vidjet ćemo na kojim se mjestima učenje o osobnoj strategiji suočavanja povezuje s konceptima o učenju odraslih i kako jedan multidimenzionalni model suočavanja, *BASIC Ph*, može praktično pomoći u andragoškom radu s nastavnicima i roditeljima, a time indirektno i u radu s djecom.

Učenje odraslih i stres u svakodnevnom životu

Učenje odraslih je pojam star koliko i čovjek, no andragogija ga kao znanstvena teorija počinje usistemljavati s pojmom prvih pisanih radova koji eksplicitno govore o učenju i obrazovanju odraslih tek dvadesetih godina prošlog stojeća. Iako se naziv andragogije kao znanosti pojavljuje još u 19. stoljeću, imena Christiana Eduarda Lindemana u SAD-u (1885–1953) i Eugena Rosenstocka-Huessya u Europi (1888–1973) vezujemo za pojavu prvi pisanih radova koji tematiziraju učenje odraslih. Ovi su znanstvenici, začetnici sustavnog bavljenja obrazovanjem odraslih a naslonjeni na psihološke studije koje su također, sa svoje strane, tematizirale sličnu problematiku, crpili spoznaje o specifičnostima učenja odraslih preko osobnog iskustva koje su pretakali u strukturirane teorijske koncepte.

Slijedom prvih radova koji govore o značenju obrazovanja odraslih, Malcolm Knowles, klasik andragoške misli, u svojoj obimnoj studiji o „odraslom učeniku“ upućuje na prepoznavanje dvaju pravaca u postavljanju pitanja o učenju odraslih (Knowles 1998: 36–44).

Prvi se pravac može označiti *znanstvenim*, on prije svega teži da što preciznijim, rigoroznim i najčešće eksperimentalnim istraživanjima dođemo do spoznaje o prirodi učenja, pa tako i učenja odraslih. On se poziva na Thorndikeova psihološka istraživanja o prirodi spoznaje uopće (Knowles 1998: 36), koja je sam autor nazvao „učenje odraslih“, mada je bio zainteresiran za učenje uopće. Njegova i slične studije koje su slijedile od 1928. do 1948. godine podržavaju ideju da odrasli ljudi mogu učiti, da imaju i interesa i sposobnosti za sustavno stjecanje znanja i da obrazovanje nije rezervirano samo za mlade do 25. godine starosti.

Drugi je pravac nazvan artističkim, *umjetničkim*. On nastoji o učenju odraslih saznavati putem intuicije i analizom živog iskustva. Značenje učenja odraslih, dometi ovog učenja, pragmatizam povezan s motiviranošću odraslih za učenje daju novu dimenziju eksperimentalnim studijama koje su tome prethodile. Osobno iskustvo i osobni doživljaj stvarnosti u kojoj se učenje odvija postaje posebno važno za uspješnu promjenu ponašanja kao vidljivi dokaz ishoda učenja. Kako Lindeman kaže: „Ako je obrazovanje život, onda je i život obrazovanje. Isuviše se toga u učenju dobiva putem indirektnog, zamjenskog prijenosa nečijeg iskustva i znanja. (...) Iskustvo je živi udžbenik odraslog čovjeka koji uči.“ (Lindeman 1926: 9–10)⁴ Ovim se značaj preciznih eksperimentalnih studija za koje se zalaže psihologija ne dovodi u pitanje. Tim se studijama, poput dodane vrijednosti, prilaže umjetnički dio procesa spoznaje, a svaki se polaznik ili odrasli učenik smatra u tom smislu osobom koja stvara svoja značenja spoznatog, uspoređuje ih s drugima, sumira i onda se odlučuje na neku transformaciju ili „ostanak pri svome“. U tome leži bit iskustvenog i transformacijskog učenja kao osnovnog vida učenja odraslih.

Teorija o učenju odraslih koju razvija andragogija govori, naime, o potpunom promašaju stava po kojem se pojam učenja i obrazovanja zadržava na statičnim, konvencionalnim konceptima, a koji obrazovne mogućnosti pojedinca svodi na akademski organizirani program ili učionicu. Predrasude s kojima se apologetski odnosi prema akademskim obrazovnim šansama kao dovoljnim u učenju odraslih uz argument da postoji smanjeni interes odraslih za učenjem, nedostatak motiviranosti da se nastavi obrazovanje i sl., danas su većinom dovedene u pitanje, mada znanost uvijek zadržava pravo problematizirati kvalitetu svega što izlazi iz okvira formalno propisanog i precizno mjerljivog znanja. Ipak, kako to kažu i klasični i suvremenici andragoške misli, o interesovanju odraslih za učenje može se zaključivati tek kada se naprave iskoraci iz konformizma u obrazovanju. To znači da su potraga za novim metodama i kreiranje novih poticaja koji impliciraju kvalitativne, a ne kvantitativne pristupe u procesu učenja odraslih neophodni elementi spoznaje. Potraga i kreacija tako uzimaju primat nad sadržajem u učenju odraslih.

⁴ „If education is life, then life is also education. Too much of learning consists of vicarious substitution of someone else's experience and knowledge. (...) Experience is the adult learner's living textbook (Lindeman 1926, pp. 9–10).

Stavimo sada učenje odraslih u kontekst stresa, koji je sastavni dio života. Iskustvo odraslog čovjeka o životnim neprilikama polučuje određene obrasce ponašanja, svojstvene svakom pojedincu, koji mu pomažu u opstanku. Ti su obrasci, dakle, ishod učenja koje se zabilo u prošlosti. Sve dok su ranije naučeni obrasci funkcionalni, problema nema. No, komunikacijske poteškoće sa okruženjem nastaju onda kada se djelotvornost starih obrazaca ponašanja potroši, a novi obrasci nisu osobi vidljivi. Ambivalencija u odrasлом čovjeku nastaje kao proizvod naučenog oblika ponašanja i osjećaja osobne nedjelotvornosti. Ponašanje, dakle, treba mijenjati, ali ne postoji slika smjera u kojemu bi ta promjena mogla ići. Radi se, dakle, o situaciji učenja, jer bi *novo ponašanje trebalo biti rezultat učenja*.

Ovakvo učenje odraslog čovjeka odvija se češće u neformalnim obrazovnim programima ili u aktu informalnog učenja. To ga ne čini manje važnim za razvoj pojedinca. Pritisnut stresom, pojedinac češće vidi okolnosti koje uzrokuju takvo njegovo stanje nego što se pita nad sobom i mogućnostima da u tim okolnostima mijenja sebe. Konvencionalno poučavanje odnosilo bi se na pojašnjavanje simptoma koje pojedinac u sebi prepoznaje i niz savjeta o tome što bi trebao ili morao učiniti da bi se osjećao bolje. No, kada se radi o strategijama suočavanja s poteškoćama, nedostatno je akademski poučavati lekciji promjene. Ovdje je potrebno znanje koje se samostalno pribire uz potporu mentora/voditelja, koje upućuje na nove samouvide i novu sliku o sebi. U tom procesu, kreativna i netradicionalna didaktička sredstva i metode poučavanja uz upotrebu igre, crtanja, pripovijedanja i analize proizvoda mašte podržavaju, s jedne strane, afektivnu komponentu učenja odraslih, a s druge potiču misaone procese s „aha-efektom“. Ono čemu poučavamo u tom procesu ne nalazi se u knjigama, u glavi poučavatelja ili u okruženju. Ono čemu poučavamo u toj situaciji leži u iskustvu samog polaznika i to iskustvo potrebno je vizualizirati kako bi se na njemu dalje moglo raditi. Tako se, Lindemanovim riječima, iz osobnog iskustva rađa udžbenik učenja odraslih.

Novi kontekst relacije *učenje odraslih – svakodnevni stres* koji u ovom radu uzimamo u obzir je bolnički kontekst. Stres koji ovdje propitujemo prouzročen je suočavanjem odraslih njegovatelja i staratelja s bolešću djeteta. Roditelji, liječnici i učitelji nalaze se pred izazovnim zadatkom pružanja potpore dječjoj patnji, a pri tom je pitanje koliko je njihovo ponašanje djelotvorno. Naime, najčešće se u tim situacijama odrasli skrbnici koriste metodama tješenja, ublažavanja boli ili

poučavanja koje baštine od svojih odgajatelja i učitelja. Nerijetko pribjegavaju savjetovanju koje je projekcija njihovog stila suočavanja sa stresom („čitaj nešto, bit će ti lakše“, „nemoj plakati – toliki momak, a plače“, „jedi, snaga na usta ulazi“) ili se koncentriraju na racionalizaciju i kognitivne strategije koje stavljuju emocije „nastranu“. Ovdje se samo prividno radi o pedagoškoj intervenciji – pomoći djetetu, poučiti dijete. Poučavanje djeteta se ne može odvijati bez prethodnog poučavanja odgajatelja i njegovatelja o strategijama brige za samoga sebe. Tek kada znaju prepoznati vlastite potrebe, tek kada uvide svoj obrazac ponašanja i moguću osobnu fiksiranost na taj obrazac, tek kada pristanu na proces promjene izvan komforne zone naviknutog ponašanja, oni dobivaju mogućnost poučavati djecu. U ovom radu je primijenjen jedan multidimenzionalni, kreativni model mapiranja prevladavajućih strategija suočavanja roditelja i nastavnika, kao početni korak u planiranju izobrazbe ovih odraslih skrbnika i pomagača koji bi zahvaljujući novim prostorima samouvida mogli postati kreativniji u pružanju potpore bolesnoj djeci.

Model *BASIC Ph* i učenje odraslih

BASIC Ph naziv je teorijskog koncepta suočavanja s teškoćama i životnim izazovima izraelskog psihologa Mulija Lahada i njegovog tima suradnika i kolega s Univerziteta u Haifi i iz Centra za prevenciju stresa u Izraelu. Svojim imenom, ovaj koncept asocira na ideju bazične životne filozofije uz pomoć koje čovjek susreće svijet. *BASIC Ph* je priča o izvorima čovjekove unutarnje snage. Ovaj model se koristi u radu s djecom i odraslima koji su prošli kroz teške životne situacije. Model je primjenjiv ne samo u psihoterapiji i intervenciji nakon narušene bio-psihološke ravnoteže nego i u procesu spoznaje i samospoznaje o tome kako svatko od nas doživljava svijet u kojem živi (Mavrak 2002: 244). Kako je svatko od nas različit u svome doživljaju svijeta, multidimenzionalni model može biti okvir za ispitivanje ovih različitosti među ljudima. Za one koji su s djecom povezani svojom nastavničkom ili roditeljskom ulogom izuzetno je važno poznavati kako dječji svijet kvalitete u susretu sa svijetom tako i svoj osobni svijet. Propitivanje modela suočavanja sa životom koje se orientира odraslim ljudima prvi je korak u osmišljavanju andragoških programa unutar kojih će odrasli skrbnici i njegovatelji učiti o sebi kako bi bili djelotvorniji u radu s drugima.

Čovjekova multidimenzionalnost kojom susreće svijet povjesno je promatrana iz mnogih kutova pa se može reći da je svaka psihološka škola sa svojim predstavnicima istakla neku od dimenzija koje danas sagledavamo kao lepezu snaga prisutnih u svakom pojedincu. Dok je kognitivna škola Piageta, Brenera i Kellyja podcrtavala da učenje rezultira restrukturiranjem stvarnosti, pa je u mišljenju (C-cognition) snaga koja čovjeku omogućava opstanak, Freud je isticao da afektivni izljevi (A-affection) i sposobnost čovjeka da strukturira emocije može pomoći. Freudovi učenici, Erikson i Adler, naglasili su važnost društvenih procesa i socijalnih uloga (S-social) koje pojedinac ima u društvu kao determinantu njegova odnosa prema svijetu, a Jung je ovaj niz upotpunio isticanjem imaginacije i intuicije (I-imagination) kao osnovnih psiholoških procesa koji čovjeku omogućavaju opstanak. Maslow je nizu dodao sistem vjerovanja (B-belief) i vrijednosti koje čine životnu filozofiju pojedinca i u svjetlu svoje teorije potreba smatrao je da je ovaj sistem vjerovanja i čovjekova sposobnost da se založi za svoja uvjerenja ono što mu omogućava samoaktualiziran opstanak. Victor Frankl će ovom B-kanalu dodati iskustvo preživljavanja holokausta, pojašnjavajući kako je vjerovanjem i osobnom filozofijom života moguće izdizanje iz razornog ništavila. Konačno, čovjek nije čovjek bez svoga fizičko-fiziološkog funkcioniranja (Ph-physiology). Posljednji, ali ne manje važan, je kanal Ph definiran Pavlovlevom teorijom uslovljavanja, a objedinjuje sve one radnje koje se odnose na jelo, piće, fizičku aktivnost i slične užitke koji mogu čovjeku pomoći da izdrži stresne situacije (Mavrak 2002: 244).

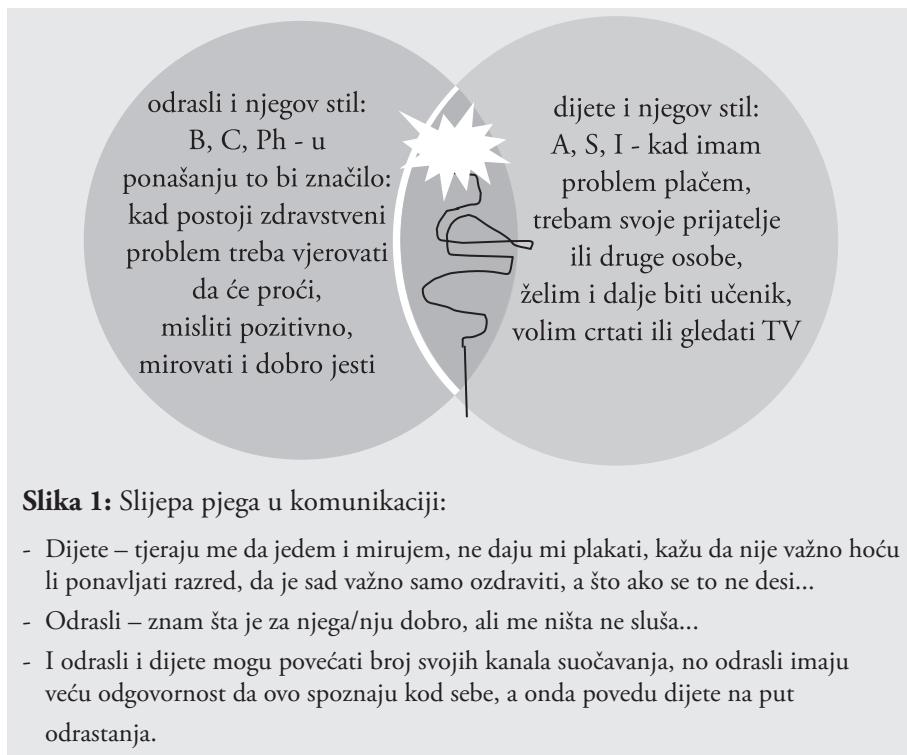
Osloncem na ove povijesne koncepte, *BASIC Ph* modelu prethodio je Lazarusov model multimodalne terapije. Početkom 80-ih godina prošlog stoljeća, orijentirajući se prije svega prema kognitivno-bihevioralnoj psihološkoj školi, Lazarus je postavio tezu o čovjekovoj sazdanosti od 7 dimenzija koje rad s ljudima mora uvažiti: ponašanje (B-behaviour), afektivnost/emocije, motivacija (A-affect), čulnost/senzorna osjetljivost (S-sensation), imaginativnost i intuicija (I-imagination), mišljenje/kognitivnost (C-cognition), interpersonalne relacije/međuljudski odnosi (I-interpersonal relationships) i lijekovi/farmako-kemijske i biološke susptance (D-drugs) (Lazarus 1981). Sazdan od početnih slova dimenzija o kojima je bila riječ, ovaj je model nosio naziv *BASIC ID*, što asocira na postojanje osnovnog identiteta svakog pojedinca s kojim terapeut, nastavnik, odgajatelj, socijalni radnik radi. I Lazarus je kao i Lahad smatrao da su učenje i

uvid osnovna aktivnost bitna za razvoj i promjenu kojoj je poučavanje usmjereno. Čini se, međutim, da je Lazarus više isticao stvaranje slike o čovjeku i njegovoj posebnosti, dok je Lahad svoj model umjesto u dijagnostičke, više stavio u procesne svrhe. Lazarusov bi model olakšao utvrđivanje anksioznosti, depresije i sl., dok je Lahadov više orijentiran djelatnosti, dinamici. *BASIC Ph* stoga govori ne o osobini ličnosti, već o naviknutom obliku ponašanja koji se može mijenjati pod utjecajem učenja. *BASIC ID* bi bio bliži uviđanju nečijeg temperamenta iz kojega se zaključuje o karakteru (u nastavnom ili socijalnom radu analogija bi bili osobni učenički ili klijentovi portfoliji u kojima se nalaze podaci iz socijalne anamneze), a *BASIC Ph* teži karakterizaciji osobe u svrhu otkrivanja neiskorištenih mogućnosti djelovanja, pri čemu nije bitna prošlost koja je dovela do navike, već otvaranje novih prozora za uviđanje neiskorištenih mogućnosti da se navika promijeni.

Tragom modela *BASIC Ph*, mi smo svi različiti i svakome od nas pomaže nešto drugo u rješavanju problema. Svatko se od nas drugačije nosi s problemima i stresnim situacijama: netko se bavi trčanjem ili fizičkim radom, čišćenjem i pospremanjem (Ph), netko stukturira misli i pravi listu prioriteta (C), netko razgovara s prijateljem (S, A), a netko se zatvori u svoju sobu i plače da ga nitko ne vidi (A), nekome pomaže važnost koja se pridaje njegovom poslu, snagu vidi u socijalnoj ulozi (S), netko svira, sluša glazbu, piše pjesme ili pogleda neki film (I), dok netko nadu i utjehu i snagu traži u vjeri (B). (Mavrak 2002). Jedinstveni *coping*-stil svake osobe prepoznat je putem *BASIC Ph*-a kao kombinacija ovih elemenata.

Svaki čovjek ima u sebi zametak svakog navedenog elementa, no upotreba obrazaca ponašanja uči se tijekom života. Ako pojedinac uvidi da je jedan oblik ponašanja u stresnim situacijama nefunkcionalan, onda on odustaje od njega i traži neki drugi oblik koji će mu pomoći da prebrodi teške situacije. Nekada, ipak, nismo u prilici prepoznati taj drugi oblik. Razlog tome je nekada čovjekova nezrelost (kao u slučaju djece), izoliranost (u slučaju bolesti) ili zbog čovjekove pretjerane naviknutosti na jedan oblik ponašanja (rigidnost u slučaju odraslih). Produkt nemogućnosti pronalaženja alternativnog oblika za suočavanje je uvijek isti: osjećaj neravnoteže i nezadovoljstva. Kao odrasli sudionici odgojnog procesa, nastavnici i roditelji snose veliku odgovornost za samospoznavu kako bi mogli voditi djecu kroz odrastanje. U slučaju roditelja bolesne djece i nastavnika u školi

u bolnici ova je samospoznaja još važnija zbog delikatnih uvjeta u kojima se s djecom živi i radi. Stoga smo smatrali važnim ispitati specifičnosti u strategijama *copinga* nastavnika u redovnoj školi i školi u bolnici s jedne strane, a specifičnosti strategija *copinga* roditelja i njihove djece s druge strane. Ako dijete koristi jedan stil *copinga*, a odrasli skrbnik drugi i ako se ne susreću u određenim točkama, to može predstavljati slijepu mrlju u odgojnном radu. Prikazano grafički, to bi izgledalo kao na Slici 1.

Slika 1: Slijepa pjega u komunikaciji:

- Dijete – tjeraju me da jedem i mirujem, ne daju mi plakati, kažu da nije važno hoću li ponavljati razred, da je sad važno samo ozdraviti, a što ako se to ne desi...
- Odrasli – znam šta je za njega/nju dobro, ali me ništa ne sluša...
- I odrasli i dijete mogu povećati broj svojih kanala suočavanja, no odrasli imaju veću odgovornost da ovo spoznaju kod sebe, a onda povedu dijete na put odrastanja.

Andragoške varijacije u ovom odnosu su brojne. Ako je nastavnikov stil nepodudaran s roditeljskim, razumijevanje će biti ugroženo. Ako je roditeljski stil nepodudaran s liječničkim, razumijevanje će biti ugroženo. Ako je stil nastavnika u školi u bolnici nepodudaran sa stilom kolega u redovnoj školi, razumijevanje će biti ugroženo. Uz tu vrstu nerazumijevanja odraslih ljudi nemoguće je predvidjeti sretno odrastanje djece, čak i ako nisu ugroženi bolešću. A razumijevanje drugoga počinje od razumijevanja samoga sebe. Tako dolazimo do *valjanosti koju BASIC Ph*

model ima za učenje i obrazovanje odraslih. Jedna je važna stavka to da primjenom *BASIC PH*-a nastavnici dobijaju informaciju više o samima sebi, a druga to da osobno iskušavaju primjenu, a zatim imaju prostor za učenje o primjeni ovog modela u procesu poučavanja. S druge strane, kako će pokazati drugi primjer u ovom radu, primjenom *BASIC Ph* modela u razumijevanju roditeljskih i dječjih strategija suočavanja profesionalni pomagač dobiva prostor za savjetovanje roditelja o novim mogućnostima komunikacije s djetetom u procesu oporavka.

Konačno, ako se vratimo na Lindemanove ključne pretpostavke o odraslima u procesu učenja, koje su u kasnijim istraživanjima učenja odraslih potvrđene (Knowles et al. 1998: 40), vidjet ćemo da *BASIC Ph* model primjenjen u radu s nastavnicima i roditeljima bolesne djece ima poveznice sa svakom od tih pretpostavki (Tabela 1). Odrasli će učiti onaj sadržaj koji za njih ima smisla – organizacija bilo kojeg tečaja o djelotvornijem radu sa hospitaliziranom djecom počinje pitanjima koje odrasli postavljaju o sebi. Odrasli će u učenju biti okrenuti učenju iz stvarnih životnih situacija – *BASIC Ph* je preko tehnike šestodijelne priče uronjen u trenutnu roditeljsku i nastavničku stvarnost. Iskustvo je riznica učenja odraslih – krunska metodologija u tom učenju jeste analiza živog iskustva, a *BASIC Ph* upravo to omogućava. Učenje odraslih je uvijek samoučenje, a poučavatelj je tu kao osoba koja skupa s polaznikom saznaće i transformira znanje – *BASIC Ph* je upravo takav model (samo)spoznaje. Individualne razlike se povećavaju s uzrastom pa je to bitnije shvatiti osobnost odraslih u procesu poučavanja – *BASIC Ph* svojom multidimenzionalnošću omogućava spoznaju upravo takve osobnosti.

Opis metodološkog postupka

Rad koji ovdje prikazujemo nastaje kao *kombinacija tri istraživačka iskustva* koja su, svaki na svoj način, orijentirana upotrebi modela *BASIC Ph*. Prvo istraživanje datira iz perioda 2000–2002. godine, kao doktorska disertacija kojoj je u fokusu bila kvaliteta komunikacije u radu sa zdravom i bolesnom djecom (Mavrak 2002). Jedan od istraživačkih zadataka koji je propitivao praktična iskustva u primjeni različitim tehnikama u radu s hospitaliziranom i školskom djecom bio je oslonjen na model *BASIC Ph* i tu je detaljno razrađena teorijska racionala za empirijsko djelovanje. Druga dva istraživanja (Zloušić 2019; Kapetanović 2020) nastaju

u periodu 2019–2020. godine kao završni radovi poslijediplomskog studija pedagogije a svoj istraživački fenomen obrađuju uz oslonac na istu teorijsku racionalu samo s drukčijim istraživačkim nakanama.

U ovom se radu, tragom pomenutih istraživanja, razmatraju dva istraživačka problema: prvi je vezan za sličnosti i razlike u strategijama suočavanja nastavnika u školi u bolnici i redovnoj školi (Zloušić 2019), a drugi u fokus stavlja roditelje i njihovu djecu koji su zbog djeće hospitalizacije i protokola liječenja smješteni u Roditeljsku kuću (Kapetanović 2020). Oba istraživanja čije dijelove ovdje donosimo urađena su u Sarajevu i bila su vezana za kontekst Pedijatrijske klinike Univerzitetskog kliničkog centra „Koševo“ i osnovne škole Vrhbosna u Sarajevu, koja školu u bolnici vodi kao svoje područno odjeljenje. Istraživanja su slijedila kvalitativni metodološki pristup, a idejne skice jednog i drugog istraživanja slijedile su istu logiku.

Metode koje su korištene u empirijskom istraživačkom aktu su:

- metoda teorijske analize, koja je omogućila razradu pojmova poput strategija *copinga*, učenje djece i učenje odraslih, multidimenzionalni model *BASIC Ph*,
- deskriptivna metoda koja je pomogla analizu onoga što se angažiranim opažanjem prikupilo o fenomenu odgoja i obrazovanja u kontekstu zdravlja i bolesti i kontekstu empatijskog komuniciranja na relaciji odrasli – dijete,
- komparativna metoda koja je pomogla propitivanju stilova suočavanja, s jedne strane između dvije nastavničke skupine, a s druge strane unutar dijadnih odnosa roditelj – dijete.

Tehnika istraživanja je analiza sadržaja oslonjena na teorijski model *copinga BASIC Ph*. Radi se o kombiniranoj ekspresivnoj tehniči crtanja i narativa – o šestodijelnoj priči koju donose ispitanici, odrasli i djeca, nakon što primijene tehniku šaranja. Crtež i priča postaju instrumentarij, alati koje istraživač koristi u svrhu dobivanja informacije o sposobnom profilu *copinga* ispitanika. *BASIC Ph* je, naime, oslonjen na ideju čovjeka kao bića naracije, čiji se razvoj bazira na pripovijedanju uz koje odrasta.

Tehnika šaranja prethodi narativu i sastoji se u kratkoj uputi ispitanicima da uzmu olovku i papir, da vrh olovke polože na papir, da oči zatvore ili pogled usmjere tako da im papir nije u vidnom polju, da se pokušaju opustiti i da,

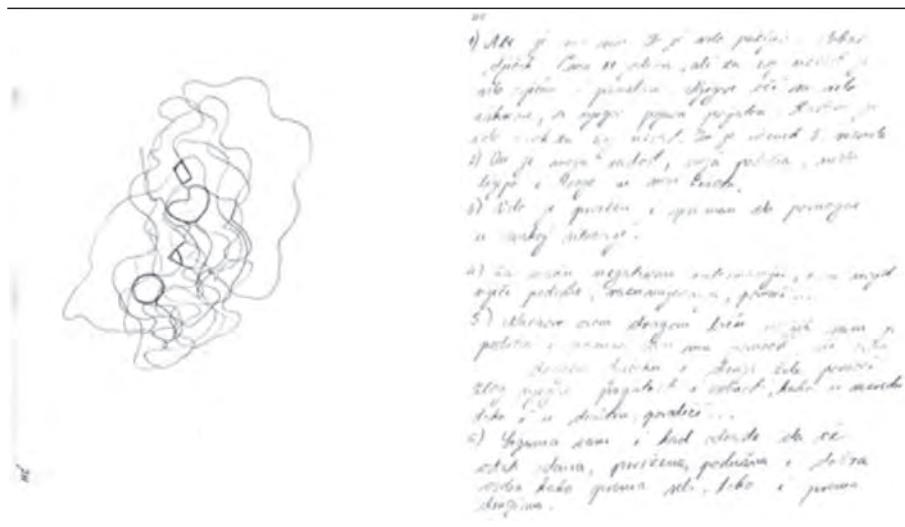
bez ikakve nakane da nešto nacrtaju, dozvole svojoj ruci i olovci da „šeta“ po papiru dok se „ne umori“. Ispitanici određuju vrijeme trajanja ove aktivnosti. Nakon što „šetnja“ prestane, nastavnik, roditelj ili dijete poziva se da pogleda rezultat svog šaranja i da u isprepletenim linijama prepozna neki oblik kojemu će, podebljavanjem ili sjenčenjem, dati svojstvo figure u polju – figure koja predstavlja glavni lik, oko kojega je sada moguće plesti pripovijest. Pripovijedanje teče u šest slika, vođeno pitanjima koja se postavljaju pripovjedaču-ispitaniku:

1. *Tko/što je glavni lik u ovoj priči* – to može biti čovjek, životinja ili biljka, slovo, geometrijsko tijelo ili bilo koji predmet ili pojавa (npr. izvor, vjetar, kap kiše...). Potpitanja se odnose na detalje o glavnom liku: koliko godina ima, gdje i s kim živi, gdje se trenutno nalazi, što ga okružuje?
2. *Što je zadatak tog lika* – u svakoj pripovijesti glavni lik ima zadaću, misiju koju treba obaviti. Potpitanja se odnose na detalje vezane uz taj zadatak: otkuda dolazi svijest o toj misiji, što je njeno porijeklo, od čega se sastoji ta zadaća?
3. *Što ometa ostvarenje misije glavnog lika* – na koje prepreke glavni lik nailazi, tko mu ne dozvoljava i smeta u njegovom ostvarenju zadaće?
4. *Što ili tko može pomoći ostvarenju misije* – u pripovijestima su to dobre vile, čarobno prstenje, neki predmeti ili ljudi koji su značajni glavnom liku. Ovdje se pripovjedač ohrabruje da razmisli o izvorima podrške i pomoći za svog glavnog junaka.
5. *Kako se glavni lik nosi s preprekama, što čini da ih prevaziđe* – pripovjedač se potiče na donošenje što više detalja o resursima koje junak u priči koristi kako bi opstao i obavio svoju misiju.
6. *Što se desilo na kraju* – možda priča nema svoj kraj, možda se završava sretno ili nesretno. Pripovjedač zaokružuje svoje kazivanje.

Tabela br. 1: *BASIC Ph* i učenje odraslih

Odrasli u procesu učenja	Upotrebna vrijednost <i>BASIC Ph</i> modela
Početna stavka u učenju odraslih jeste da sadržaj učenja za njih ima značenje i značaj.	<i>BASIC Ph</i> omogućava da se u roditeljskoj ili profesionalnoj ulozi bude djelotvorniji/-a.
Odrasli uče iz stvarnih životnih situacija.	<i>BASIC Ph</i> je model uronjen u trenutnu roditeljsku i nastavničku stvarnost.
Iskustvo je riznica učenja odraslih.	<i>BASIC Ph</i> omogućava analizu živog iskustva.
Odrasli uče kroz samospoznaju u procesu samoučenja.	<i>BASIC Ph</i> primjenjuje poučavatelj, koji tako otvara novi prostor samospoznaje roditelju i nastavniku.
Individualne razlike se povećavaju s uzrastom, važna je osobnost svakog polaznika.	<i>BASIC Ph</i> je multidimenzionalni model koji omogućava da ove osobnosti budu uočene i poštovane.

Osobni profil svakog ispitanika rezultat je interpretacije idioma i fraza u priči, gdje se svaki pojam klasificira u jedan od šest pomenutih modaliteta (*BASIC Ph*). Zatim se broji učestalost pojave svakog modaliteta za svakog ispitanika. U slučaju dijadnog odnosa roditelj – dijete, u fokusu je usporedba podudarnosti ovih stilova. U slučaju nastavničke skupine, za svaki je podskup izračunata srednja vrijednost za svaki modalitet i onda su ove vrijednosti deskriptivno uspoređene. U nastavku je dat primjer ovako urađane analize.

Slika 2: Primjer crteža, priče i analize priče nastavnice F., škola u bolnici

Abe (C, S) je moj sin (C). To je vrlo pažljiv (A) i dobar (A) dječak (C). Ima 11 godina (C), ali za svoj uzrast (C) je vrlo osjećajan (A) i pametan (A). Njegove oči (C) su vrlo iskrene (A), a njegova pojava (C) prijatna (A). Rastom (C) je vrlo visok (A) za svoj uzrast (C). On je učenik (C) 5. razreda (C). On (C, S) je moja radost (A), moja podrška (A), nešto lijepo (A) i draga (A) u mom životu (C). Vrlo je privržen (A) i spremjan (A) da pomogne (S) u svakoj situaciji (S). Za svaku negativnu informaciju (C) ima uvijek riječi (C) podrške (S), razumijevanja (C), pomoći (S)... Naravno, ovom dragom (A) biću (C) uvijek sam ja (C) podrška (S) i spremna sam mu pomoći (S), ali ovom dragom (A) dječaku (C) i drugi (S) žele pomoći (C, S) zbog njegove prijatnosti (A) i osobnosti (A), kako u razredu (S) tako i u društvu (S), porodici (S)... Sigurna sam (B) i kad odraste da će ostati odana (A), privržena (A), poslušna (A) i dobra (A) osoba (C, S) kako prema sebi (S) tako i prema drugima (S).

Istraživanja su obavljena na dva mala neovisna uzorka, što znači da je u oba slučaja u istraživanju sudjelovalo manje od 30 ispitanika, a svaki je uzorak imao dvije dihotomne podskupine koje su uspoređivane: nastavnici redovne škole i škole u bolnici u jednom slučaju, a u drugom roditelji i djeca.

Prvi uzorak činilo je 14 nastavnika (Zloušić 2019), od čega je sedam angažirano u školi u bolnici, a sedam u redovnoj školi. Obje su skupine bile ujednačene po spolnoj strukturi (dva nastavnika i pet nastavnica), ali heterogene po ostalim karakteristikama, kao i po predmetima koje predaju: razredna nastava, fizika, geografija, kemija, B/H/S jezik, vjerouauk, likovno, njemački jezik, kultura življenja i matematika. U propitivanju osobnih stilova *copinga* ove nam karakteristike nisu bile važne, jer se radi o propitivanju mogućnosti uvida u sliku o sebi putem uvida u osobni profil i putem usporedbe s kolegama.

Drugi je uzorak činilo šest parova roditelja i njihove djece (Kapetanović 2020), koja su kao onkološki pacijenti bila smještena na Pedijatrijsku kliniku bolnice „Koševo“. Struktura uzorka izgleda kao u tabelama 2 i 3 i bitna je za kontekstualno poimanje samog istraživačkog postupka.

Tabela br. 2: Struktura uzorka roditelja

ISPITANICI	SPOL	DOB	ZAPOSLENOST	EKO-SREDIŠTE
Roditelj 1	ženski	42	nezaposlena	-
Roditelj 2	ženski	47	nezaposlena	-
Roditelj 3	ženski	34	nezaposlena	manji grad
Roditelj 4	ženski	28	zaposlen	manji grad
Roditelj 5	ženski	36	nezaposlena, zbog bolesti djeteta	-
Roditelj 6	ženski	34	nezaposlena	grad

Tabela br. 3: Struktura uzorka djece

ISPITANICI	SPOL	DOB	ZDRAVSTVENO STANJE	EKO-SREDIŠTE
Dijete 1	muški	15	onkološki pacijent (otežano kretanje, umoran)	-
Dijete 2	muški	16	onkološki pacijent	-
Dijete 3	ženski	4	onkološki pacijent (umorna, odbija rad, ne govori)	manji grad
Dijete 4	muški	3	onkološki pacijent	manji grad
Dijete 5	ženski	6	onkološki pacijent	-
Dijete 6	muški	7	onkološki pacijent (jako otežano kretanje, tumor na mozgu, umoran)	grad

Nije bilo isto primijeniti tehniku šaranja i naracije s roditeljem iz manjeg i većeg mjesta (selo - grad) ili s djetetom uzrasta 3 i 15 godina starosti. Zdravstveno stanje djeteta također je igralo veliku ulogu u mogućnosti prikupljanja podataka. Ne samo da je dječja sposobnost izražavanja varirala s obzirom na dob već je i njihova fizička funkcionalnost ometala komunikaciju. U ovom je uzorku ispitanika bilo nemoguće provesti istraživački postupak ostajući samo u ulozi istraživača. Ovdje je istinski došlo do izražaja upozorenje koje nalazimo kod autora koji se bave kvalitativnim istraživačkim dizajnom u odgojnim znanostima: istraživač prestaje biti tek objektivno orijentirani *obzerver* i stalno prelazi iz uloge metapromatrača u ulogu sudionika koji lako „kontaminira“ objektivnost promatranja (Van Mannen 1990: 13–21; Borg i Gall 1989: 107). Istraživač je tek svojim stalnim prisustvom među ispitanicima dobio mogućnost primjene instrumentarija, što u skupini nastavnika nije bio slučaj.

Dok je u prvoj studiji osnovno pitanje bilo pitanje razlike između dviju skupina nastavnika, u drugoj je dominiralo pitanje o kompatibilnosti dječjeg i roditeljskog *coping*-stila. U interpretaciji rezultata nije napravljen iskorak u inferencijalnu statistiku i izračunavanje značajnosti razlike primjenom T-testa jer su rezultati namijenjeni prije svega mikroprostoru odgojnog djelovanja i andragoškom radu s nastavnicima i roditeljima. U analizi su uzete u obzir sve manjkavosti i mogući prigovori valjanosti, pouzdanosti i predikcijskoj vrijednosti instrumentarija, te samog postupka primjene šestodijelne priče. Uz oslonac na detaljnu analizu dosadašnjih istraživanja koja su se psihometrijski ili artistički

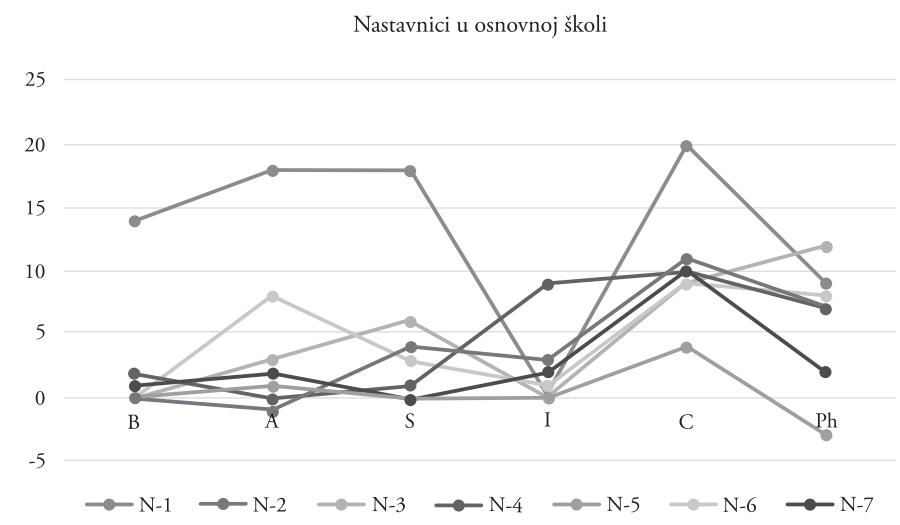
bavila pitanjem strategija suočavanja ili *coping*-stilova (Krkeljić i Pavličić 1998; Craig 2005; Lahad et al. 2013), ostajemo privrženi ideji artističke upotrebe *BASIC Ph* modela i šestodijelne priče u praktičnom radu s odraslima.

Analiza profila nastavničke strategije suočavanja

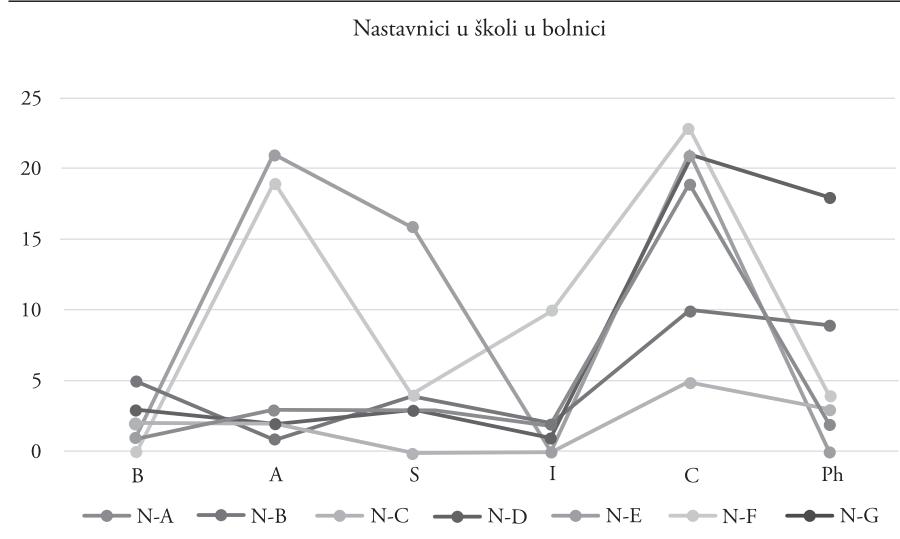
Prema dobivenim podacima (Zloušić 2019) za nastavničku skupinu redovne škole, koji su prikazani u Tabeli 4 i na Grafičkom prikazu 1, najdominantniji kanal suočavanja je C kanal (kognitivni), čija je prosječna vrijednost 10,42. Zatim slijedi Ph kanal (fizička aktivnost), čija prosječna vrijednost iznosi 6. Potom slijede kanali S (socijalizacija) 4,57; zatim A kanal (emocije), čija je prosječna vrijednost 4,42 i B kanal (vjera, vjerovanje i stavovi), čija je prosječna vrijednost 2,42. I kanal (imaginacija) ima najmanju prosječnu vrijednost, a iznosi 2,14. Samo u dva slučaja zabilježene su negativne vrijednosti za dva kanala, A i I. No, niti jedan nastavnik ne koristi ravnomjerno sve modalitete suočavanja. Modaliteti C i Ph prednjače u ovoj nastavničkoj skupini.

Tabela br. 4: Skupni profil *copinga* za nastavnike u redovnoj školi

NASTAVNICI – REDOVNA ŠKOLA	B	A	S	I	C	PH
N-1	14	18	18	–	20	9
N-2	–	-1	4	3	11	7
N-3	–	3	6	–	9	12
N-4	2	–	1	9	10	7
N-5	–	1	–	–	4	-3
N-6	–	8	3	1	9	8
N-7	1	2	–	2	10	2
Σ	17 = 2,42	31 = 4,42	32 = 4,57	15 = 2,14	73 = 10,42	42 = 60

Grafički prikaz br. 1: Skupni profil *copinga* za nastavnike u redovnoj školi

Prema dobivenim podacima o nastavnicima u školi u bolnici i njihovom profilu suočavanja koji su prikazani u Tabeli 5 i na Grafu 2, najdominantniji kanal suočavanja je C kanal (kognitivni), čija je prosječna vrijednost 17,71. Zatim slijedi A kanal (emocije), čija prosječna vrijednost iznosi 7,28. Potom slijede kanali Ph (fizička aktivnost) 5,57; zatim S kanal (socijalizacija), čija je prosječna vrijednost 5 pa I kanal (imaginacija), čija je prosječna vrijednost 2,14. B kanal (vjera, vjerovanja, stavovi) ima najmanju prosječnu vrijednost a iznosi 1,71. Kao što se može vidjeti, C kanal (kognitivni) je daleko izraženiji nego ostali kanali. Zanimljivo je da nema nijednog negativnog biranja, kao što ima u rezultatima nastavnika iz osnovne škole. U školi u bolnici tri nastavnika koriste svih šest kanala za suočavanje, mada to nije ravnomjerno.

Grafički prikaz br. 2: Skupni profil *copinga* za nastavnike u redovnoj školi**Tabela br. 5:** Skupni profil *copinga* za nastavnike u redovnoj školi

NASTAVNICI - ŠKOLA U BOLNICI	B	A	S	I	C	PH
N-A	1	3	3	2	19	2
N-B	5	1	4	2	10	9
N-C	2	2	—	—	5	3
N-D	3	2	3	1	21	18
N-E	—	3	5	—	25	3
N-F	1	21	16	—	21	—
N-G	—	19	4	10	23	4
Σ	12 = 1,71	51 = 7,28	35 = 5,00	15 = 2,14	124 = 17,71	39 = 5,57

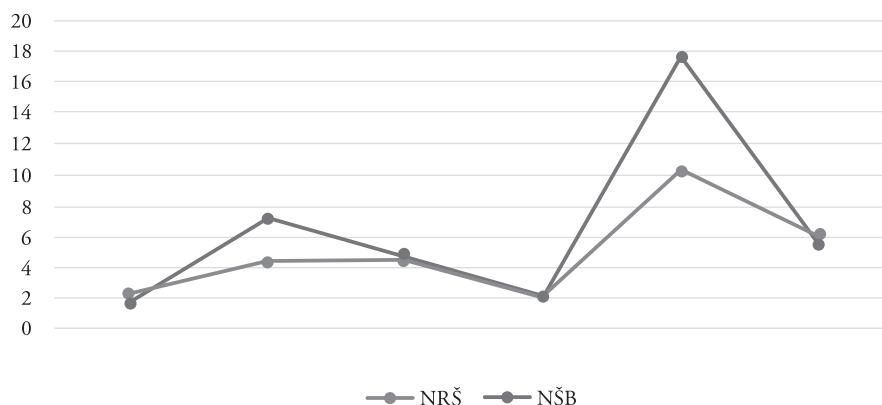
Ovako su, dakle, na osnovu međusobne usporedbe osobnih profila unutar svakog podskupa dobiveni profili dvaju skupina: nastavnika u redovnoj školi i nastavnika u školi u bolnici. Usporedba je zatim napravljena između ova dva profila, a ovdje je prikazana u Tabeli br. 6 i na Grafičkom prikazu br. 3.

Tabela br. 6: Usporedni profil suočavanja u uzorku nastavnici

	B	A	S	I	C	Ph
NOŠ	2,42	4,42	4,57	2,14	10,42	6
ŠuB	1,71	7,28	5	2,14	17,71	5,57

Grafički prikaz br. 3: Usporedni profil suočavanja u uzorku nastavnici

Usporedba profila nastavnika u redovnoj školi i školi u bolnici

Rezultati su pokazali niz zanimljivosti: sistem vrijednosti, imaginacija i fizičko-fiziološki kanal suočavanja (B, I, Ph) ostali su u obje skupine minimalno zastupljeni, kanal socijalnih strategija (S) je izjednačeno prisutan, kognitivni procesi (C) su u obje skupine dobili veliku prednost, dok su i kognitivni (C) i afektivni kanal (A) znatno više prisutni u skupini nastavnika u školi u bolnici.

Prva misao koja se nameće jeste da su nastavnici vjerni kognitivnom modalitetu u suočavanju s poteškoćama, jer je i njihova osnovna misija skopčana s prenošenjem znanja. U ranijim studijama (Lahad et al. 2013) je naglašeno da C-modalitet predstavlja važnu stavku u nadilaženju problema, dok A-modalitet predstavlja opasnu zonu ranjivosti. Nastavnici koji rade u bolnici (a u našoj studiji njihov angažman sada datira od 2004. godine) skloniji su korištenju A-modaliteta, što govori o njihovoј povećanoj ranjivosti u odnosu na kolege u redovnoj školi, ali isto je tako evidentno da C-modalitet kompenzira tu ranjivost jer je, iako prisutan u obje skupine, izraženije prisutan kod nastavnika u bolničkoj školi.

Ono što brine kada je rad s djecom u pitanju jeste nedostatak I-modaliteta i B-modaliteta u nastavničkom *coping*-stilu. Škola je orijentirana akademskom postignuću, nastavnici su tradicionalno orijentirani sadržaju koji trebaju prenijeti učenicima, pa tako i djeci u bolnici, no pitanje je koliko je takva škola po mjeri djeteta, a posebno bolesnog djeteta. Koriste li nastavnici u radu s bolesnom djecom kreativne i ekspresivne tehnike ili se orijentiraju usvajanju znanja, jer je njihova osnovna misija ocijeniti znanje djeteta i omogućiti mu da ne ponavlja razred zbog velikog broja izostanaka?

Andragoška edukacija za nastavnike može se temeljiti na ovoj profilnoj slici. Obrazovne potrebe oslikane su nedostacima u *coping*-stilovima. Stručno usavršavanje nastavnika potrebno je orijentirati iskustvenom učenju primjenom netradicionalnih metoda učenja i umjetničkih sadržaja kako bi se dobio prostor za što više traženja smisla u književnim, likovnim ili glazbenim djelima, što više dijaloga koji dozvoljava smjenu uloga subjekta i objekta u nastavi, što više prostora za konfrontiranje mišljenja izazvanog estetskom fenomenologijom svakog pojedinca („slaganje u ukusima“). Postoje brojne ideje za realiziranje projektivnih predstava i izlaganje konfliktnim situacijama u kontroliranim uvjetima, što bi osnažilo S, B i I-modalitet.

No, prije svake obrazovne intervencije, primjena *BASIC Ph* modela nudi sliku osobnosti svakog nastavnika, o kojoj se mora razgovarati pojedinačno i u grupi. Što za njih znače dobiveni rezultati, kako ih oni tumače, žele li nešto mijenjati, gdje osjećaju svoju disfunkcionalnost? Možda bi smjena na mjestu nastavnika u redovnoj školi i nastavnika u školi u bolnici donijela osvježenje i pojedincu i kolektivu, jer su možda ovakvi *coping* stilovi, između ostalog, i rezultat navike da se radi u jednom-istom okruženju? Koliko god to doprinosi osjećaju sigurnosti u nastavnom radu (staro iskustvo), toliko je izvjesno da obrazovni rad na jednom tako stresnom radnom mjestu kakvo je bolnica ima svoj vijek trajanja. Ako su A i I modaliteti najviše povezani s ranjivošću, ne čudi to da ih nastavnici izbjegavaju. No izbjegavajući ih u svojim strategijama suočavanja sa životnim izazovima, vjerojatno ih potiskuju i u nastavnom radu, pa se nastavna aktivnost kognitivizira, čak i tamo gdje bi poučavanje moralno biti lepršavije i popunjeno igrom.

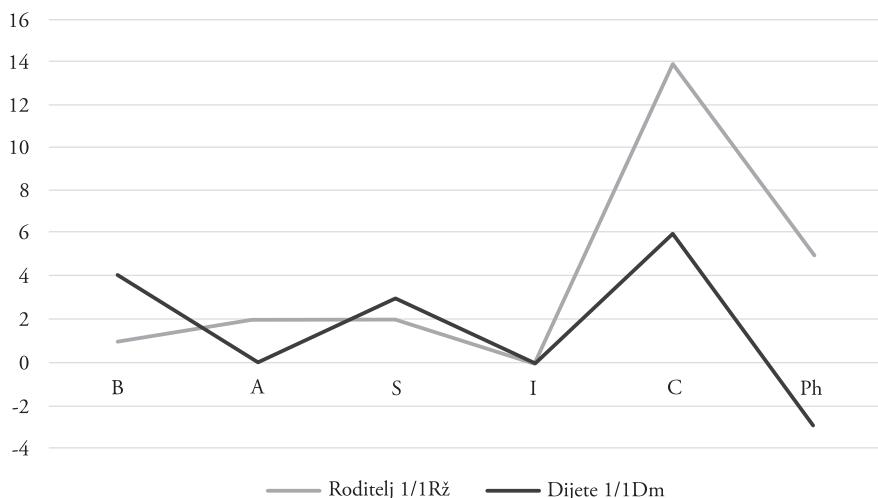
Analiza strategija suočavanja u dijadnom odnosu roditelj – dijete

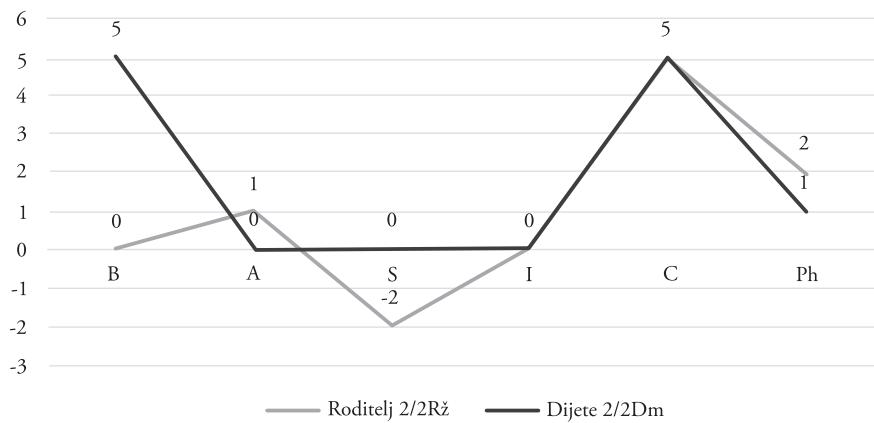
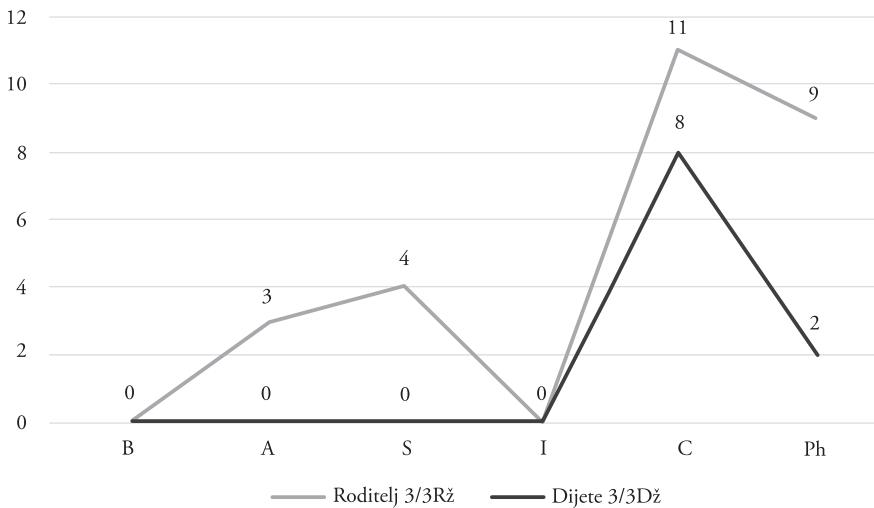
Andragoško se suočavanje vezuje za svijet rada, radnih odnosa, slobodnog vremena, razmjene vještina i znanja na „burzi umijeća“, ali ima svekolikog udjela i u neformalnoj izobrazbi roditelja u sklopu obiteljske andragogije. Kada se roditelj nađe u teškoj situaciji bitke za zdravlje djeteta, pomisao na sebe i svoje potrebe postaje minorna. Roditelji često zanemaruju i partnerske i prijateljske odnose, ostavljaju posao (majke češće nego očevi), a svu svoju energiju usmjeravaju na podizanje dječjeg imuniteta kako bi bolest bila što prije svladana. Tako je i u slučajevima onkoloških pacijenata, s time što je životna ugroza u ovim slučajevima još eksplicitnije prisutna pa i je i povezivanja roditelja i djeteta u konfluenciji, u kojoj se ne zna gdje završava jedna osoba, a počinje druga, intenzivnije.

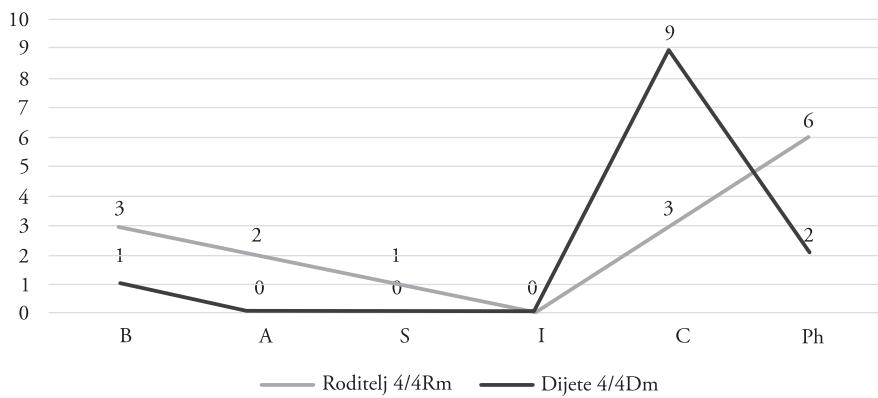
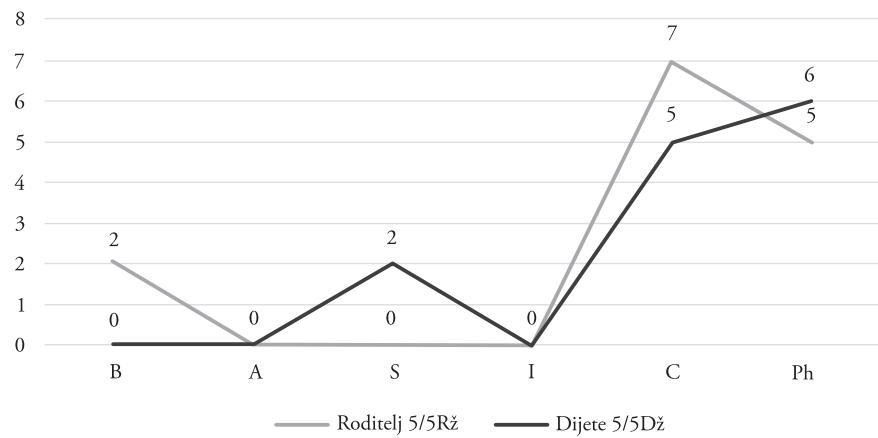
Istraživanje koje se usmjerilo na pitanje modaliteta suočavanja roditelja i njihove djece (Kapetanović 2020) sa stresom i životnim izazovom kakvo je gubitak zdravlja uzelo je u obzir 6 dijadnih odnosa roditelj – dijete. Ovdje ćemo usporedno, putem grafikona, prikazati kako izgledaju osobni profili roditelja i djece (Grafički prikaz br. 4).

Grafički prikaz br. 4: Usporedni profili *coping*-stilova roditelja i djece u šest slučajeva

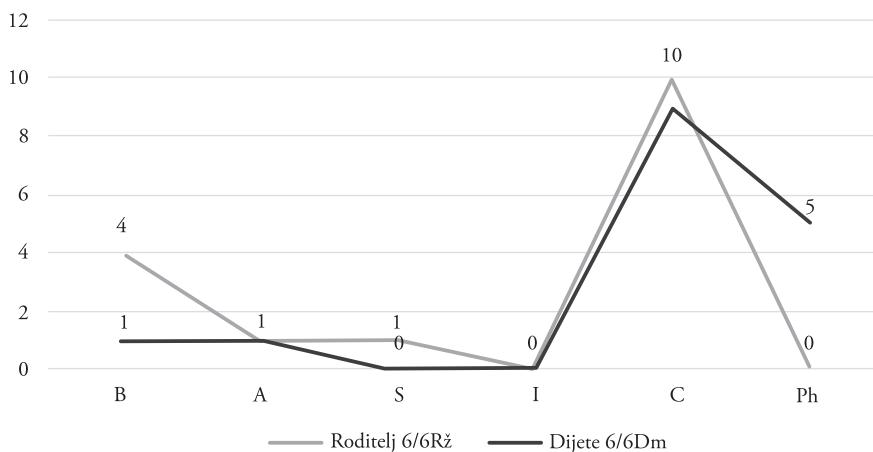
Slučaj 1

Slučaj 2*Slučaj 3*

Slučaj 4*Slučaj 5*

Slučaj 6

U svim dijadnim odnosima jasno je da je modalitet C najdominantniji i kod djece i kod roditelja. Razlike ipak postoje.

U slučaju 1, gdje se radi o petnaestogodišnjem dječaku koji se otežano kreće, Ph modalitet je izražen negativnom vrijednošću. To govori u prilog projektivnosti tehnike šestodijelne priče. U ovom je odnosu majka sklonija A-modalitetu, dok je ovaj modalitet kao i onaj vezan uz imaginaciju nepostojeći kod dječaka. Potreba za vjerovanjem, za nekom egzistencijalno bitnom životnom filozofijom i za društвom vršnjaka ili socijalnim dokazivanjem je veća kod dječaka nego kod majke. Na ovim mjestima može doći do istinskog konflikta i nerazumijevanja između roditelja i djeteta. Prema ovdje dobivenim podacima, roditelj svu svoju energiju usmjerava na razmišljanje, donošenje odluka, rješavanje problema i svih procesa koji se odvijaju u glavi jedne odrasle osobe. Ukoliko tu količinu misli (a misli jesu trošenje energije) povezuje samo kroz fizičku komponentu potrebno je raditi više na usmjeravanju te energije kroz emocije i razgovor s prijateljima. Ovom roditelju bi se moglo ukazati na to da je uredu iskazati tugu, da je uredu zaplakati, čak i ako možda misli da mora ostati snažan zbog svog djeteta. Aktivnosti koje bi se mogle raditi kako bi se potaknulo korištenje ovih kanala mogu biti gledanje inspirativnih filmova s pozitivnim događajima i ishodima, tim prije što je kod djeteta kanal B izraženiji nego kod roditelja. Dječak, međutim, ispoljava manje emocija u pripovijedanju nego majka, no zato mu je svojstveno prejedanje, koje je oblik samodestrukcije. Griženje, žvakanje, gutanje hrane – sve to ima veze s

bijesom i tugom koji nisu dobili prostor realizacije. Njegova priča o ribi koja ima životnu misiju da se šrtvuje kako bi drugima bilo bolje govori i o njegovoj potrebi da se socijalno dokazuje. Kako su svi u adolescentnom periodu u velikim razmišljanjima o pronalasku sebe, možda i on osjeća da ima neku svrhu, ali u kontaktu s majkom, prvim i najvažnijim skrbnikom, nema prostora za izražavanje te svoje potrebe. Razgovor s majkom u ovom smjeru i predočavanje razlika u profilima omogućava početnu točku u roditeljskom uviđanju novih mogućnosti koje ima u susretu sa svijetom i susretu sa svojim djetetom u tom svijetu.

U slučaju 2 srećemo još jednog adolescente, šesnaestogodišnjaka koji se s majkom dobro snalazi u dva najprisutnija modaliteta, C i Ph, no ukupna slika profila je zabrinjavajuća i to upravo zbog profila roditelja. Dječak ima mnogo izraženiju B-komponentu od majke, što znači da mu je smisao života ili onostranskog života (u njegovoj priči dominira nebo) izuzetno važan, no kao da je zaleden u svojim emocijama, imaginaciji i socijalizaciji (A, I i S). U majčinoj priči, međutim, dominira element destruktivnosti kada su ljudi u pitanju. Kao da je ona izgubila povjerenje u okruženje, a onda uskratila priliku i djetetu da funkcioniра u S-modalitetu. U andragoškoj savjetodavnoj intervenciji, majci možemo predložiti da opiše jednu ili dvije osobe njoj drage i da iznese sve njihove pozitivne karakteristike kako bismo je podsjetili zašto ona te osobe voli. Možda je uloga andragoškog poučavanja u ovom slučaju uloga podsjetnika da u mračnim vremenima i u negativnim mislima i dalje postoji vedrina, gurnuta ustranu, koja je zapostavljena fokusom na ono što je loše (ona u svojoj priči govori da je ljudski rod destruktivan). Kod djeteta kanal S iznosi 0. S njim se može napraviti ista aktivnost, ali tako da opiše svoju dragu osobu koja nije njegova majka. Kontakt s drugima ovdje je potpuno neiskorišteni resurs. Dječak pripovijeda o nebu koje teži ka beskraju. Iako kaže da je „put do cilja težak“, on vjeruje da borbom može uspjeti. Zadivljuje njegova vjera u uspjeh iako ima dijagnozu malignog oboljenja. Majci je potrebno ohrabrenje da razgovara s djetetom o njegovom doživljaju neba, doživljaju koji je tako veličanstven. Taj se njen stil ne može brzo mijenjati, no uz spoznaju o ovim razlikama, moguće da bi majka bila spremna nešto kod sebe mijenjati, posebno ako bi kroz edukaciju i u suradnji s drugim sudionicima vraćala vjeru u ljude i životni optimizam.

U slučaju 3 radi se o četvorogodišnjoj djevojčici koju karakterizira stopljenost s majkom i odbijanje komunikacije s drugima. Ona je fokusirana

na mehaničko igranje igrica na mobitelu, a njena komunikacija svedena je na minimum. Ona prati majku u C i Ph kanalu suočavanja, a baš zbog njene okrenutosti majčinom modelu ponašanja majka postaje prava adresa za promjenu *coping*-stila. I majka i djevojčica trebaju više društva svaka za sebe. Također, majka je u svojoj priči navela kako je misija njenog ženskog cvijeta da ozdravi i to će uspjeti ako neko redovno brine o njemu i zalijava ga, a djevojčica u cijelosti surađuje s majkom: njezina priča govori o *cvjetiću koji ima misiju da sam sebe zalijava*. To bi značilo da postoji prostor ohrabrvanja djevojčice da učini ponešto i sama za sebe. Ovdje je jako važno pojasniti majci da ona tim osamostaljivanjem djeteta ne gubi svoju ulogu, već dobija nove načine da tu ulogu živi. Dakle, ohrabrujući dijete da se igra s drugom djecom, poticaj za češće posjete i razgovor o onome što voli mogu potaknuti korištenje kanala emocija, mašte i socijalne komponente, ali i vjerovanja (jer djevojčica veli da cvijet na kraju uspijeva sam u svojoj misiji samopomoći). Ovo isto tako može pomoći majci u korištenju kanala B i I, jer ukoliko bi sebi dala više prostora za brigu o sebi (iako je to teško u datom trenutku), možda bi joj to omogućilo i više vremena za mentalnu opuštenost (onoliko koliko okolnosti dozvoljavaju) i više snage i vjere u sebe i u dijete.

U slučaju 4 imamo dječaka koji je tek trogodišnjak pa je i ovdje logično da su kanali za emocije, socijalnu komponentu i imaginaciju (A, S i I) neiskorišteni. Otac i on se dosta dobro nalaze na relaciji C i Ph modaliteta, jer skupa slažu lego-kockice. Dječak je napisao priču o avionu kojeg ruši veliki, težak kamen. Pošto se radi o malom djetetu, kao i u prethodnom slučaju, poučavajući roditelja pomažemo djetetu. Ocu treba sugerirati da dječaku ponudi ponovno pričanje iste priče, ali sada s drukčijim završetkom, ili da razgovara s dječakom o detaljima. Pitanje o tome „šta avion osjeća kada ga kamen udari“ moglo bi se zamijeniti sretnijim pitanjem „kako je to bilo kad ga je kamen udario“ ili „pojasni mi, molim te, kako se to dogodilo“. Pošto dječak ima samo 3 godine, teško da ćemo iz njegovih iskaza saznati o njegovim osjećanjima. Ocu možemo pokazati upotrebu „osjećajnog sata“, koji može sam izraditi s dječakom, a onda uz takav poticaj govoriti o jednostavnim emocijama razumljivim djetetu sinovljeve dobi. A i I modalitet time mogu biti potaknuti. Kao i u prethodnom slučaju, odvajanje oca od dječaka uz kompenzaciju prisustvom druge djece pomoglo bi odvajanjju i jačanju S-kanala. Dječakova i očeva priča kako se razlikuju. Dok je dijete pričalo o padu aviona, otac je pričao priču o *zvijezdi koja ima zadatak da vječno sija*.

koliko god mala bila. Iz priče je evidentirana prisutnost kanala vjerovanja: on vjeruje da i najmanja zvijezda može zauvijek sijati. On bi svoju priču o zvijezdi mogao dopuniti novim elementima i pričati je dječaku pred spavanje. Roditelji imaju najveću moć da prenesu svoja uvjerenja na djecu, naročito dok su još mala. Tako bismo i dječaku pomogli da više koristi kanal vjerovanja. Pored toga, kod oca nema ekstremnih odstupanja, osim kod imaginacije, koja je 0 kao kod svih ispitanika. Odrasli često nemaju vremena da maštaju, za to je potrebno više vremena i opuštenosti. U svakom slučaju bismo mogli sugerisati roditelju da je uredu da uzme vrijeme za sebe, pročita knjigu ili pogleda film. No, suština andragoške intervencije sastojala bi se u tome da s ocem razgovaramo kako je njemu u situaciji u kojoj se nalazi i koje resurse za sebe dodatno može birati pokazujući i svome mališanu raznolikije putove odrastanja usprkos bolesti.

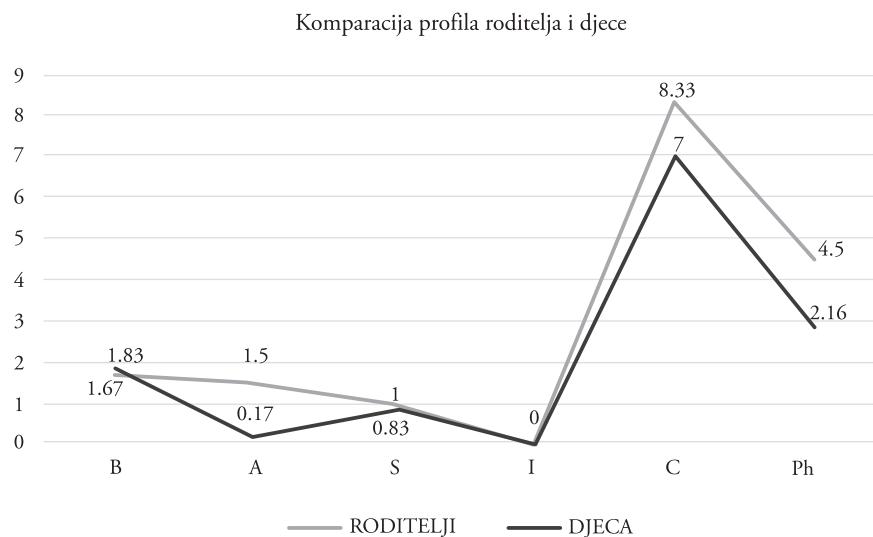
Slučaj 5 je zanimljiv utoliko što je ovo jedinstven dijadni odnos u kojem je majka ostavila posao zbog bolesti koja je djevojčici dijagnosticirana. Ovdje je A, S i I-modalitet u majčinom slučaju potpuno zaleden, a kompenziran B-modalitetom: jedino Bog može pomoći da njenom dijete ponovno bude zdravo. Ova je majka udžbenički primjer roditelja koji se potpuno zaustavlja u razvoju (*ništa više nije isto*) da bi podupirao ozdravljenje (*sve žrtvujem za dijete, On će to vidjeti i čuti i uslišiti moje molitve*). Problem je što dugotrajna ili kronična bolest ne donosi brzo olakšanje i tada se ovaj vid funkciranja više ne registrira kao prihvatljiv. U andragoškoj intervenciji majci se može sugerirati sudjelovanje u vježbi „rječnik osjećanja“, koja također ima elemente ekspresivnosti preko boja i oblika. Ovdje je iznimno važno pitati majku o tome s kim najviše voli provoditi vrijeme (osim s djetetom) i u kojim osobama vidi podršku i oslonac. Time je možemo potaknuti da vidi i druge mogućnosti u svome susretanju svijeta, ali je nikako ne možemo na to natjerati. Ovo vrijedi za sve roditelje. U ovom se slučaju majka i kći susreću u modalitetima C i Ph, ali djevojčica i pored bolesti i svojih godina (šestogodišnjakinja) ima S-modalitet prisutniji nego majka komepnzirajući prisustvo vršnjaka prisustvom sestre. Djevojčica je u ovom istraživanju bila jedini ispitanik koji nije koristio tehniku šaranja, već slobodnog crtanja, usprkos uputi. Kao da na ovom mjestu imamo neki vid *coping-inverzije*, s obzirom na kronološku dob, u kojemu mlađi subjekt ima veću lepezu u suočavanju s nedaćama nego stariji. Ovaj slučaj je prostor za istinsku andragošku intervenciju i to ne nužno da bi roditelj pomogao djetetu, već prije svega da bi pomogao sebi.

Posljednji u nizu je slučaj 6, dijadni odnos sedmogodišnjaka, koji se otežano kreće, i njegove majke. Ovdje je *coping*-stil roditelja prilično preslikan u dijete, osim što je Ph-kanal kod dječaka potpuno izostavljen u prići. Ovdje je majka osoba od pomoći, koja pomaže i više no što bi trebala. Kao da ne postoji poticaj za neke aktivnosti za koje, međutim, majka zna da postoje kod djeteta, kao na primjer ljubav prema crtanju. „U zadnje vrijeme on to ne radi“, reći će majka i podržavati njegovo „igranje igrica“. Andragoška intervencija ide u smjeru pitanja o tome kako je njoj u toj situaciji, kako doživljava svoje zahtjeve koje postavlja pred sina i kako reagira na njegov otpor i neposluh. I-modalitet kod djeteta ne postoji, a A-modalitet nije naročito izražen, tako da je upotreba crteža i podržavanje ekspresivnosti osnovno za djelotvoran rad s dječakom, no to bi sve morala biti dodatna izobrazba za majku u nekoj materinskoj školi.

U ovom je istraživanju, kako smo već ranije rekli, naglasak na kliničkom pristupu u otkrivanju osobnosti roditelja i djece i njihove kompatibilnosti. Ono što je vidljivo iz ovih slučajeva jeste da se A, I i B modaliteti, ali često i S-modaliteti, gube. To bi značilo da i roditelji i djeca, a kako smo ranije vidjeli i nastavnici, koriste samo jednu trećinu mogućnosti za aktivno susretanje s poteškoćama. Fokusirani na bolest, na zdravstveni poremećaj, roditelji kao da zalede i svoj i dječji dio organizma i psihe koji je očuvan pa ga time dodatno obezvrijeduju i umrtvjuju.

Andragoška je intervencija u kliničkom pristupu opisana kroz svaki slučaj. Ona ima još jednu mogućnost – mogućnost grupne intervencije za roditelje smještene u Roditeljskoj kući. Stoga ima smisla pogledati i grupni profil ovih dijadnih odnosa (Grafikon br. 5).

Grafički prikaz 5: Usporedni profil coping-stilova roditelja i djece

Ovaj nam prikaz rezultata krajnje slikovito govori o tome šta nam čini izračun srednjih vrijednosti. Kada razmišljamo o grupi, čini se da je B-modalitet prisutan i kod roditelja i kod djece podjednako, te da se oni prilično dobro prate u svojem susretanju svijeta kroz svih šest modaliteta. I ovdje vidimo da je I-kanal ravan nuli, a A-kanal zatomljen, vjerojatno i zbog prirodnog resursa organizma da oslabi one dijelove *selfa* koji doprinose ranjivosti. Aktivnosti koje bi u edukacijskom programu za roditelje poticale izražavanje emocija, druženje s drugima i posvećenost nekom društveno važnom zadatku (ne samo onome koji je vezan za ozdravljenje djeteta), te intuiciji i imaginaciji, doprinijele bi i djelotvornijem i sretnijem bivanju djece u prostoru bolnice, ali i Roditeljske kuće, koja se jednako tako može pretvoriti u sumorno mjesto ako u njoj manjka andragoškog impulsa. Kažu da kuća može biti bilo kakvo stanište, ali Roditeljska kuća postaje domom zahvaljujući čeljadi, ljudima koji u njoj žive. Andragoška edukacija može doprinijeti tome da taj dom bude dom još sretnije djece i njihovih roditelja.

Zaključak

Kombinirajući iskustvo triju obimnijih istraživačkih radova, pokušali smo povezati *BASIC Ph model copinga s učenjem odraslih*. *BASIC Ph* je metamodel koji konceptualizira čovjekovo multidimenzionalno suočavanje sa životnim izazovima. Jedan od najtežih životnih izazova jeste suočavanje s bolešću vlastitog djeteta ili s odlukom da profesionalni život posvetimo poučavanju bolesne djece. Stoga je ovaj rad posvećen roditeljima i nastavnicima koji su se našli u takvoj situaciji i svojim živim primjerom suočavanja svjedoče o ljudskoj snazi usprkos nesavršenosti.

Andragoška recepcija multidimenzionalnog modela *copinga* povezuje strategije ljudskog suočavanja s poučavanjem. Pokušali smo ilustrirati za šta nam može poslužiti model *BASIC Ph* sa svojom šestodijelnom pričom kao alatom za spoznaju i samospoznanju *selfa*. Učenje odraslih je, kao i svako učenje, stjecanje novih znanja i umijeća, ali je više od toga rekonceptualiziranje već naučenog, slaganje spoznatog u nove kombinacije i transformiranje postojećeg. Odrasli je čovjek nešto naučio u trenutku svog pristanka na promjenu. *BASIC Ph* andragozima daje polazište za razgovor s roditeljima bolesne djece i s nastavnicima o sadržajima i načinima njihove dodatne izobrazbe koja bi ih učinila djelotvornijim u radu s djecom.

BASIC Ph i šestodijelna priča nisu nipošto savršeni metodološki alati. Obimne studije koje se preduzimaju unatrag 25 godina pokazuju i manjkavosti i mogućnosti ublažavanja tih manjkavosti kada se radi o primjeni ovog modela. Zanimljivo je, međutim, da ono što stroga znanost inzistirajući na kvantifikaciji fenomena smatra slabošću, u praktičnom radu s ljudima biva najveća prednost. *BASIC Ph* u individualnom radu s ljudima ili u radu u malih grupama nikada nije podbacio u smislu nanošenja štete korisnicima, a donio je puno pomaka u humanijem pristupu poučavanju pojedinca.

U kliničkoj upotrebi ovog modela potreban je oprez, ali, rekli bismo, ne manji od onoga koji zahtijevamo u procesu poučavanja. I primjena *BASIC Ph* modela, i upotreba crteža i narativa u radu s ljudima, i samo andragoško vođenje, zapravo su fenomeni bliski umjetnosti. Nadamo se da će i ilustracije koje donosimo u ovom radu biti mali prinos tim umjetničkim aktima u krilu znanosti.

Adult Learning and Stress Coping Strategies: Andragogy and *BASIC Ph* Model Use

Abstract: Adult learning and phenomena of stress and trauma are not often connected within scientific entities or integrated into practical teaching. However, adult education theory and multidimensional model of coping - *BASIC Ph*- have a mutual subject: work with humans. During the process of learning and teaching adults gain insights and self-insights, which often lead to behavioral change and *BASIC Ph* insists exactly on the fact that humans can learn about coping strategies and therefore can support self-development. Based on comprehensive study on quality of communication with chronically ill children, their families, schools and medical staff, two dissertations at postgraduate pedagogy studies, with different research tasks, have applied the same theoretical concept and brought valuable insights on practical use of *BASIC Ph* in work with ill children. Thus this paper interprets the results of all three studies from the perspective of adult education and aims to demonstrate the utilization of *BASIC Ph* model in adult learning and teaching.

Key words: adult learning, teaching, *BASIC Ph*, multidimensional model of coping, coping strategies, stress, trauma.

Literatura

- Borg, W. R. & Gall, M. D. 1989. *Educational Research: An Introduction*. Fifth edition. New York & London: Longman.
- Craig, C. D. 2005. *Psychometric Testing of the Multi-Modal Coping Inventory: A New Measure of General Coping Styles*. Unpublished doctoral dissertation. University of Chapel Hill, North Carolina.
- Kapetanović, E. 2020. *Sličnosti i razlike u strategijama suočavanja djece i roditelja za vrijeme hospitalizacije – pedagoške implikacije*. Neobjavljeni završni M.A. rad. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Knowles, M. S., Holton, E. F., Swanson, R. A. 1998. *The Adult Learner*. Fifth edition. USA, Woburn. MA: Butterworth-Heinemann.
- Krkeljić, L. & Pavličić, N. 1998. School Project in Montenegro. U Ayalon, O., Lahad, M. i Cohen, A., eds. *Community Stress Prevention* (Vol. 3, pp.51-61). Jerusalem: Psychological and Counselling Services, Israel, Ministry of Education.
- Lazarus, A. 1981. *The Practice of Multimodal Therapy*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Lahad, M., Shachan, M., Ayalon, O. 2013. *The „BASIC Ph“ Model of Coping and Resiliency: Theory, Research and Cross-Cultural Application*. London, UK: Jesica Kingsley Publishers.
- Lindeman, E. C. 1926. *The Meaning of Adult Education*. New York: New Republic.
- Mavrak, M. 2002. *Kvaliteta komunikacije među agensima socijalizacije u pedagoškom radu sa zdravom i kronično bolesnom djecom*. Neobjavljena doktorska disertacija. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Van Mannen, M. 1990. *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. London, Ontario - Canada: The Althouse Press.
- Zloušić, S. 2019. *Sličnosti i razlike u strategijama suočavanja nastavnika u osnovnoj školi i školi u bolnici*. Neobjavljeni završni MA rad. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Obrazovanje odraslih/Adult Education, ISSN 1512-8784, Broj 2, novembar 2019, str. 87-106
UDK: 027.022:376.74-054.73-055.2
Pregledni članak/Rewiev paper
Primljeno/Received: 6. 1. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 26. 1. 2020.

Ajla Demiragić¹

Lejla Hajdarpasić²

Džejla Khattab³

Javne biblioteke kao prostori integracije i osnaživanja migrantica

Sažetak: Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2018. do 2023. ne zanemarujući goruću problematiku dobrovoljnih i prisilnih migracija u europskom prostoru te posebnu ranjivost migrantica, žena, djevojaka i djevojčica, u petom strateškom cilju tematizira zaštitu prava žena i djevojčica migrantica, izbjeglica i tražiteljica azila. U tom dokumentu se naglašava potreba donošenja mjera koje će osigurati da „migrantice, izbjeglice i tražiteljice azila imaju pristup svojim ljudskim i socijalnim pravima povezanim s osobnom slobodom, zapošljavanjem, smještajem, zdravljem, obrazovanjem, socijalnom zaštitom i skrbi gdje je to primjenjivo; te pristup informacijama o svojim pravima i dostupnim uslugama”(Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2018. do 2023. (2018: 28)). U tom smislu, europska iskustva nakon tzv. velikog migracijskog vala iz 2015. godine već su pokazala da potpuna i uspješna integracija migrantica, žena i djevojaka u europsko društvo zahtijeva kolaborativni rad brojnih nacionalnih i međunarodnih tijela, vladinog i nevladinog sektora i drugih relevantnih institucija i organizacija, uključujući biblioteke. Upravo biblioteke „posebnu pažnju trebaju posvetiti grupama koje su često marginalizirane u kulturno raznolikom društvu: nacionalnim manjinama, azilantima i izbjeglicama, osobama s ograničenim dozvolama boravka, sezonskim radnicima i starosjediocima“ (IFLA/UNESCO Manifest za multikulturalne biblioteke 2009). S tim u vezi, ovaj rad će ponuditi pregled odabranih programa i usluga

¹ Dr. Ajla Demiragić, docentica na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu; e-mail: ajla.demiragic@ff.unsa.ba

² Dr. Lejla Hajdarpasić, docentica na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu; e-mail: lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

³ Mr. Džejla Khattab, viša asistentica na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu; e-mail: dzejla.khattab@ff.unsa.ba

namijenjenih migranticama u javnim bibliotekama europskog prostora. Rad naglašava važnu ulogu javnih biblioteka u procesima jezičke i socijalne integracije migrantica i ukazuje na potrebu kontinuiranog unapređivanja programa i usluga namijenjenih migranticama, a koje trebaju biti integralni dio diverznih usluga javnih biblioteka.

Ključne riječi: migrantice, bibliotečko-informacijske usluge, javne biblioteke, obrazovanje odraslih.

Uvodna razmatranja

Fenomen suvremenih migracija jedan je od najsloženijih globalnih društveno-političkih problema današnjice. Mnogi znastvenici/-ce smatraju da se o migraciji odnosno migracijskim procesima mora raspravljati i promišljati sa svijeću o tome da je riječ o iznimno kompleksnim procesima koji se odvijaju u okviru raznorodnih ekonomskih, političkih, demografskih pa čak i ekoloških okolnosti koje dovode do toga da se osobe odluče ili budu prisiljene na migracije. Štoviše, o migracijskim procesima govori se kao o „totalnoj društvenoj činjenici“ budući da obuhvataju ne samo migrantske/-ice već i društva u koja se oni/one žele integrirati (Sayad 1999, prema Saada 2000).

U posljednjih petnest godina migrantska populacija u stalnom je porastu. Prema podacima UNHCR-a, oko 70,8 miliona ljudi bilo je prisiljeno napustiti mjesač rođenja ili stalnog prebivališta. Od tog broja oko 41,3 miliona ljudi raseljeno je unutar vlastite zemlje, a 27 miliona je izbjeglih u inozemstvu, dok je preko 3,5 miliona osoba zatražilo azil u drugim zemljama (Global Trend Report 2018: 2). I dok se neke od ovih osoba svrstavaju u skupinu tzv. ekonomskih migranata, dakle osoba koje u nekoj drugoj zemlji pokušavaju pronaći posao i osigurati bolje i pravednije uvjete za život, te se njihova migracija u tom smislu tretira kao dobrovoljna, sve je veći broj onih koji su prisiljeni da napuste svoje zemlje zbog ratova, političkih ili vjerskih progona, a sve češće i zbog prirodnih i/ili ekoloških katastrofa.

No, u pokušaju da se razumije kako fenomen migracija utječe na društva u cjelini, ekonomiju, sigurnost i održivi razvoj, rodna dimenzija ovog fenomena, odnosno pozicija žena u okviru migracijskih procesa, često se zanemaruje.

Upravo zbog specifične rodne dimenzije fenomena migracija i posebice tzv. migrantske krize, Populacijski fond UN-a, UNFPA (United Nations Population Fund), koji u središte svih svojih intervencija stavlja borbu za ljudska prava i rodnu jednakopravnost, prošle je godine objavio tekst u kojem je identificirano pet temeljnih razloga zbog kojih je važno skrenuti međunarodnu pozornost na specifičnost pozicija žena i djevojaka migrantica. U tekstu se navode sljedeći razlozi: gotovo polovina migranata su žene i djevojke, koje sve više migriraju same ili kao „glave“ domaćinstava; migrantice se suočavaju s velikim rizicima, uključujući seksualno iskorištavanje, trgovinu ljudima (engl. *trafficking*) i nasilje, te se suočavaju sa dvostrukom diskriminacijom - i kao migrantice i kao žene; nadalje, dešava se da žene ostaju trudne i tijekom tranzita, te su migrantice češće izložene zdravstvenim problemima i u tranzitu i na odredištu (nav. prema UNFPA 2008).

Budući da migracije ženama nameću specifične izazove, važno je da se pozicija žena u tom kontekstu ne zanemaruje. Promišljanje ovog fenomena bez posebnog fokusa na specifičnost ženskog iskustva dovodi do toga da se ionako teško stanje u kojem se nalaze milioni migrantica dodatno pogoršava. Svakako, bitno je napomenuti da se migrantice ne bi trebale tretirati kao homogena skupina žena (migrantica), jer takvi pristupi, kako naglašava Santa Cruse, vrlo često vode ne samo ka viktimalizaciji i infantilizaciji ove izrazito heterogene skupine već i ka simboličkom rasizmu i egzotizaciji (intervju Braun i Pagano 2018). Da bi se uvažavale specifičnosti migrantica, mnogo faktora se mora uzeti u obzir. Tako primjerice ne treba gubiti iz vida da migrantice dolaze iz zemalja s različitim životnim stilovima i specifičnim političko-kulturnim ali i religijskim karakteristikama. Mogu pripadati različitim socijalnim staležima i imati različite društvene statuse i različitu stručnu spremu. Ujedno, kako je već istaknuto, neke žene su žrtve psiho-fizičkog nasilja kako u zemlji iz koje dolaze tako i tijekom tranzicije odnosno migracije prema odredištu. Svi ovi faktori će na poseban način oblikovati i procese integracije i uspostave novog života na mjestima koja će postati mjesta njihovog privremenog ili trajnog boravka.

Dakle, procesi migracija na oprečne načine mogu utjecati na živote migrantica. S jedne strane, istraživanja su pokazala da migracije imaju pozitivne učinke na živote žena jer im mogu osigurati ekonomsku neovisnost ili ih mogu oslobođiti nekih društvenih stega i obaveza koje su im prisilno nametnute

kao dio njihove tradicije ili običaja. No, s druge strane, kako je već istaknuto, migracijski procesi nerijetko su izuzetno opasni budući da su tijekom migracije žene izložene rizicima seksualnog zlostavljanja, neželjene trudnoće, prisilnog rada ili prostitucije. Ujedno, migrantice najčešće rade poslove koji su istovremeno opasni, zahtjevni i degradirajući.

U svjetlu svega navedenog, Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2018. do 2023. na poseban je način adresirala problem ranjivosti migrantica, žena, djevojaka i djevojčica. U petom strateškom cilju, ovaj dokument tematizira zaštitu prava žena i djevojčica migrantica, izbjeglica i tražiteljica azila, naglašavajući potrebu donošenja mjera koje će osigurati da one „imaju pristup svojim ljudskim i socijalnim pravima povezanim s osobnom slobodom, zapošljavanjem, smještajem, zdravljem, obrazovanjem, socijalnom zaštitom i skrbima gdje je to primjenjivo; te pristup informacijama o svojim pravima i dostupnim uslugama (Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2018. do 2023. (2018: 28)).

No, pored ovog načelnog cilja da se osiguraju uvjeti za ravnopravan pristup ljudskim i socijalnim pravima, iznimno je bitno osigurati i uvjete za odgovarajuću akomodaciju i prihvat migrantica u okviru javnih prostora, koji će podstaknuti procese njihove socijalizacije te osobnog i profesionalnog osnaživanja. Kao jedan od privilegiranih javnih prostora, u ovom radu izdvajamo prostor javnih biblioteka, koje su oduvijek imale važnu ulogu u procesima edukacije i emancipacije žena i svih marginaliziranih i diskriminiranih članova/-ica društva. U radu se polazi od prepostavke da javne biblioteke, s jedne strane, mogu pružiti sve potrebne informacije i specijalizirane programe obuke vezane za vrlo važne procese jezičke i socijalne integracije migrantica dok, s druge strane, mogu biti prostori interakcije i upoznavanja s ostalim korisnicima/-icama biblioteka i participacije migrantica u društveno korisnim poslovima i međukulturnoj razmjeni (usp. Ulvik 2010 i Audunson, Essmat i Aabø 2011). U nastavku rada nudi se opći prikaz djelovanja javnih biblioteka u tom smislu, nakon čega slijedi pregled odabranih programa i usluga namijenjenih migranticama u javnim bibliotekama europskog prostora.

Javne biblioteke kao prostori susreta i saradnje s migranticama

Javne biblioteke se osnivaju i finansiraju unutar lokalnih zajednica kako bi doprinosile zajednici i jačale je u smislu informiranja, obrazovanja, kulture, kao i potrebe za razonodom i popunjavanjem slobodnog vremena pojedinaca. One osiguravaju pristup znanju, informacijama, cjeloživotnom učenju i djelima mašte pomoću niza izvora i službi, a na raspolaganju su svim članovima/-icama zajednice bez obzira na njihovu rasu, nacionalnost, dob, spol, religiju, jezik, invaliditet, ekonomski i radni status i obrazovanje (IFLA Smjernice za usluge u javnim bibliotekama 2010: 1).

Kao ilustracija podrške javnih biblioteka ostvarivanju ljudskih prava najčešće se citira uloga javnih biblioteka kao važnih sastavnica izgradnje demokratskog društva, budući da se sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda pristupa i dijeljenja informacija i ideja (član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima) ostvaruje i putem usluga i programa javnih biblioteka. Neizostavno je podsjetiti i na to da biblioteke promoviraju participaciju u kulturnom *životu zajednice* (*član 27 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*), što u kontekstu aktualnih migracija u europskom prostoru ima značaj za socijalnu i jezičku integraciju pridošlica, kao i podizanje svijesti unutar zajednica koje osiguravaju dobrodošlicu migrantima/-icama. Promoviranje svijesti o pozitivnim vrijednostima različitih kultura i podrška interkulturnalnom dijalogu, naročito u odnosu na zajednice koje su u kulturno raznolikom društvu često marginalizirane, temeljne su vrijednosti izgradnje multikulturalno usmjerениh biblioteka (IFLA/UNESCO Manifest za multikulturalne biblioteke 2009). Potreba za lokalnim mjestom koje je dostupno svima i koje pruža pristup različitim izvorima znanja, radi podupiranja formalnog i neformalnog obrazovanja, bila je razlog za osnivanje i održavanje većine javnih biblioteka, što u savremenom kompleksnom društvu podupire potrebu za cjeloživotnim učenjem pojedinca u različitim fazama njegovog života (IFLA Smjernice za usluge u javnim bibliotekama 2010: 2).

Takav angažman javnih biblioteka svakako prate brojni izazovi u pogledu opremljenosti javnih biblioteka građom na više jezika, ali prevashodno kompetencija bibliotekara, namećući potrebe za kontinuiranom edukacijom osoblja kako bi moglo ponuditi odgovarajuće usluge i programe za migrante, izbjeglice, tražitelje azila, uključujući migrantice. U javnim bibliotekama

europskog prostora takvi programi i usluge orijentirani su najprije ka otvaranju prostorija biblioteka u smislu njihova korištenja za susrete migranata i migrantica i lokalne zajednice. Pored toga, osigurava se posuđivanje različite vrste građe, korištenje IT opreme biblioteke, različiti programi informacijske i medijske pismenosti, IT pismenosti, koje prate značajni volonterski napor i angažman, te saradnja s drugim bibliotekama, organizacijama i institucijama, školama, univerzitetima. Ponajviše programa i aktivnosti u tom smislu nudi se u aspektu jezičke inkluzije odnosno realizacije kurseva jezika kao dominantnih programa javnih biblioteka orijentiranih ka ovoj skupini korisnika.

Ovladavanje jezikom „zemlje domaćina“ i pristup tržištu rada dva su ključna koraka procesa integracije za sve migrante. Budući da migrantice, pored gore navedenih izazova, češće preuzimaju i porodične obaveze odgoja djece i skrbi o članovima porodice, to dovodi do otežavanja procesa adaptacije i integracije. Slijedom toga, one ostvaruju i lošije rezultate u zapošljavanju u odnosu na muškarce jer se suočavaju sa izazovima zapošljavanja ne samo kao migrantice već i kao žene (Li 2018).

Upravo stoga i ne iznenađuje što su u javnim bibliotekama posebno zastupljeni kursevi jezika, koji se često realiziraju i u saradnji sa centrima za obrazovanje odraslih. Takva saradnja donosi višestruke koristi svim uključenim stranama, u smislu povezivanja izvora finansiranja, prostora, znanja i tehnologije (Rosen et al. 2017) u realizaciji takvih programa. Što je još važnije, zahvaljujući takvoj saradnji posebno se migrantice imaju priliku upoznati i s drugim uslugama koje biblioteke nude, a koje mogu dodatno pomoći procese njihove socijalne integracije.

Javne biblioteke u SAD-u, naprimjer, imaju dugu tradiciju usluživanja migranata/-ica osiguravanjem pristupa izvorima znanja ili putem obrazovnih programa. Sjedinjene Američke Države su iskusile pojačane migracije od 1990-ih, pri čemu se javne biblioteke suočavaju s izazovima usluživanja zajednica različitog kulturnog porijekla i etničke pripadnosti. Predstavnici Ureda za pitanja državljanstva i imigracijske usluge SAD-a (The U.S. Citizenship and Immigration Services, USCIS) česti su izlagači u okviru godišnje konferencije Američkog bibliotečkog udruženja, ALA, a radi promicanja naturalizacije i osiguravanja materijala za javne biblioteke (Burke 2007: 164). Tokom 2006. godine pomenuti Ured, koji je zadužen za osiguravanje informacija i alata neophodnih za uspješno

uključivanje migranata/-ica u američko građansko društvo, u saradnji s Institutom za muzejske i bibliotečke usluge (IMLS, Institute for Museum and Library Services) objavio je dokument pod nazivom „Bibliotečke usluge za migrante: Izvještaj o trenutnim praksama“. Ovaj vladin dokument identificira trenutne prakse unutar bibliotečkih usluga za migrante/-ice i nudi ideje za biblioteke koje pretendiraju osigurati programe i usluge za pripadnike svih skupina koji žive unutar njihove zajednice (Library Services for Immigrants: A Report on Current Practices 2006).

Kao odgovor na potrebe migranata/-ica, izbjeglica i tražitelja/-ica azila, Američko bibliotečko društvo, ALA, donosi Rezoluciju za podršku pravima migranata, 2006-2007 (ALA Resolution in Support of Immigrant Rights, 2006-2007). Ovim dokumentom se Vijeće ALA-e obavezuje na protivljenje svim pokušajima restrikcije prava pristupa informacijama migrantima od lokalnih, regionalnih ili federalnih vlasti, kao i na promoviranje svijesti i pravovremene reakcije na multikulturalizam zajednica koje biblioteke uslužuju. Dok američke javne biblioteke nastavljaju graditi reputaciju lokalnih pristupnih tačaka od povjerenja migranata, ALA u julu 2019. godine publikuje Bijelu knjigu pod nazivom „Bibliotečki programi i novi Amerikanci“ koja predstavlja rezultat istraživanja dosadašnjeg iskustva biblioteka u usluživanju migranata, a s ciljem identificiranja nedostajućih mesta u uslugama i razvijanja uputa i sugestija u tom smislu. Dokument nudi niz preporuka za bibliotekare javnih biblioteka: odgovoriti na potrebe zajednice, izgraditi partnerstvo s lokalnim organizacijama, omogućiti profesionalni razvoj za osoblje i volontere, uključiti nove Amerikance u procese donošenja odluka, služiti se uvjetima koji su usklađeni sa specifičnostima lokalne zajednice, izgraditi povezanost s novim Amerikancima i rezidentima, pokrenuti veći broj intergeneracijskih programa, razviti održive usluge i izgraditi multijezične zbirke izvora.

Kada je riječ o europskim dokumentima koji definiraju ulogu javne biblioteke naspram potreba migranata, još se u publikaciji *Usluge za javne biblioteke: IFLA/UNESCO smjernice za razvoj službi i usluga* iz 2001. godine (The Public Library Service: IFLA/ UNESCO Guidelines for Development) ističe potreba osiguravanja usluga migrantima i novim građanima kao pomoć u pronalasku puta u novom društvu, ali i kako bi se migrantima i izbjeglicama osigurao pristup izvorima na maternjem jeziku (The Public library service: IFLA/

UNESCO guidelines for development 2001: 32). Na iste preporuke referira i novo izdanje IFLA-inih smjernica za usluge u javnim bibliotekama (IFLA Public Library Service Guidelines 2010: 45). Pored toga, IFLA-ina Sekcija za javne biblioteke je razvila značajnu kompilaciju usluga iz različitih regija svijeta. EBLIDA je u Europi inicirala kampanju promoviranja usluga migrantskim zajednicama, dok je IFLA-ina Sekcija za bibliotečke usluge u multikulturalnim zajednicama osigurala detaljne smjernice i set alata. Biblioteke imaju značajnu ulogu povezujući pridošlice s izvorima važnim za zajednicu, kao i pružajući usluge vezane za učenje jezika „zemlje domaćina“, opismenjavanja, obrazovanja i vještina zapošljavanja.

U kontekstu novog mandata Europskog parlamenta 2019. godine, IFLA je u saradnji sa Savezom europskih znanstvenih biblioteka (LIBER, Association of European Research Libraries /Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche), Europskim uredom za bibliotečke, informacijske i dokumentacijske usluge (EBLIDA, European Bureau of Library, Information and Documentation Associations), europskim ogrankom Udruženja za znanstveno izdavaštvo i akademske izvore (SPARC, Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) i nevladinom organizacijom Javne biblioteke 2030 (Public Libraries 2030) objavila Manifest za europske biblioteke (A Library Manifesto for Europe). Manifest u središte aktivnosti vezanih uz kulturu, nauku i inovacije pozicionira pristup informacijama, garantirajući da svi pojedinci, u različitim fazama života, mogu da uče, čitaju i razvijaju se koristeći biblioteke. U skladu s idejom cjeloživotnoga učenja, ističe se kako postojeći zakonodavni okvir i programi novčanoga potpomaganja i regulacijskih mjera trebaju biti osmišljeni tako da osiguraju olakšani pristup bibliotekama u razvoju digitalnih vještina i širenju medijske i informacijske pismenosti.

Programi i usluge za migrantice u europskim javnim bibliotekama: odabrani primjeri dobre prakse

Značajnu ulogu javnih biblioteka u procesima integracije migranata/-ica treba najprije prepoznati, između ostalog, u njihovoj sposobnosti stvaranja uslova i prilika za susrete migranata (društveni centri) i razvijanja aktivnosti usmjerenih na jezičku, socijalnu i ekonomsku integraciju migranata (jezični i drugi kursevi,

pravno i socijalno savjetovanje, psihološka pomoć) kao i aktivnosti koje omogućavaju prezentaciju jedinstvene kulture migranata (Buňatová 2006: 7). Kada su te neprijeporno važne zadaće i društveni doprinosi javnih biblioteka u pitanju, dugogodišnje prakse američkih javnih biblioteka zasigurno prednjače na svjetskom nivou, namećući pozitivne trendove i pažnje vrijedna iskustva, smjernice i modele usluživanja ove skupine korisnika. Zapravo, u SAD-u, usluge orijentirane ka omogućavanju informacijskih izvora i edukacije za migrante i migrantice u javnim bibliotekama, datiraju s kraja 19. stoljeća, tj. mogu se pratiti još od podrške A. Carnegie⁴ javnim bibliotekama kao mjestima za samoobrazovanje migranata, prosvojtjenje i proučavanje demokratije i engleskog jezika (Library services for immigrants: a report on current practices 2006). Te su usluge za migrante i migrantice najprije podrazumijevale omogućavanje čitanja građe na njihovom maternjem jeziku, informacije o američkoj historiji i vlasti, kao pogon na „amerikanizaciju“ pridošlica izučavanjem engleskog jezika i omogućavanjem građanskog obrazovanja (Hammond-Todd 2008: 36). Danas u SAD-u o razvijenosti usluga i programa za migrante/-ice i izbjeglice svjedoči tjesna i plodna saradnja između njihovih javnih biblioteka i vladinih i drugih tijela nadležnih za takva pitanja, a koje su na liniji uvažavanja svih temeljnih načela prednje pomenutih smjernica i izjava ALA-e.

U europskom prostoru, svakako ponajviše iskustva u osmišljavanju i realizaciji različitih projekata koji se bave mogućnostima integracije migranata, izbjeglica i tražitelja azila, uključujući migrantice, imaju javne biblioteke iz Velike Britanije, pri čemu ove biblioteke i danas karakteriziraju pozitivne prakse u pogledu njihova doprinosa pomenutim procesima. S tim u vezi, u novije vrijeme, u Velikoj Britaniji realiziran je uspješan projekt „Dobrodošli u vašu biblioteku“, u periodu od 2003. do 2007. godine, a koji se bavio važnim pitanjem povezivanja biblioteka s izbjeglicama i tražiteljima azila. Projekt je rezultirao velikim uspjehom u kontekstu mapiranja potreba, planiranja i uspostavljanja saradnje, poboljšanja pristupa, doprinosa socijalnoj koheziji i, što je posebno važno, podizanju svijesti osoblja o potrebama izbjegličke zajednice (usp. Welcome To Your Library: connecting public libraries and refugee communities. Evaluation Report 2007).

⁴ Andrew Carnegie (1835-1919) bio je jedan od najimućnijih i najpoznatijih biznismena svoga vremena, njegova filantsropska fondacija posljednjeg stoljeća podržala je više od 2500 biblioteka širom svijeta. Vidjeti: Carnegie, A. A Legacy of Support for Public Libraries. Dostupno na: <https://www.carnegie.org/news/articles/andrew-carnegie-legacy-support-public-libraries/>

Pored toga, u Ujedinjenom Kraljevstvu, tragom migracijskog vala iz 2015. godine, The Network (The Network: Tackling social exclusion in libraries, museums, archives and galleries) kao mreža javnih biblioteka, arhiva i muzeja, istaknula je praktične primjere učešća biblioteka u integraciji migranata i migrantica, koji obuhvataju i preporuke te primjere dobre prakse u pogledu redefiniranja bibliotečkog poslovanja, pružanja informacija, osiguravanja građe na više jezika, organizacije događaja i aktivnosti, promocije izvora, uspostavljanja saradnje, marketinga i promocije u bibliotekama (The Network 2019).

S tim u vezi, primjerice u biblioteci u Suffolku je realiziran program „Chat and chill“ usmjeren na migrantice koje su tek stigle u Veliku Britaniju i čije je znanje engleskog jezika bilo vrlo ograničeno. Važno je istaći da ovaj program nije bio zamišljen kao tipični kurs engleskog jezika, već i kao dio podrške koja pomaže ženama da se priviknu na britansku kulturu, da savladaju svakodnevne vještine, poput zakazivanja pregleda kod doktora, razgovora s učiteljem djeteta i sl. Postoji čitav niz vještina koje se podučavaju kroz ovaj neformalni program koji na raspolaganju ima sjajne resurse. Pored toga, važan je cilj programa to da se ženama pruži pomoć u sticanju novih prijateljstava, jer je dolazak u novu zemlju u znaku izolacije i usamljenosti (Chandler 2016).

Kada su prakse njemačkih javnih biblioteka u ovom domenu u pitanju, kako Pirsich navodi, Njemačka nema dugu tradiciju multikulturalnih bibliotečkih djelatnosti. Naime, tek je početkom novoga milenija, kada su se problemi poput nezaposlenosti, radikalizacije, kriminala i drugih predrasuda raširili na utjecajne dijelove njemačkog društva, interkulturalnost izrasla u jednu od glavnih tema njemačke politike. Neka od najvažnijih pitanja u tom smislu postala su učenje njemačkog jezika s jedne, i očuvanje maternjeg jezika migranata i migrantica, s druge strane. Tada su i javne biblioteke također postale svjesne da bi migrantske skupine mogle i da će postati relevantna ciljana skupina korisnika (Pirsich 2007).

U dostupnim izvještajima novijih projekata s njemačkog područja usmjerena na integraciju migrantskih porodica i djece, pažnje je vrijedan projekt „Biblioteke za sve“ (engl. *Libraries for all*), koji je realiziran i u Češkoj, Švedskoj i Austriji, u periodu od 2008. do 2010. godine. Ova inicijativa je poduzeta s ciljem promocije maternjeg jezika migranata i migrantica, pružanja podrške u učenju njemačkog jezika i promocije njemačkog jezika, kao i promocije medijske i informacijske pismenosti među ovom skupinom korisnika biblioteka. Aktivnosti

su implementirane na način da biblioteke nisu ponavljale programe niti događaje koje su nudile njihove partnerske institucije, škole, centri za obrazovanje odraslih i drugi. Vodeću ulogu u ovom projektu imale su javne biblioteke iz Frankfurta. Intervjui s polaznicima programa otkrili su da su polaznici nakon učešća u ponuđenim aktivnostima počeli koristiti biblioteke više nego što su to činili ranije. Interesantno je da su majke nakon učešća u organiziranim događajima posebno istakle da su se upoznale s načinima na koje mogu potaknuti svoju djecu na učenje kod kuće, čitanjem naglas i zajedničkim kreativnim djelovanjem (Regional report: Frankfurt Public Library Service 2010).

Projekt „Biblioteke za sve“ je rezultirao priručnikom i smjernicama „Biblioteke za sve: Evropska strategija multikulturalnog obrazovanja“, koji su vrlo korisni izvori informacija za planiranje programa orijentiranih ka migrantima i migranticama i koji podsjećaju na to da javna biblioteka omogućava formalne i neformalne pristupe obrazovanju, dostupne svima, bez obzira na dob, spol ili nacionalnost. Ona je ujedno i mjesto odmora i zabave, mjesto susreta i mjesto za izgradnju društvenih odnosa. Svrha biblioteke uvijek treba biti interkulturnalna, što se postiže kreiranjem otvorenog prostora za jednak pristup informacijama svima, kao i omogućavanjem razvoja i zadovoljenja kulturnih potreba svakog posjetitelja. U tom smislu, biblioteka promoviše integraciju na lokalnoj razini, istovremeno olakšavajući kontakt s kulturnom baštinom drugih naroda i kulturnom raznolikošću. Na taj način biblioteke povećavaju razumijevanje razlika između pojedinih društvenih skupina i promovišu skladan suživot (Libraries for all – European strategy for multicultural education (ESME), Guidelines 2010)).

U okviru istoimenog projekta, u javnim bibliotekama Švedske i Austrije osmislili su se i realizirali zanimljivi programi orijentirani posebno ka migranticama. Tako su u Švedskoj, u biblioteci Biskopsgården, koja učestvuje i u Ghotenburg projektu obrazovanja odraslih, održani besplatni informatički kursevi za žene. Rezultati evaluacije su pokazali da su polaznice bile zadovoljne sadržajem kursa i naučenog, a neke su smatrale posebno važnim da je tečaj bio organiziran upravo samo za žene (Libraries for all – European strategy for multicultural education (ESME), Manual 2010)).

U Austriji, javna biblioteka iz Götzisa pokrenula je projekt učenja jezika pod nazivom *Njemački jezik za doručak*, koji je bio usmjeren na migrantice. Riječ je o neformalnom doručku koji se organizira u biblioteci jednom mjesечно, a

na kojem sudionice čitaju i razgovaraju o različitim temama i dobivaju priliku upoznati se s lokalnim područjem i nekim običajima svoje nove zemlje (Libraries for all – European strategy for multicultural education (ESME), Guidelines 2010)).

Istraživanja realizirana u javnim bibliotekama Norveške (Gundersen 2011) pokazala su da migrantice zapravo više koriste biblioteke nego što to čine muškarci migranti, a s ciljem njihove integracije u norveško društvo i održavanja kontakta s vlastitom kulturom. Preciznije, u integraciji im biblioteke pomažu tako što nude resurse i programe za obrazovanje, osposobljavanje i informiranje. U tom je kontekstu naročito značajno korištenje informacijskih izvora ili učešće u kursevima i aktivnostima, kao prostorima za društveno sudjelovanje i važnim mjestima za upoznavanje norveške kulture. Kako bi pak održale kontakt s vlastitom kulturom, migrantice koriste biblioteku kao informativni centar za vijesti iz njihove domovine, centar znanja u kojem mogu saznati više o svojoj domovini, kulturno središte u kojem mogu čitati literaturu na svom jeziku, te kao društveni centar za fizičke ili virtualne susrete s prijateljima ili porodicom (Gundersen 2011).

Upravo imajući rezultate tog istraživanja na umu, norveške javne biblioteke nastoje ponuditi brojne programe u kojima su ciljna skupina migrantice. Neki od njih su „Reading circles for immigrant women“, koji se održavaju u bibliotečkim odjelima u Furusetu i Stovneru, zatim „Language cafés“, organizirane grupe za razgovor žena, programi koji su nastali u okviru nacionalne kampanje čitanja iz 2010. godine, a koje biblioteke organiziraju i u saradnji s nekim drugim ustanovama. U pojedinim slučajevima to su volonterski centri koje često pokreću same žene migrantice (Gundersen 2011).

I javne biblioteke iz Danske uložile su napore u osmišljavanje programa za migrantice. Tako je nekoliko projekata u biblioteci Gellerup bilo usmjerenog na žene, posebno žene koje se smještaju u dvije kulture. Kao dio svoje strategije, biblioteka Gellerup je kao polaznu tačku uzela afričku poslovnicu „Kad muškarca obrazujete, vi obrazujete muškarca. Kada obrazujete ženu, obrazujete cijelu porodicu/ selo“ (Hedelund 2006: 24).

Još jedan interesantan projekt, „We read the newspaper – together in Odense“, koji se realizirao u glavnoj biblioteci u Odenseu, bio je usmjeren na nezaposlene žene iz etničkih manjina, koje su jako slabo poznavale danski jezik.

Žene koje su sudjelovale u projektu vodile su prilično izolirane živote i uglavnom nisu imale kontakt s danskim društvom. Većina tema odnosila se na život žene općenito, zdravlje, djecu, porodični život, obrazovanje, poslove u Danskoj, rasizam i jezične vještine. Rezultati programa su pokazali da su žene stekle informacijske kompetencije i naučile kako razgovarati o problemima te stupiti u međusobni dijalog (*Libraries as Gateways to the Integration of Immigrants in the EU 2006: 46-47*).

U Holandiji je, primjerice, Haška biblioteka sarađivala s partnerima na odabiru 12 tema vezanih za položaj žena u društvu (npr. žena i porodica, žena i zdravlje, žena i roditeljstvo, žena u različitim životnim fazama). Na temelju odabranih tema, razine obrazovanja sudionica, njihove dobi i drugih faktora, biblioteka je ponudila odgovarajuće aktivnosti kao što su javno čitanje, predavanje, rasprave, kursevi, radni sastanci ili izložbe (Štefková, Houšková i Matušík 2006: 34).

Također, biblioteka Gemeenetebibliotheek u Utrechtu je s ciljem da ponudi javno mjesto (kutove) za učenje holandskog jezika i sticanje znanja o holandskom društvu, osmisnila različite programe, između ostalog, konverzacije i programe čitanja za žene (na holandskom i drugim jezicima) u pojedinim bibliotečkim odjeljenjima, a tragom saznanja da se biblioteka općenito smatra sigurnim mjestom, posebno za žene (*Libraries as Gateways to the Integration of Immigrants in the EU 2006: 50-51*).

Pored gore navedenih primjera, treba izdvojiti i primjere dobre prakse iz Grčke, kroz koju je u periodu od 2015. do 2018. godine prošlo preko 1.500.000 izbjeglica, te iz Hrvatske, kao članica EU i zemalja koje se tretiraju prije svega kao zone tranzita za migrante/-ice.

Biblioteka Budućnost (The Future Library), koju je osnovala Fondacija Stavros Niarhos pokrenula je istraživanje kojim je nastojala odrediti bibliotečke usluge za izbjeglice koje borave u Grčkoj. Veći broj biblioteka iz različitih gradova i otoka pridružile su se incijativi i nude sljedeće usluge i aktivnosti: besplatan pristup internetu, besplatnu upotrebu računara, igrica, posudbu knjiga. Istovremeno organiziraju dobrovoljne akcije prikupljanja hrane, odjeće, lijekova i novčane pomoći. Ujedno, Biblioteka budućnost je organizirala i radionicu na kojoj se razmatralo pitanje kako biblioteke mogu razviti i pružiti bibliotečke usluge izbjeglicama i odgovoriti na neke od izazova tzv. izbjegličke krize (nav. prema Arahova 2017: 9).

U Hrvatskoj, biblioteka Dugava iz Zagreba, pored pružanja besplatne usluge pristupa internetu i bibliotečkoj građi, te radionica arapskog jezika, organizira susrete u okviru Svjetskog dana izbjeglica na kojima se tražitelji azila i izbjeglice upoznaju s lokalnim članovima i članicama biblioteke tako što im pričaju o svojim zemljama, običajima, kulturi, ali i razlozima zbog kojih su napustili svoje zemlje, a organiziraju se izložbe i druženja (nav. prema Vrbanac 2016: 3-4). Iako se, iz gore navedenih slučajeva, jasno vidi da su i neke zemlje iz regionala već uvelike osvijestile važnu ulogu koju javne biblioteke mogu imati u procesu zbrinjavanja i pomaganja izbjeglicama i migrantima, posebni projekti ili incijative u javnim bibliotekama koji bi bili usredotočeni na migrantice nedostaju. Stoga ovaj rad i pledira potrebu pokretanja incijativa u okviru javnih biblioteka u zemlji i regionu koje bi bile usmjerene upravo na rad s migranticama kao posebno ranjivom skupinom korisnica.

Zaključna razmatranja

U europskom prostoru, posebice nakon tzv. velikog migracijskog vala iz 2015. godine, a tragom EBLIDA-ine izjave o tome da „biblioteke diljem Europe trebaju djelovati kao platforma za demokratske i otvorene vrijednosti te biti sigurno mjesto na kojem je socijalna uključenost za sve prioritet“ (EBLIDA, Public Libraries in Europe Welcome Refugees 2015) i u skladu s među-europskim bibliotečkim krugovima i već usvojenim sloganom „Dobrodošli“, u javnim bibliotekama europskih zemalja, realizirali su se brojni programi za migrante i izbjeglice, uključujući žene migrantice. EBLIDA je s tim aktivnostima u vezi kreirala i posebnu stranicu na mrežnom mjestu na kojoj okuplja sve vijesti i novosti u ovoj oblasti.⁵

Još je u decembru 2015. godine i IFLA-ina Sekcija za javne biblioteke (usp. Richards, Responding! Public Libraries and Refugees 2015) objavila primjere angažmana europskih biblioteka u tom smislu, otkrivajući vrlo interesantne kratkoročne i dugoročne programe i usluge europskih javnih biblioteka koji idu u pravcu osmišljavanja različitih jezičkih kurseva, obuke, ali i izrade velikog broja materijala na više jezika, čitateljskih klubova, nabavke građe, predavanja

⁵ EBLIDA. Dostupno na: <http://www.eblida.org/about-eblida/archive/special-event.html>. [3.12. 2019.]

i seminara, foruma za interkulturalni dijalog u bibliotekama, orijentacijskih programa, radionica i sl. Ovim programima i aktivnostima, između ostalog, javne biblioteke kao prostori susreta, promocije i njegovanja interkulturalnog dijaloga i podrške obrazovanju višestruko doprinose procesima integracije, posebno migrantica, što uključuje i napore usmjerene u pravcu podizanja svijesti zajednice o njihovim potrebama i ljudskim pravima.

U savremenom modernom multikulturalnom društvu, javne biblioteke na redovitoj osnovi moraju pratiti globalne trendove, uključujući izuzetno kompleksne migracijske procese. Nastojeci da ponude važan doprinos na tom planu, javne biblioteke ulažu velike napore kako na polju planiranja tako i u pokušaju implementacije principa iznesenih u Manifestu za multikulturalne biblioteke iz 2009. U radu tematizirani primjeri rada europskih javnih biblioteka demonstriraju da učinkovitom prilagodbom bibliotečkog poslovanja i kontinuiranim jačanjem kompetencija bibliotekara/-ki, javne biblioteke mogu na poseban način podržati procese integracije migranata/-ica. To, pored ostalog, podrazumijeva uspostavljanje i njegovanje saradnje s vladinim imigracijskim uredima, nevladinim organizacijama, drugim bibliotekama, centrima za obrazovanje odraslih, na nacionalnom ali i međunarodnom nivou. Iskustva, potencijali, građa i oprema, sredstva i drugi resursi tih različitih aktera mogu značajno pomoći u osmišljavanju i realizaciji odgovarajućih programa u javnim bibliotekama namijenjenih ovoj skupini korisnika/-ica.

Public Libraries as Integration and Enhancement Spaces for Migrant Women

Abstract: The Council of Europe's Gender Equality Strategy 2018-2023, without neglecting the important issue of voluntary and forced migration in the European area and the particular "vulnerability" of migrant women and girls, addresses the protection of the rights of migrant, refugees and asylum-seeking women and girls in the fifth strategic objective by stressing out that "measures need to be taken to ensure that migrant, refugee and asylum-seeking women have access to their human and social rights in relation to individual freedom, employment, housing, health, education, social protection and welfare where applicable; and access to information about their rights and the services available." In this regard, European experiences after the great migration wave from 2015 have already shown that the full and successful integration of migrant women and girls into European society requires the collaborative work of numerous national and international bodies, governmental and non-governmental sectors, and other relevant institutions and organizations, including libraries that should address special attention "to groups which are often marginalized in culturally diverse societies: minorities, asylum seekers and refugees, residents with a temporary residence permit, migrant workers, and indigenous communities." (IFLA / UNESCO Multicultural Library Manifesto 2008). In this context, this paper will provide an overview of selected programs and services targeted at migrant women in public libraries in the European area. In conclusion, paper highlights the important role of public libraries in the processes of linguistic and social integration of migrant women, and points out the need for continuous improvement of programs and services designed for migrant women, which should be an integral part of diversified public library services.

Keywords: migrant women, library information services, public libraries, adult education.

Literatura

- American Library Association Council, 2007. *ALA Resolution in Support of Immigrant Rights, 2006-2007 CD#20.2 (ALA Midwinter Meeting)*. Dostupno na: <http://www.ala.org/aboutala/sites/ala.org.aboutala/files/content/wo/reference/colresolutions/PDFs/012407-CD20.2.pdf>. [11. 11. 2019.]
- Arahova, A. 2017. Greek Libraries Supporting Women in Conflict Situations: Current and New Roles. *IFLA World Library and Information Congress*, 19–25 August 2017, Wrocław, Poland. Dostupno na: <http://library.ifla.org/1781/1/S15-2017-arahova-en.pdf>. [5. 12. 2019.]
- Audunson, R., Essmat, S. i Aabø, S. 2011. Public libraries: a meeting place for immigrant women? *Library and Information Science Research*, br. 33, str. 220-227.
- Barckow, A. 2016. With open arms – The library service run by the Bücherhallen Hamburg for refugees. *IFLA World Library and Information Congress*, 13–19 August 2016, Columbus, Ohio, United States of America. Dostupno na: <http://library.ifla.org/1437/1/103-barckow-en.pdf>. [1. 12. 2019.]
- Braun, K. i Pagano, S. 2018. Violence against migrant women: Evidencing the Matrix of Colonial Power. An interview with Ursula Santa Cruz Movement. *Journal for critical migration and border regime studies*, 4 (1). Dostupno na: <https://movements-journal.org/issues/06.wissen/11.braun,pagano-violence-against-migrant-women-evidencing-the-matrix-of-colonial-power-ursula-santa-cruz.html>. [4. 12. 2019.]
- Buňatová, M. 2006. Introduction. U: Špačková, L., Štefková, J. ur. *Libraries as Gateways to the Integration of Immigrants in the EU*. Prague: Multicultural Center Prague.
- Burke, S. 2008. Use of Public Libraries by Immigrants. *Reference & User Services Quarterly*, br. 48 (2), str. 164-174. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/20865036>. [20. 11. 2019.]
- Carnegie, A. 2019. *A Legacy of Support for Public Libraries*. Dostupno na: <https://www.carnegie.org/news/articles/andrew-carnegie-legacy-support-public-libraries/>. [25. 11. 2019.]
- Chandler, J. 2016. *A sense of community*. DCMS Libraries, posted on: 4 November 2016. Dostupno na: <https://dcmslibraries.blog.gov.uk/2016/11/04/a-sense-of-community/>. [26. 11. 2019.]
- Council of Europe. 2018. *Strategija za ravnopravnost spolova Vijeća Europe od 2018. do 2023.* Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/genderequality/gender-equality-strategy>. [1. 12. 2019.]
- Flinner, K. et al. 2019. *Library Programs & New Americans: A White Paper*. New Knowledge Publication #NPO.074.518.03. Chicago: American Library Association & New Knowledge Organization Ltd. Dostupno na: <https://newamericans.ala.org/wp-content/uploads/2019/06/New-Americans-white-paper.pdf>. [10. 11. 2019.]

- EBLIDA. Dostupno na: <http://www.eblida.org/about-eblida/archive/special-event.html>. [3. 12. 2019.]
- EBLIDA. Public Libraries in Europe Welcome Refugees. 2015. Dostupno na: <http://www.eblida.org/news/press-release-public-libraries-in-europe-welcome-refugees.html>. [3. 12. 2019.]
- Gundersen, A. 2011. Norwegian libraries and special services for immigrant women. *IFLA World Library and Information Congress*, 13-18 August 2011, San Juan, Puerto Rico. Dostupno na: <https://www.ifla.org/past-wlic/2011/150-gundersen-en.pdf>. [3. 12. 2019.]
- Hammond-Todd, S. 2008. Immigrant Services in Public Libraries. *Mississippi Libraries*, br. 72, 2, str. 36-38.
- Hedelund, L. 2006. Community Center Gellerup From everyday practice to method development – a Danish public library case. U: Špačková, L., Štefková, J. ur. *Libraries as Gateways to the Integration of Immigrants in the EU*. Prague: Multicultural Center Prague.
- International Federation of Library Associations and Institutions. 2019. *A Library Manifesto for Europe*. Dostupno na: <https://www.europe4libraries2019.eu/>. [15. 11. 2019.]
- International Federation of Library Associations and Institutions. 2010. Koontz, C. i Gubbin, B. ur. *IFLA Public Library Service Guidelines*. Berlin, Boston: De Gruyter Saur. Dostupno na: DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110232271>
- International Federation of Library Associations and Institutions, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. 2009. *IFLA/UNESCO Multicultural Library Manifesto*. 2009. Dostupno na: https://www.ifla.org/files/assets/library-services-to-multicultural-populations/publications/multicultural_library_manifesto-en.pdf. [9. 11. 2019.]
- Libraries for all. Dostupno na: <https://librariesforall.eu/en/products>. [23. 11. 2019.]
- Libraries for all – european strategy for multicultural education (ESME) Guidelines. 2010. Multicultural Center Prague (Czech Republic) Prague. Dostupno na: https://aa.ecn.cz/img_upload/c6c4a45f33523777ffa714b9a6fc7868/Guidelines_ESME_ENG_WEB_2.pdf. [28. 11. 2019.]
- Libraries for all – european strategy for multicultural education (ESME) Manual. 2010. Multicultural Center Prague (Czech Republic) Prague. Dostupno na: https://aa.ecn.cz/img_upload/c6c4a45f33523777ffa714b9a6fc7868/Manual_ESME_ENG_WEB_1.pdf. [28. 11. 2019.]
- Libraries for all. Regional report: Frankfurt Public Library Service. 2010. Dostupno na: https://aa.ecn.cz/img_upload/c6c4a45f33523777ffa714b9a6fc7868/Regional_Report_Frankfurt_am_Main_Endversion_englisch.pdf. [28. 11. 2019.]

- Library services for immigrants: a report on current practices. 2006. U.S. CIS, Institute of Museum and Library Services. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED508138.pdf>. [28. 11. 2019.]
- Li, M. 2018. Integration of migrant women: A key challenge with limited policy resources. EWSI. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/feature/integration-of-migrant-women>. [3. 12. 2019.]
- Pirsich, V. 2007. A new approach to library services to multicultural populations in Germany. *IFLA satellite meeting on innovative multicultural library services for all, with special reference to literacy, learning and linguistic diversity*. Pretoria, South Africa, 15.-17. August 2007. Dostupno na: <http://lib.tut.ac.za/ifla/documents/volker-pirsich.pdf>. [25. 11. 2019.]
- Richards, J. 2015. Responding! Public Libraries and Refugees. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/public-libraries/publications/library-service-to-refugees.pdf>. [1. 12. 2019.]
- Rosen, D. J. R. et al. 2017. *Why Public Libraries and Adult Basic Education Programs Should Advocate for and Partner with Each Other*. Dostupno na: <http://www.opendoorcollective.org/why-public-libraries-and-adult-basic-education-programs-should-advocate-for-and-partner-with-each-other.html>. [1. 12. 2019.]
- The Network: Tackling social exclusion in libraries, museums, archives and galleries. Dostupno na: <https://www.seapn.org.uk/>. [24. 11. 2019.]
- The Public library service: IFLA/UNESCO guidelines for development. 2001. Gill, P. et. al. ed. München: Saur. Dostupno na: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/archive/the-public-library-service/publ97.pdf>. [5. 11. 2019.]
- Saada, E. 2000. Abdelmalek Sayad and the Double Absence: Toward a Total Sociology of Immigration. *French Politics, Culture, and Society*, br. 18 (1), str. 28-49.
- Štefková, J., Houšková, Z., Matušík, Z. 2006. Guidelines for implementation of integration activities in libraries. U: Špačková, L., Štefková, J. ur. *Libraries as Gateways to the Integration of Immigrants in the EU*. Prague: Multicultural Center Prague.
- UNFPA. 2018. *Five reasons migration is a feminist issue*. Dostupno na: <https://www.unfpa.org/news/five-reasons-migration-feminist-issue>. [1. 12. 2019.]
- UNHCR. 2018. *Global Trend Report*. Dostupno na: <https://www.unhcr.org/globaltrends2018>. [1. 12. 2019.]
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. 1948. Dostupno na: https://www.ombudsman.co.me/docs/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf. [28. 11. 2019.]
- Ulvik, S. 2010. "Why should the library collect immigrants' memories?": a study of a multicultural memory group at a public library in Oslo. *New Library World*, br. 111(3/4), str. 154-160.

- Vrbanc, P. 2016. U potrazi za novim domom: Knjižnica kao mjesto susreta nas i „njih“. *Novi uvez: Glasilo Zagrebačkog knjižničarskog društva*, br. 14, str. 26-32. Dostupno na: <http://zkd.hr/files/2016/12/Novi-uvez-Broj-26-2-OK.pdf>. [3. 12 .2019.]
- Welcome To Your Library: connecting public libraries and refugee communities. Evaluation Report, November 2007. Dostupno na: <https://www.seapn.org.uk/uploads/files/WTYLEvaluationReportrevisedversion.pdf>. [25. 11. 2019.]

Sarina Bakić¹

Stanje i perspektive interkulturnog dijaloga s aspekta medijske i informacijske pismenosti

Sažetak: Ovaj rad analizira stanje i perspektive interkulturnog dijaloga u kontekstu medijske i informacijske pismenosti. Osim što autorica predstavlja neke od osnovnih elemenata koncepta interkulturnog dijaloga, rad je fokusiran i na određene izazove koji opstruiraju interkulturni dijalog, s posebnim akcentom na nove medije. U fokusu rada se pozicioniraju medijska i informacijska pismenost kojima se stvaraju kompetencije (znanje, vještine i stavovi) za razvijanje interkulturnog dijaloga. U savremenim društvima u svijetu, medijska i informacijska pismenost predstavljaju važan dio šireg obrazovanja, koje imanentno utiče na jačanje interkulturnog dijaloga u cijelom društvu i boljem razumijevanju i međusobnom poštivanju među različitim članovima zajednice. Ovo se najviše odnosi na djecu i mlade ljude, koji su među najbrojnijim korisnicima novih medija.

Ključne riječi: interkulturni dijalog, kompetencije, novi mediji, medijska i informacijska pismenost.

¹ Doc. dr. Sarina Bakić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu; e-mail: sarina.bakic@fpn.unsa.ba

*Glupan nikada ne primjećuje
da sve ima dvije strane.*

Ernst Bloch

Uvod

Glavni fokus ovog rada jeste pokušaj definisanja koncepta interkulturnog dijaloga s aspekta medijske i informacijske pismenosti, da se prodiskutuju i analiziraju dometi do kojih medijske i kulturne prakse, s naglaskom na nove medije, doprinose razvoju interkulturnih kompetencija, njihove uloge u jačanju, ali i obezvredovanju interkulturnih praksi kako aktera u obrazovanju tako i cjelokupne populacije, s akcentom na mlade ljude.

Interkulturni dijalog predstavlja interakciju i komunikaciju s osobama iz različitih kultura. Takav dijalog (parafraziramo Stewarta Tubbsa) predstavlja komunikaciju između različitih kultura definisanih prema rasnim, etničkim, seksualnim ili socioekonomskim karakteristikama, ili u kombinaciji ovih razlika (Tubbs 2013: 51). Pojedinci koji pripadaju različitim kulturnim kontekstima moraju imati interakciju bez obzira na različito ili čak dijametralno suprotno kulturno porijeklo i iskustvo. Drugim riječima, ovdje nije akcenat na kulturnim razlikama pojedinaca i grupa, već u interakciji koja se odvija između različitih ljudi. Prema Elviju Piršlu, posjedovati kompetenciju interkulturnog dijaloga znači prije svega biti kompetentan, odnosno imati sposobnost da se razumiju misli, stavovi i potrebe druge osobe, bez obzira slagali se mi ili ne s konkretnim načinom razmišljanja (Piršl 2007).

Imajući u vidu različite tranzicijske i globalizacijske procese, interkulturni dijalog je neophodniji više nego ikada prije, naročito zbog sveprisutnosti novih medija i specifičnosti načina komunikacije i uticaja koji mediji danas imaju na sve ljudе, naročito mlađu populaciju. Ovo se naročito odnosi na nove medije i digitalnu komunikaciju, koji su potpuno integrисани u naše svakodnevne postupke i djelovanja. Novi, digitalni svjetovi su se veoma izmjenili od vremena kada su nastali: pretvorili su se u prostore u kojima se odvija cjelokupni društveni život. Interkulturne kompetencije postale su nezamjenjiv dio individualne i

društvene kulturne i medijske pismenosti, što je, nadalje, polučilo da mnoge međunarodne organizacije i obrazovne institucije posvećuju pažnju istraživanju i analizi ovih pitanja. U ovom kontekstu, društvena misao sve češće nameće pitanje kako to dolazi do gubitka ljudskih osjećanja na internetu, do nedostatka ljudske empatije, emotivne otupjelosti i enormnog povećanja surovosti i okrutnosti, preko eskalacije vrijedanja, ismijavanja, ogovaranja, ponizavanja kako u javnom tako i u privatnom diskursu. S druge strane, novi mediji i uz njih medijska i informacijska pismenost mogu itekako, ako se usmjere na adekvatan način, pridonijeti interkulturnom dijalogu. Polazimo od teze da se na internetu, osim što se prevazilaze geografske granice, mogu prevazići i „barijere u glavama“. A to je sjajna šansa za interkulturni dijalog i velika mogućnost da ljudi, naročito mlada generacija, razviju razumijevanje i poštivanje Drugog i Drugačijeg.

Kratki osvrt na tri pristupa proučavanju kulture

Tokom veoma dugog perioda izučavanja kulture pa samim tim i interkulturnog dijaloga u različitim aspektima čovjekovog života, izdvojila su se tri generalna pristupa: pristup sa stanovišta društvenih nauka, interpretativni i kritički pristup. Ovaj pristup ističe i Stewart Tubbs kada razmatra i komunikaciju uopšte (Tubbs 2013).

U kontekstu interkulturnog dijaloga, metode i prepostavke društvenog pristupa kulturi potiču iz sociologije i psihologije. Široko prihvaćena prepostavka jeste da ponašanje svakog pojedinca možemo posmatrati, mjeriti i predviđati, te da deskriptivne a često i kvantitativne metode mogu biti objektivne, što nam uveliko pomaže u otkrivanju opštih i pojedinačnih obrazaca ljudskog ponašanja. Sa stanovišta sociologije, kultura utiče na komunikaciju. Iz okvira sociološke teorije, nadalje, u fokus možemo postaviti interpretativni pristup, kojim se naglašava subjektivno iskustvo pojedinca. U antropološkom i kulturno-antropološkom kontekstu istraživanja, koriste se lične opservacije i terenska istraživanja. Istraživači se mogu veoma dobro upoznati sa ljudima koje istražuju, nekad sakupljajući i analizirajući individualne narative koji opisuju proživljena iskustva određene kulture ili supkulture. Svaki problem se posmatra isključivo iz same kulture koja se proučava, pri čemu se pažnja obraća isključivo na razumijevanje određenog ponašanja, a ne predviđanja, za razliku od sociologije.

Dijalog odnosno interakcija sama po sebi se razumijeva kao nešto što stvara i održava kulturu. Ipak, za nas je u kontekstu interkulturnog dijaloga, naročito s aspekta digitalne komunikacije i digitalnog okruženja uopšte, najvažniji kritički pristup. Kritički pristup se u svojoj osnovi bazira na mijenjanju stvarnosti proučavanjima moći u kulturama. Ovakav pristup akcentira važnost socijalnog, političkog, ekonomskog i istorijskog konteksta te se fokusira na društvene odnose umjesto na individualne. Prema kritičkom, marcuseovskom pristupu, sve interkulturne odnose karakterišu odnosi moći. Krajnji cilj ne predstavlja razumijevanje ponašanja, već njegova promjena. Kritički pristup podrazumijeva analize tekstova, kulturnih artefakata, s velikim naglaskom na analizu medijskih sadržaja (internetski portali, narativi društvenih mreža, novine, televizija, filmovi i serije, materijali za odnose s javnošću, reklame itd.). Teoretičari kulturnih studija u prvom planu analiziraju filmove i televizijske serije s naglaskom na načine kako se predstavljaju različite manjine ili, naprimjer, kako jezik koji se govori na vijestima može doprinositi stvaranju novih oblika rasizma, ksenofobije, nacionalizma i sl. Kulturolog Nick Couldry smatra: „Ne možemo preterano da pojednostavljujemo kulturna iskustva drugih a da pri tom ne gledamo svoja. Kulturne studije, u tom smislu, zastupaju etiku recipročnosti, njihova praksa podrazumeva da obe strane ravnopravno slušaju i govore, što je neraskidivo povezano sa ozbiljnim razmatranjem složene prirode kultura“ (Couldrey, u: Tubbs 2013: 407). U ovom pristupu nalazimo suštinu pristupa interkulturnom dijalogu.

Primjena koncepta interkulturnog dijaloga

Značaj interkulturnog dijaloga u svim sferama globalnog društva, naročito u okvirima manjih zajednica, svakim danom postaje sve veći, jer različita kretanja populacije, kao i nove komunikacijske prakse, spajaju različite grupe ljudi sa različitim ponašanjima, stilovima života, vrijednostima i vjerovanjima. Digitalno okruženje nas doslovno dovodi u kontakt sa cijelim svijetom, ali za komunikaciju i dijalog sa drugim i drugačijim kulturama nije dovoljno imati tehnički kapacitet za primanje i slanje poruka. Dramatičan tehnološko-informacijski razvoj sredstava za komunikaciju prosto je na više načina nadmašio našu sposobnost djelotvorne i smislene komunikacije sa pojedincima i grupama čiji se način života, uvjerenja, stavovi, vrijednosti i očekivanja razlikuju od naših. Svakim danom smo svjedoci

da interakcija ljudi iz različitih kultura umjesto do međusobnog upoznavanja i uvažavanja dovodi do nesporazuma i konflikata.

Postoji mnogo načina na koje je moguće napraviti deskripciju procesa komunikacije, a nekoliko konkretnih principa se može primijeniti na interkulturni dijalog. Fundamentalni princip predstavlja tzv. zajednički sistem kodova – verbalnih i neverbalnih, bez čijeg zajedničkog sistema, kako tvrde svi komunikolozi, komunikacija ne bi bila moguća. Postoje odstupanja i varijacije, ali malo zajedničkih elemenata sistema kodova u suštini podrazumijeva manju mogućnost komunikacije (Tubbs 2013: 415). Drugi princip, prema Tubbsovom mišljenju, jasno stavlja do znanja da razlike u uvjerenjima i ponašanju ljudi koji komuniciraju predstavljaju osnovu za različite pretpostavke od kojih polaze njihove reakcije. Naša uvjerenja, vrijednosti i stavovi utiču itekako na našu percepciju drugih ljudi, tako da pripadnici različitih kultura jedan identičan postupak, poruku ili misao često tumače na različite načine, što kao rezultat može predstavljati potpuno različito ponašanje i nemogućnost da se predvide reakcije druge osobe. Treći princip neophodan i važan za interkulturni dijalog jeste nivo znanja i prihvatanja uvjerenja i ponašanja drugih. Ovaj princip ima dvije značanje komponente: probleme ne uzrokuje samo nedostatak znanja o razlikama već i nedovoljan nivo njihovog prihvatanja (Tubbs 2013: 415). Kao što je već naznačeno na početku, bez obzira na velik tehnološki progres, veću izloženost i kontakt sa ljudima iz različitih kultura, često se čini da se podjela među ljudima samo još više pojačava i da se njihovi odnosi itekako usložnjavaju.

Zbog velikog uticaja novih medija danas mnogi stručnjaci ukazuju na potrebu intenzivnog razvijanja medijske pismenosti, naročito kada su u pitanju mladi ljudi, koji su među najbrojnijim korisnicima novih medija, ali u isto vrijeme nemaju dovoljno kompetencija za kritičko procjenjivanje i analiziranje medijskih sadržaja s kojima se susreću. S tim u vezi, kompetencije možemo posmatrati kao kombinaciju znanja, vještina i stavova. Osim što kompetencije predstavljaju standardizirane oblike znanja i vještina, one uključuju i stepen razumijevanja, odgovornosti i etičkih vrijednosti. U talijanskom jeziku riječ *competenza* znači mjerodavnost, nadležnost, sposobnost za suđenje (Klajn 1996). Kompetencije kao sposobnosti uključuju i stepen vlastitog rasuđivanja i odgovornog odnosa prema društvenom i radnom okruženju. Kompetencije se razvijaju i nadograđuju, one uključuju teorijsko znanje i razumijevanje, praktičnu primjenu znanja o

tome kako djelovati, te znanje o tome kako biti i živjeti s drugima u društvenom kontekstu. Kako je učenje dinamičan proces, kompetencije koje se stiču predstavljaju sposobnosti u nastajanju i razvijanju (Liessmann 2008).

S aspekta promišljanjima o mladim ljudima i razvoju njihovih kompetencija, ne smiju se zanemariti različiti elementi njihove snažne psihološke podložnosti različitim uticajima i njihove potrebe za identifikacijom i pripadanjem. Današnje globalno multikulturno društvo nameće i obrazovnim institucijama nove zadatke i redefiniše ulogu nastavnika i bibliotekara u kontekstu osposobljavanja učenika i učenica za izgradnju i afirmativno održavanje međuljudskih odnosa, nenasilno rješavanje konflikata, poštovanje slobode drugih i zajedničkog skladnog života svih. Kulturalnu raznolikost svake zemlje, grada, zajednice i škole potrebno je isključivo posmatrati kao bogat i raznovrsan izvor znanja o drugim kulturama, uspostavljanje interkulturnog dijaloga i borbe protiv iracionalnih prepostavki, stereotipizacije i stavova modeliranih predrasudama različitih vrsta. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, mnogi problemi u sektoru obrazovanja još nisu adekvatno riješeni, što jasno potvrđuje mišljenja da se bosanskohercegovačko društvo još nije „snašlo“ u kreiranju uslova za ozbiljniji i signifikantniji razvoj medijske pismenosti: „Nakon završetka rata i uspostave novog ustrojstva države, Bosna i Hercegovina se susrela sa brojnim problemima u oblasti obrazovanja, a koji su za moderne evropske države nezamislivi, počevši od velikog broja različitih i neusklađenih nastavnih planova i programa, preko u određenim regijama prisutne segregacije djece u školama po nacionalnoj osnovi (po principu ‘dvije škole pod jednim krovom’), a koja do današnjeg dana nije iskorijenjena), do udžbenika iz nacionalne grupe predmeta (jezik, historija, geografija, priroda i društvo), koji su sadržavali elemente nacionalne netrpeljivosti i predrasude prema drugim etničkim skupinama, nedostatka inkluzije djece s poteškoćama u učenju u redovne škole, itd.“ (Turčilo 2015: 8). Drugim riječima, u ovakvoj atmosferi višegodišnjeg sistematskog urušavanja sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini u cjelini, prvenstveno s aspekta uticaja politike, i miješanje politike u ovaj najvažniji društveni segment, gledajući dugoročno, ovakva kriza jeste i najopasniji dio sveopšte krize bosanskohercegovačkog društva, što nosi nesagledive posljedice.

U savremenim društvima u svijetu, medijsko obrazovanje predstavlja dio opšteg obrazovanja, koje implicitno utiče na jačanje interkulturnog dijaloga u društvu i bolje razumijevanje i poštivanje među različitim članovima društva.

Medijski nepismeni i medijski neobrazovani jesu svi oni koji su bez odbrane kritičke svijesti izloženi medijskom uticaju. Zato, medijsko obrazovanje, odnosno obrazovanje za medije (razumijevanje prirode medija, funkcije medija, vlasničke strukture medija i sposobnost za analize medijskih sadržaja), i obrazovanje uz pomoć medija (potenciranje obrazovne funkcije medija, naročito u pogledu javnih servisa) postaje neizostavan dio opšteg obrazovanja u savremenim i demokratskim društvima. U kontekstu bosanskohercegovačkog društva, a prema riječima autorice Turčilo, za početak bi bilo značajno da se na pravilan način shvati moderni koncept medijske pismenosti i medijskog obrazovanja, pri kojem se mediji shvataju u najširem smislu tog pojma (Turčilo 2015: 17). Ovaj pristup podrazumijeva, između ostalog, moći pristupiti informacijama, biti osposobljen da se analiziraju, kritički posmatraju i vrednuju informacije i medijski sadržaji te razumjeti ulogu i uticaj medija i medijskih sadržaja na društvo, pojedince i grupe.

Bitan dio interkulturnog dijaloga, kako je naglašeno, jeste postojanje dobre osnove medijske i informacijske pismenosti a u njegovom ostvarenju značajnu ulogu imaju mreže. One mogu omogućiti upoznavanja i primjenu različitih pristupa problematici koja je svima zajednička. Pojam medijske pismenosti se odnosi također i na uspostavljanje adekvatne interakcije i komunikacije putem medija s osobama koje pripadaju različitim kulturama i njihovog međusobnog usvajanja tzv. interkulturnih stavova, razmišljanja, znanja, vještina i djelovanja. Valjanost poznavanja različitih kultura kao značajnog vida informisanja i prenosa misli, stavova, znanja, ideja, vrijednosti, emocija i događaja omogućit će ne samo poboljšanje medijske pismenosti i interkulturne komunikacije već efikasno uključivanje svakog pojedinca u život i rad uopšte, jačajući njihovu građansku odgovornost. Jasno je da ovakav kritički pristup treba prije svega započeti od detekcije problema u svakom pojedinačnom društvu, koji se javljaju u relacijama između pojedinaca i grupa različitih kulturnih okvira. U takvim relacijama potrebno je imati što afirmativniji pristup jer međukulturalna interakcija nije samo „slučajno miješanje“ kultura niti se jedno mišljenje zamjenjuje drugim već je u pitanju dijaloško upoređivanje mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru, pa čak i virtualnom. Ovakav vid dijaloga, pokrenut adekvatnom razvijenošću medijske i informacijske pismenosti potiče na razmišljanje o razlikama i sličnostima, o borbi protiv predrasuda i stereotipa pa sve do jednakih mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje.

Nadalje, ovdje je važno naglasiti da postoji razlika između informacijske i informatičke pismenosti i da je informacijska pismenost danas također od izuzetne važnosti jer predstavlja osnovnu vještinsku za pronalaženje informacija potrebnih za rješavanje nekog problema, te za znanje uopšte (Špiranec i Banek 2008: 2). Kada se govori o informacijskoj pismenosti, u fokus se postavlja adekvatna i provjerena informacija, te kritičko mišljenje kako bi se preradila određena informacija, pozicionirala u određen sistem vrijednosti i samim tim prepoznala kao važna i potrebna. Autorice navode kako se ulaskom tehnologije u razrede i domove te stasanjem tzv. *Google generacije*, koja tehnologiju doživljava kao autentični način života, širi opše mišljenje o iznimnoj lakoći kojom se ta generacija koristi tehnologijom, te zabluda da im je znanje na „pladnju“. Upravo ta mogućnost velikog izbora dostupnih informacija može izazvati nesigurnost i nesnalaženje pojedinaca, čemu se može suprotstaviti upravo obrazovanjem odnosno osposobljavanjem da samostalno oblikuju svoje potrebe, da poznaju načine pronalaženja relevantnih izvora informacija kojima će te potrebe moći zadovoljiti, te kako će vrednovati i koristiti ono što im je zaista dostupno i potrebno (Špiranec i Banek 2008: 13). U kontekstu razvijanja interkulturnog dijaloga, informacijska pismenost ne predstavlja koncept memorisanja informacija već pruža vještine koje omogućavaju svakom pojedincu, naročito mlađim ljudima da proširuju svoje znanje i vidike o drugačijim kulturama, da ne primaju svaku informaciju „zdravo za gotovo“. Informacijska pismenost zajedno sa razvijenim kritičkim mišljenjem utiče na socijalizaciju, razvijanje osjećaja i vještina za timski rad, uvažavanje različitih mišljenja i pristupa, poštivanje Drugih i Drugaćijih, razvijanje neophodnih komunikacijskih vještina, pismenog izražavanja, ali i osnovnih znanja iz različitih područja znanja.

Neki od izazova novih medija u kontekstu interkulturnog dijaloga

Ako se predstavljamo na internetu, podrazumijeva se da je uvijek vidljiv, tačno određeni dio našeg društvenog identiteta – odakle dolazimo. Već na osnovu jezika, načina izražavanja ili stavova vidljiva je naša kulturna pozadina. U isto vrijeme, nezamislivom brzinom se približavamo drugim ljudima iz drugačijih kulturnih okruženja. Ljudima je moguće da konstantno budu virtuelno prisutni i da preko

interneta dolaze u kontakte sa drugim kulturama i problemima koji ih tangiraju ili da jednostavno razgovaraju s njima, a da pri tome nemaju lične kontakte *tete-a-tete*. Naime, danas se svako može nalaziti i nalazi se u multipliciranim kulturnim prostorima. Kao prvo, kanon vrijednosti naše kulture utiče na svijet u kojem smo rođeni i u kojem realno živimo. Drugo, u *cyber* prostoru „surfamo“ i među pojedincima i grupama iz potpuno različitih životnih i kulturnih prostora. Pored naših *off line* kultura, sve više nas obilježava i naše korištenje novih medija. No kako su već u realnom prostoru izrazito prisutni stereotipi i predrasude, različiti tipovi nasilnog ponašanja i surovosti i nerazumijevanja prema drugima, ove negativne društvene pojave su još više izražene na internetu, rezultirajući u eklatantne primjere govora mržnje.

Jedno je nedvojbeno, a to je da se ljudi nigdje drugdje ne mogu osloboditi svog „pravog“ identiteta i uvući u tuđe, kao što je to na internetu. Ako govorimo o pojavama kao što je *cyber* kriminal (kriminal na internetu), *shitstorm* (digitalne huškačke kampanje i talasi ogorčenja), *flaming* (agresivni polemički komentari), *bashing* (javno psovanje, vrijeđanje i napadi), digitalno šikaniranje ili *cyber mobing* (malteretiranje preko digitalnih medija) te *stalking* (digitalno praćenje, uhodenje i proganjanje) (Katzer 2019: 89), čini se da oni na internetu poprimaju razmjere prave katastrofe, koja daleko prevazilazi moć naše racionalizacije u svakodnevnom životu. Virtuelne i masovne hajke i kampanje mržnje protiv Drugih i Drugaćijih, ciljno nanošenje štete ili upropaštavanja života pojedinaca ili grupe predstavljaju oblike ponašanja koje u svojim digitalnim aspektima još donedavno nismo poznavali te nerijetko po žrtve imaju i teže posljedice nego, recimo, vrijeđanja i šikaniranja u stvarnom životu.

Sociologija i psihologija vrlo jasno ukazuju da pripadnost nekoj grupi, u našem kontekstu i nekoj određenoj ideji pa i ideologiji, može itekako izmijeniti ponašanje pojedinca i da uveliko utiče na to da pojedinac „izgubi kompas“. Zato uticaj grupe može biti takav da pojedinac čini stvari koje inače nikada ne bi radio. Ovim fenomenom se bavio Gustave Le Bon još u devetnaestom vijeku te je i danas njegovo djelo *Psihologija gomile* aktuelno i referentno, naročito kada se govorи o društvenim mrežama i porastu rasizma, ksenofobije, seksizma i ostalih vidova isključivosti, ekstremističkih ideologija i retrogradnih društvenih pojava.

U ovom kontekstu važno je naglasiti da ono što nas navodi da se ponašamo primitivno i surovo jeste prije svega gubitak sopstvene odgovornosti za svoje

ponašanje. Naš karakter, vrijednosti i stavovi unutar grupe se povlače, a njihovo mjesto zauzimaju norme grupe (Katzer 2019: 111). Na ovaj način kreirani grupni ili kolektivni um, naročito na internetu, izaziva iluziju da dijelimo neku zajedničku ideju ili dogmu pa se tako predajemo prvidnom zajedništvu. Ovakvo dejstvo se u psihologiji naziva deindividualizacijom te se pojam koristi i za analizu *cyber* kulture. Kreiranje grupnog, društvenog mentaliteta i povlačenje individualnih struktura ličnosti u drugi plan mogu dovesti do toga da se vrijednosti koje smo u ranijoj socijalizaciji usvojili minimiziraju, pa čak i kompletno izbrišu.

S aspekta novih medija, važno je naglasiti da je proces deindividualizacije podstaknut prije svega faktorom anonimnosti. Ovakvo stanje djelovanja, koje doživljavamo kao anonimno, prisutno je upravo u *cyber* prostoru zbog odsustva kontakta *tete-a-tete*. Na mreži se pridružujemo gomili jer nismo prepoznatljivi niti su razlike u statusu vidljive tako da se sve ono što nas u realnom svakodnevnom životu tjera na suzdržljivost prema svojim pretpostavkama na mreži gubi. Važan segment izučavanju ovih pitanja predstavlja činjenica da se sada na internetu stvaraju i društvene norme i vrijednosti, odnosno da se neke iznova uobličavaju i šire. Određene društvene norme i vrijednosti se i preuzimaju, naprimjer one koje nastaju u određenom grupnom kontekstu, recimo na nekoj *facebook*-grupi, čak i ako su te norme i jezik prepuni prostačkih i uvredljivih izraza, rasizma, antisemitizma, islamofobije, ksenofobije, mizoginije itd. Te norme, nadalje, s gledišta članova ovih grupa postaju društvene norme koje imaju opšte važenje – i izvan te *facebook*-grupe. Sociološko istraživanje konformizma nas podsjeća da smo pod određenim okolnostima i situacijama spremni ponašati se homogeno s grupom i prihvatići njene norme i pravila ponašanja. Pritom se kršenje pravnih normi, ljudskih prava više ne opaža kao takvo, npr. vandalizam i različiti oblici nasilja koja krše pravo i zakon, a i osnovne moralne i etičke principe, već ih grupa prihvata kao sredstvo za provođenje svojih ciljeva (Katzer 2019: 115). Za primjer možemo uzeti različite radikalne desničarske platforme koje šire stavove nedvosmisleno protiv elementarnih civilizacijskih vrijednosti i interkulturnog dijaloga, ali koje njihovi članovi, oni koji im se dive, ili su voljni da im se priključe, prihvataju bez ikakvog kritičkog promišljanja, preispitivanja i oklijevanja. Upravo različite radikalne grupe koriste internet kako bi svoju ideologiju, poglede na svijet i stavove prikazale realno, ubjedljivo i demagoški te na taj način privukle pojedince, naročito dezorientisane mlade ljude.

Međutim, deindividualizacija ne znači da pojedinci ili grupe pokazuju samo zlonamjerno, puno predrasuda i mržnje ponašanje. Određenu ulogu, naime, a potrebno je afirmisati ovu tezu, igra i to koje vrijednosti važe u grupi na internetu. Dakle, koji odnosno kakav identitet pojedinac ili grupa prihvataju ili žele da prihvate. Nova istraživanja, naročito u skandinavskim zemljama² potvrđuju da proces deindividualizacije ne podstiče samo negativno ponašanje već i pozitivno djelovanje, pružanje podrške i pomoći ugroženim pojedincima i grupama. Dakle, „nove grupe“ novih medija mogu nas podsjetiti i na opštedruštvene civilizacijske vrijednosti i moralne i etičke norme ponašanja. U svom članku *Digital Altruism: Using Social Media to Support Well-being*, Dana Klisanin³ ističe šest virtualnih osobina koje su temeljene na opštim psihološkim karakteristikama ličnosti a trebaju se razvijati i u okvirima medijskog obrazovanja i pismenosti:

- Mudrost i znanje: kreativnost i ljubav prema znanju i čitanju;
- Hrabrost: integritet, postojanost;
- Pravda: pozivanje na prava Drugih i Drugaćijih, zalaganje za slabije i ranjive pojedince i grupe;
- Umjerenoš: oprاشtanje, razumijevanje, poštivanje;
- Medijski sadržaji koji ukazuju na značaj nade, mira, estetike i humora (Klisanin 2012: 1).

S tim u vezi, još 1996. godine, Douglas Schuler u svojoj knjizi *New Community Networks* naglašava važnost mreža za njihovu ulogu u jačanju demokratije i demokratskih procesa, ljudskih prava i ljudske solidarnosti i altruirizma akcentirajući značaj lokalne zajednice. U ovom kontekstu, poznata je njegova teza o potrebi za „novim zajednicama“ koje će se na još efikasniji način putem interneta bolje suočavati sa svim izazovima koje jedna zajednica ima, okupljajući pojedince koji imaju zajedničke ideje, ciljeve i interes. Ovaj pristup se koristi za jačanje interkulturnog dijaloga u obrazovnim institucijama gdje se mladi ljudi, sa nastavnicima i bibliotekarima kao medijatorima ovih aktivnosti, organizuju u mreže i različitim sadržajima promovišu ideje i koncept interkulturnog dijaloga. I ovo je jedan od načina kako mladi ljudi mogu razvijati svoju interkulturnu osjetljivost, uticati na ostale, razvijati interkulturni identitet i

² Mnoga istraživanja se mogu pogledati u časopisu *Media Psychology Review The Intersection of Psychology, Technology & Mediated Communication* na www.mpr.org. [pristupljeno: 12. 9. 2019].

³ Vidjeti više na: www.mpr.org. [pristupljeno: 11. 9. 2019].

interkulturnu komunikaciju i na ovaj način biti spremniji na susret sa stvarnošću i problemima savremenog društva. Na ovaj način se pospješuje i inkluzivna obrazovna i kulturna politika koja ide u prilog razvoju interkulturnog dijaloga i pospješuje borbu protiv različitih predrasuda i stereotipa. Uspostavljanje i razvijanje medijske i informacijske pismenosti kada je u pitanju prevazilaženje predrasuda i stereotipa u svakom multikulturalnom društvu predstavlja jednu od najvažnijih kompetencija za budućnost i najvažnija je dimenzija komunikacijske sposobnosti kao jednog od elemenata životnih kompetencija uopšte. U ovom kontekstu, važno je naglasiti da značaj medijske i informacijske pismenosti s aspekta interkulturnog dijaloga omogućava da ljudi uče o svijetu oko sebe, o ljudima oko sebe, grade osjećaj društvenog zajedništva, njeguju pravo na različitosti te uvide i važnost cjeloživotnog učenja.

Zaključak

Današnje vrijeme više nego ikada iziskuje interkulturne komunikacijske kompetencije, utemeljene na razvijenom stupnju medijske i informacijske pismenosti, uzimajući u obzir kontekst ogromnog značaja novih medija i njihovog uticaja na svakodnevni život svakog pojedinca. Međutim, bez obzira na brzu modernizaciju i tehnologizaciju, kultura se sporo mijenja. Kulturne razlike će i dalje u budućnosti ostati ključni faktor u uzajamnoj interakciji među ljudima a politički i društveni trendovi današnjice nam govore da je perspektiva međuljudskih odnosa još uvijek obilježena snažnim predrasudama i stereotipima.

Interkulturni dijalog je izvorno kako akcija tako i proces, koji samo u interakciji, susretu i komunikaciji s drugima pokazuje svoju pretpostavku o humanističkoj poveznici svih ljudi. Interkulturni dijalog gradi filozofiju preplitanja i uvažavanja, podrazumijeva socijalno-etičku zaštitu svih manjina i kontakt sa nedovoljno poznatim, pa čak i apsolutno nepoznatim. Navedeno može pretpostavljati važne smjernice za bolju i smisleniju perspektivu interkulturnog dijaloga potencirajući značaj razvijanja i jačanja medijske i informacijske pismenosti koja će biti zastupljena u nastavnim planovima i programima svih obrazovnih institucija, preko formalnog ali i neformalnog obrazovanja.

Medijska i informacijska pismenost je temelj društvenog senzibiliteta na koji svakako treba dograđivati i druga znanja, ali i društvenu praksu koja

demokratiju čini onim što ona suštinski jeste. Razumijevanje medijskog „poretka i dinamike“ ključna je sposobnost u raznim poljima društvene djelatnosti i tiče se ne samo medijskih profesionalaca nego i medijskih korisnika. Istraživanje društvenog karaktera medijske sfere mora biti usmjereno kako na ekonomsko, političko i ideološko tako i na socijalno područje, odnosno na oblasti poput ljudskih prava i sloboda, prava manjinskih grupa i pokreta, prava na različitost i jačanje interkulturne komunikacije.

Nova medijska tehnologija je još više istaknula značaj medijskog obrazovanja, istovremeno ga usmjeravajući velikim dijelom samo na informatizaciju i kompjuterizaciju kao dio medijske i informacijske pismenosti, kojima su, posebno mladi, ljudi izuzetno dobro ovladali. Međutim, komunikativna pripremljenost ljudi danas za interpretaciju medijskih sadržaja koja bi se odnosila i na razumijevanje principa i konteksta djelovanja medija, razumijevanje i procjenjivanje medijski posredovanih poruka, kao i na omogućavanje nadzora korisnika nad medijima i medijskim sadržajima, pa tako i na njihovu sposobnost da prepoznaju stereotipe i predrasude sa svim njihovim karakteristikama, uglavnom je „neovladana“.

Bilo bi dobro kada bismo mogli nekako ljudima pokloniti interkulturni dijalog ili kada bi ga oni mogli *downloudovati* preko interneta. Međutim, interkulturni dijalog podrazumijeva ozbiljan lični trud i rad pa kao svako učenje i iskustveni proces podrazumijeva fizički i emocionalni napor. Ipak, zrela samouvjerenost, svijest o ličnoj odgovornosti, kritičko preispitivanje, samoaktualizacija, širina pogleda i duha, kao neki od rezultata i dobrobiti medijske i informacijske pismenosti, jesu vrijedni promišljanja i zajedničkog truda cjelokupnog društva.

Position and Perspectives of Intercultural Dialogue from the Aspect of Media and Information Literacy

Abstract: This paper analyses position and perspectives of intercultural dialogue in the context of media and information literacy. Besides author's presentation of several basic elements regarding intercultural dialogue concept, the article also points out significant obstructions regarding intercultural dialogue emphasising new media. In the focus of this article are media and informational literacy, which contribute to the creation of competencies (knowledge, skills and views) for developing an intercultural dialogue. In modern societies across the world, media and information literacy are an important part of wider education, which immanently strengthens intercultural dialogue within the entire society, as well as better understanding and mutual respect among different members of community. This is mostly referred to children and young people that are among the most numerous users of new media.

Key words: intercultural dialogue, competencies, new media, media and informational literacy.

Literatura

- Katzer, C. 2019. *Sajber psihologija*. Beograd: Laguna.
- Klajn, I. 1996. *Italijansko-srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
- Klisanić, D. 2012. Digital Altruism: Using Social Media to Support Well-being. *Media Psychology Review The Intersection of Psychology*, [online]. 3 (1). Dostupno na: www.mpr.org. [11. 9. 2019.]
- Liessmann, K. P. 2008. *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Piršl, E. 2007. Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije. U: Previšić, V. i dr., ur. *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, str. 275-291.
- Schuler, D. 1996. *New Community Networks*. New York: ACM Press.
- Špiranec, S., Banek, Z. 2008. *Informacijska pismenost: teorijski okvir i polazišta*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

- Tubbs, S. 2013. *Komunikacija. Principi i konteksti*. Beograd: Clio.
- Turčilo, L., Tajić, L. 2015. Bosna i Hercegovina: Nepostojanje strategije kompenzirano individualnim naporima u razvijanju medijske pismenosti. U: Car, V., Turčilo, L., Matović, M., ur. *Medijska pismenost – preduvjet za odgovorne medije*. Zbornik radova = 5. regionalna znanstvena konferencija: Vjerodostojnost medija. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, str. 7-17.

PRIKAZ KNJIGE

BOOK REVIEW

Merima Čamo¹

Antropologija porodice i porodičnog života²

Kada o porodici promišljamo na kolokvijalnoj razini, nerijetko ovaj primarni model naše svakodnevnice koji živimo, u kojem saučestvujemo, koji stvaramo i čiji smo ravnopravni članovi svodimo na opšteprihvaćenu neophodnost, bezupitnost, samorazumljivost i sveprisutnost. Porodica kao socio-biološki okvir je u individualnoj percepciji jednostavno podrazumijevajuća grupa u čijim okvirima stječemo iskustvo bivanja čovjekom i osvjećujemo našu egzistenciju kao društvenog bića.

U znanstvenoj dijalektici porodica se tretira kao fenomen čije proučavanje podstiču upravo te spoznajne kategorije – samorazumljivost i sveprisutnost. Prevladavanje simplificiranog pristupa u tumačenju porodice postiže se utvrđenim sistemskim i argumentiranim objašnjenjima ove složene pojave. Od spekulacije („porodica kao apsolutni identitet“) do zrenja relevantnih činjenica u različitim znanstvenim poljima: antropologiji, historiji, sociologiji, pedagogiji, etnologiji itd. Dakle, ovisno o polazištu, porodica jeste i nije invarijantna pojava; ona je senzibilizirana do te mjere da se od svog postanka poima kao prirodna datost – čudoredni praprostor, odgojna prasituacija i višegeneracijski milje vrijednosti, normi i propisanog ponašanja. Međutim, njeni temporalni preobražaji, kao što je prelaz iz monogamne višegeneracijske patrijarhalne porodice u egalitarnu industrijsku nuklearnu porodicu, ukazuju na to da je porodica aktivni recipijent promjena koje diktira društvena progresija. Činjenica da je njen struktura prijemčiva za nove biološke, socijalne, ekonomski i kulturno-istorijske recepture koje propisuju različite društvene epohe istodobno govori o njenoj istrajnosti i dobro podešenom mehanizmu samosvojnosti porodice kao najstarijeg i najzastupljenijeg oblika udruživanja. Upravo u tom procesu udruživanja iskri njen primordijalnost

¹ Prof. dr. Merima Čamo, vanredna profesorica, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu;
e-mail: merima.camo@fpn.unsa.ba

² Prikaz knjige Amela Alića, *Kulturni modeli odgajanja: uvod u antropologiju porodice*, Perfecta, Sarajevo, 2018, 438 str.

i osnova funkcija na koju ne utječu protok vremena i vještačke mijene. Porodica ne podliježe supstituciji jer čovjek ne želi „zamjenski model“ za svoj mikrosvijet, voljno-djelatno područje, odgojno stimulativnu sredinu, izvorište intrapersonalne i svake druge komunikacije, grupu kojoj pripada i s kojom se identificira; ne želi zamjenu za najblistaviji realno-humanu nivo njegove egzistencije.

Ova metateorijska naracija predstavlja idejnu vodilju knjige pod naslovom *Kulturni modeli odgajanja: uvod u antropologiju porodice*, koju je autor Amel Alić razvio pojmovnom granulacijom koja ne dopušta vrijednosnu neutralnost. Naime, interpretator teksta portretira porodicu u širokom kulturološkom spektru, propitivanjem njenih dinamičnih sadržaja kao što su porodična forma, način organiziranja, unutarnje funkcije, okrenutost prema svijetu, način izbora supružnika, srodstvo, roditeljstvo, odgoj, eksterni utjecaji promjena u porodici itd., uvodeći nas u nove misaone koncepte „prečutnog znanja“ odnosno svojevrsnu bravuru samostalnih spoznaja, tumačenja, procjena i zaključaka. Svaka od navedenih strukturalnih i sadržinskih komponenti porodice razmatrana je u svjetlu brojnih manifestacija kulture kojoj ljudi pripadaju odnosno u okvirima kulturnih specifičnosti koje su vrlo varijabilne s obzirom na kulturu u kojoj se ostvaruju. Kontemplacija o porodici i porodičnom životu prelama se preko samoidentifikacijskog koda – pripadnosti određenoj društvenoj grupi i kulturnom modelu. Sam pojam pripadnosti podrazumijeva čovjeka koji se rađa, živi i umire u užem biotopu, dakle već utvrđenom i lociranom mjestu življena, u kojem centralno mjesto zauzima fizički prostor zajedništva. Prostor zajedništva je uzvišena ljudska misija traženja utočišta, bazično čovjekovo iskustvo utjelotvoreno u *ćudorednom praprostoru - porodici* koja bivstvuje u sjeni tradicije i specifičnom kulturnom ozračju koje autor naziva „antropologijom ljubavi“. Tradicija je historija kulture, akumulirano (sa)znanje i praksa stečeno izloženošću čovjeka prirodi, društvu i mišljenju s primjetnim dominantnim etičkim i estetičkim prezencijem, te folklornim etosom. „Naša“ kultura je intervenirajuća determinanta koja je uspostavljenim socijalnim mehanizmima već izvršila suptilnu selekciju i, na koncu, apsorpciju ranije tradiranih kulturnih elemenata integrirajući ih u društvenu stvarnost. Kulturna transmisija je usmjerenja na sve vitalne dijelove antroposocijalne sredine, ali u svakoj od njih podložna je predugojačenju shodno prirodi pojave koja je prihvatala tu „antropologiju ljubavi“, to iskustvo bivanja čovjekom. U tom smislu možemo govoriti o porodičnoj kulturi kao

jednom od najvažnijih faktora porodičnog života na osnovu koje se svaka porodica može atribuirati kao jedinstvena institucionalizirana društvena grupa pod čijim okriljem (na)učimo kako *živjeti smisao*. Posredstvom jezika (znakovi, simboli, zvukovi, značenja, i pravila - komunikacija između ljudi) i odgoja (odgojnih idealja: vrijednosti, norme, simbolične akcije itd.) porodična kultura se opredjeljuje za istinske vrijednosti opstojnošću na vremenskoj skali (prošlost, sadašnjost i budućnost). Dakle, kultura ima nasljedni karakter, ali je podložna diktatu vremena koji je modifcira i inovira, te zahtijeva socijalnu fleksibilnost omogućavajući tako kulturnim akterima da zaštite i istodobno obogate njen jezgro kao preduslov buduće transmisije. Na mikrorazini, porodica ima presudnu ulogu u selekciji, prihvatanju i inkorporiranju novih kulturnih elemenata u čovjekov život. Izbalansiranim kulturnim opcijama, ona podstiče njegovu samoinicijativu u traženju smisla nudeći orijentir i put bez zabune i dvojbe. U tom kontekstu, autor naglašava: "Ne postoji ili bar ne bi trebalo postojati, niti jedan trenutak čovjekovog života a da nije ispunjen potragom za smislom. Brojni su ciljevi koji su sadržani u potrazi za smislom, a do tih ciljeva se dolazi sljedeći vlastite spoznaje o svijetu i životu, uvažavajući prepoznate vlastite sposobnosti i ponašajući se u skladu s propisanim normama socijalnog okruženja iza kojih počivaju čitavi sistemi vrijednosti" (str. 11). Društvo, zajednica i/ili grupa u kojoj fundiraju norme, vrijednosti i propisana ponašanja su odraz dominantnog kulturnog modela i predstavljaju ključni preduvjet uspješnosti traganja za smislom (i srećom) u životu. Ono počinje ostvarivanjem odgojnih idealja koji proističu iz aksiološkog sistema jedne kulture, zaštićenog posebnim uputama djelovanja ("da" ili "ne"), putem kojih generacija odraslih (kroz svakodnevnu praksu) priprema mlađe za doba zrelosti i preuzimanje uloga odraslih.

Očigledno da karakterologija porodice predstavlja stalni znanstveni izazov i svrstava ovu pojavu u red uvijek aktualne problematike. To potvrđuje i Alićeva „enciklopedija s dušom“ u kojoj će svaki zainteresirani čitalac pronaći nesto za sebe. Krajnje ozbiljna ali i senzibilizirana eksplikacija društva, kulture, porodice i odgoja, te njihovog poslanstva u usavršavanju anthroposa i humanitusa, otkriva aperceptivnu masu koja se našla pod lupom znatiželnog, zainteresiranog i nadasve istrajnog pedagoga. *Kulturalni modeli odgajanja: uvod u antropologiju porodice* su, prije svega, svojevrstan uvod u pravu raskoš znanstvenog teksta, u kojem se spaja znanje i kompetencija, dosegnuće i afirmacija. Intenciju da se

istraži i pronikne u socijalnu predisponiranost ljudskog bića odgoju i kultur(i) abilnosti u „čudorednom praprostoru“ - porodici, nadišao je multidiskurzivni teorijski vez, raznobjoj epistema i osmišljenost vlastitog, znanstvenog razmišljanja. Detektujući istosti, razlike i nadopunjajuće sadržaje „fenomena u fenomenu“ (kultura/porodica) autor je produktivnom sintezom teorije i iskustava ponudio osnove za rekonceptualiziranje teorijskih nasada autonomno-antropoloških disciplina iluminirajući recentnost u znanstvenu oblast koja je predmet njegovog istraživanja. Slijedom rečenog, preporučujem ovu knjigu u nadi da će njena kvaliteta biti prepoznata na način koji dolikuje bosanskohercegovačkoj akademskoj zajednici kao i svim ljudima koji još uvijek *tragaju za smislom i srećom.*

Lamija Silajdžić¹

(Na)učiti roditelje medijskoj pismenosti²

S obzirom na sveprisutnost digitalnih tehnologija danas i činjenicu da su inkorporirane u sve segmente društva, postalo je neophodno neprestano učiti kako plivati u okeanu informacija, tehnologija i medija koji nas okružuju. Porodica kao važan ili, prema nekim sociološkim teorijama, krucijalan stub društva, u tom kontekstu je izuzetno značajna jer je ona mjesto u kojem stičemo primarna znanja, usvajamo osnovne vještine i pripremamo se za susret sa okruženjem. Tako je i sa usvajanjem vještina upotrebe, valorizacije i kritike medijskih sadržaja. Porodica je već odavno "udomila" medije u domaćinstvo, od onda kada je na centralno mjesto u dnevnom boravku postavila televizor do sada kada veliki procenat domaćinstava ima stalni pristup internetu.³ Ukoliko medije u ovom slučaju posmatramo kao članove porodice, jasno je da trebamo poraditi na izgradnji kvalitetnog odnosa s njima. Kvalitetan odnos s medijima se, dakle, uči već u porodici, jer je u kontekstu medijskog opismenjavanja obrazovanje, a ne cenzura i kontrola, ključ za pametne izbore i kvalitetno filtriranje informacija (Prakoso et al. 2018).

Publikacija „Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini“ upravo je prepoznala tu važnu ulogu porodice u medijskom opismenjavanju djece i izvrstan je priručnik za sve roditelje i druge koji brinu o djeci, a koji su ili nesigurni ili nesvjesni važnosti medijske pismenosti za djecu. Autorica je naglasila da je sve aktuelniji trend pridavanja značaja jačanju kapaciteta roditelja i djece kako bi se informacijsko-komunikacijske tehnologije koristile za razvoj djece a potencijalni rizici minimizirali, čemu svakako doprinosi

¹ Lamija Silajdžić MA, asistentica je na Odsjeku za komunikologiju/žurnalistiku Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu; e-mail: lamija.silajdzic@fpn.unsa.ba

² Prikaz publikacije "Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini", autorica Lea Čengić, Sarajevo: Mediacentar, 2019, 53 str.

³ Prema izvještaju Global Digital Report 2019, u Bosni i Hercegovini 86 % stanovnika ima pristup internetu. Izvještaj dostupan na: <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>, pristup: 1. 2. 2020.

i ova publikacija. Izuzetan značaj publikacije je i u tome što akcentira važnost i nužnost edukacije roditelja, s obzirom na to da je medijska pismenost predmet cjeloživotnog učenja i da se tehnologije i mediji neprestano razvijaju i mijenjaju.

Publikacija se sastoji iz četiri dijela: Uvod; Medijska pismenost djece i uloga porodice i drugih koji se brinu o djeci; Prikaz i procjena postojećih pristupa medijskoj pismenosti u porodici u Evropskoj uniji, regiji i Bosni i Hercegovini; Preporuke za implementaciju projekata medijskog opismenjavanja u porodici u Bosni i Hercegovini.

U drugom dijelu (nakon uvoda) predočena su savremena razmatranja o utjecaju medija na djecu i naveden je popis rizika vezanih za korištenje digitalnih medija (prema istraživanju EU Kids Online). Ovaj popis je značajan jer roditeljima ili drugim osobama koje brinu o djeci daje uvid u to što se može desiti ukoliko dijete ne opismenimo da kvalitetno koristi tehnologije i medije koji su mu dostupni. Ti rizici kategorizirani su u 4 grupe: rizici vezani za ponašanje (*bullying, sexting, zloupotreba ličnih podataka*), rizici vezani za neprimjerene sadržaje (pornografija, nasilje, rasistički, netačni ili zavaravajući sadržaji), rizici vezani za kontaktiranje (uhodenje, uzneniranje, krađa identiteta), komercijalni rizici (prekomjerna izloženost reklamama i prikrivenom oglašavanju, kupovine u aplikacijama, *online* prevare). U odnosu na nabrojane potencijalne rizike, Čengić je istražila različite strategije roditeljskog posredovanja između djece i medija jer, kako navodi, „djeca se istovremeno odgajaju korištenjem medija, kao i za korištenje medija“ (Čengić 2019: 24). Pojasnila je da postoji razlika u strategijama koje se primjenjuju pri medijaciji između djece i tradicionalnih medija – poput televizije, i pri medijaciji između djece i novih medija – interneta. Strategije roditeljske medijacije u slučaju korištenja televizije su: aktivna ili evaluacijska (razgovor o medijima i sadržajima), restriktivna (ograničavanje pristupa medijima i sadržajima) i zajedničko korištenje medija (monitoring i evaluacija medija i sadržaja). (Livingstone et al. 2017, prema Čengić 2019). Mnogo kompleksnija je svakako medijacija u slučaju korištenja interneta, jer ne postoji jasan sistem regulacije sadržaja a neke od strategija koje se koriste (za djecu od 9 do 16 godina) su: „aktivna medijacija korištenja interneta (aktivno diskutovanje i/ili dijeljenje aktivnosti), aktivna medijacija sigurnosti na internetu, restriktivna medijacija, tehničke kontrole, monitoring – provjeravanje *online* aktivnosti djeteta nakon korištenja“ (Livingstone et al. 2011, prema Čengić 2019).

U poglavlju o postojećim pristupima medijskoj pismenosti u porodici u Evropskoj uniji, regiji Jugoistočne Evrope i Bosni i Hercegovini predstavljeni su najznačajniji projekti i aktivnosti, sačinjeni na osnovu analize sekundarnih izvora. Čengić je zaključila da je većina projekata medijskog opismenjavanja u EU usmjereni ka djeci i mladima od 0 do 18 godina, te da je oko polovine projekata za ciljnu grupu imalo i djecu i roditelje (autorica citira nalaze istraživanja „Mapiranje praksi i aktivnosti medijske pismenosti u EU-28“ koje je Evropska audiovizuelna opservatorija radila za Evropsku komisiju 2016. godine). Za razliku od evropskih zemalja, u Bosni i Hercegovini su rjeđi projekti medijskog opismenjavanja djece usmjereni direktno ka roditeljima, iako autorica dobro zaključuje da „ukoliko pođemo od pretpostavke da bi roditelji trebali biti uključeni i/ili upoznati sa svim školskim, vanškolskim i kućnim aktivnostima djece, može se izvesti zaključak da većina projekata koji su usmjereni na djecu i mlade direktno ili indirektno uključuje i roditelje, iako to nekada nije eksplicitno navedeno“ (Čengić 2019: 32). Generalna ocjena autorice je da su projekti medijskog opismenjavanja usmjereni ka porodicama za sada rijetkost u Bosni i Hercegovini. Ono što je uočeno kao zajednička karakteristika naše zemlje, regionala i EU jeste to da su najznačajniji nosioci projekata u oblasti medijske pismenosti predstavnici civilnog društva, potom predstavnici javnih institucija i akademske zajednice. U nastavku publikacije predstavljeno je 10 vrsta projekata medijskog opismenjavanja koji, kako navodi Čengić, mogu poslužiti kao inspiracija za razvoj aktivnosti u Bosni i Hercegovini.

Veoma značajan ili čak ključni dio ove publikacije predstavljaju preporuke za implementaciju projekata medijskog opismenjavanja u porodici u Bosni i Hercegovini. U tim preporukama autorica nas podsjeća na nekoliko važnih činjenica: da su porodice, roditelji i djeca heterogene grupe, da su porodice raznolike, da je uzrast djece značajan faktor, da su naročito ranjiva djeca sa poteškoćama u razvoju, da je neophodno pronaći balans između protekcionističkog pristupa i ospozljavanja roditelja i djece, da je potrebno uzeti u obzir sve podatke o specifičnostima vezanim za djecu, roditelje i medije u Bosni i Hercegovini. Ono što na kraju u preporukama akcentira jeste da su interdisciplinarni pristup i međusektorska saradnja od iznimne važnosti i da je medijsku pismenost nužno integrisati u odgovarajuće strateške dokumente i politike.

Ova publikacija izuzetno je korisna ne samo za porodicu već i za širu društvenu zajednicu, odnosno predstavnike vladinog i nevladinog sektora, civilnog društva, akademske zajednice, medija, ili najkraće rečeno: za svakog pojedinca bez obzira na sve demografske i druge karakteristike.

Izvori:

- Čengić, L. 2019. *Medijsko opismenjavanje u porodici i preporuke za implementaciju projekata unapređenja medijske pismenosti u okviru porodice u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Mediacentar.
- Kemp, S. 2019. *Digital in 2019*. We Are Social Inc., dostupno na:
<https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>. [1. 2. 2020.]
- Prakoso G. S., Yuliarti M., Anggreni S. L. 2017. The importance of social media literacy for students in globalization age. *Conference Proceedings of the 3rd International Conference on Social and Political Science “The Impact of Information Technology on Social and Political Dynamics”*. Central Java, Indonesia, 2–3 November 2016, KnE Social Sciences, 191–197.

Lista recenzentata

Zahvaljujemo recenzentima članaka za časopis
Obrazovanje odraslih u 2019. godini.

Akademkinja Adila Pašalić Kreso, profesorica emerita
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Šefika Alibabić, redovna profesorica
Univerzitet u Beogradu, Srbija

Prof. dr. Lejla Turčilo, redovna profesorica
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Vesnica Mlinarević, redovita profesorica
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Prof. dr. Mirjana Mavrak, vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Violeta Orlović, vanredna profesorica
Univerzitet u Beogradu, Srbija

Prof. dr. Sibela Zvizdić, vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Elena Rizova, izvanredni profesor
Univerzitet Sv Kiril i Metodij – Skopje, Republika Sjeverna Makedonija

Prof. dr. Zarfa Hrnjić Kuduzović, vanredna profesorica
Univerzitet u Tuzli, Bosna i Hercegovina

Prof. dr. Haris Cerić, vanredni profesor
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Doc. dr. sc. Lejla Hajdarpašić
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Doc. dr. sc. Sarina Bakić
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Dr. sc. Emir Avdagić
Institut za međunarodnu saradnju Njemačkog saveza visokih narodnih škola,
DVV International - Ured za Bosnu i Hercegovinu, Bosna i Hercegovina

Amina Isanović Hadžiomerović, magistar pedagogije, viši asistent
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

List of Reviewers

We would like to thank the reviewers of articles for the Journal *Adult Education* in 2019.

Academician Adila Pašalić Kreso, Professor Emerita

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Šefika Alibabić, PhD, Full Time Professor

University of Belgrade, Serbia

Lejla Turčilo, PhD, Full Time Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vesnica Mlinarević, Full Time Professor

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia

Mirjana Mavrak, PhD, Associate Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Violeta Orlović, PhD, Associate Professor

University of Belgrade, Serbia

Sibela Zvizdić, PhD, Associate Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Elena Rizova, PhD, Associate Professor

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje University, Republic of North Macedonia

Zarfa Hrnjić Kuduzović, PhD, Associate Professor

University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina

Haris Cerić, PhD, Associate Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Lejla Hajdarpašić, PhD, Assistant Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Sarina Bakić, PhD, Assistant Professor

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Emir Avdagić, PhD

Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association,
DVV International – Country Office Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina

Amina Isanović Hadžiomerović, MA, Senior Assistant

University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Uputstvo za autore priloga¹

Dostavljanje radova

Radovi se dostavljaju Redakciji časopisa isključivo u elektronskoj formi na e-adresu: casopis@bkc.ba. Primaju se isključivo neobjavljeni rukopisi, koji se ne vraćaju.

Za autorska prava dostavljenih priloga odgovaraju autori(ce). Autorima/autoricama se ne naplaćuje naknada za obradu radova niti se objavljeni radovi honoriraju.

Oprema rada

Oblikovanje teksta

U radu navesti podatke prema sljedećem rasporedu:

- Ime i prezime autora/autrice
- Naslov rada na bosanskom, hrvatskom, srpskom ili crnogorskom jeziku
- Sažetak i ključne riječi na bosanskom, hrvatskom, srpskom ili crnogorskom jeziku
- Naslov, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku, na kraju rada
- Literatura

Obim. Poželjno je da tekst ima obim do 15 kartica (1 kartica = 1800 elektroničkih znakova s razmacima), a za ostale rubrike (prikazi knjiga, osvrti i sl.) do pet kartica. Ovi radovi ne podliježu recenziji.

Naslov rada. Treba biti što kraći (najviše 10 riječi), te davati dobar uvid u bit rada. Piše se velikim slovima.

Autori/autorice rada. Ime autora/autrice piše se iznad naslova; prvo ime, a zatim prezime. Ako je više autora/autrica, odvajaju se zarezom. Iznad prezimena svakog autora/autrice dodaje se oznaka fusnote. U fusnoti se navode titule i adrese autora/autrica, e-pošte autora/autrica, te drugi podaci relevantni za tekst.

Sažetak. Piše se na bosanskom, hrvatskom, srpskom ili crnogorskom jeziku te istovjetan tekst na engleskom jeziku, najviše do 200 riječi. Sažetak treba odražavati svrhu teksta i njegovu bit.

Ključne riječi. Ispod sažetka (engl. *abstract*) navode se ključne riječi (najviše pet riječi), koje su bitne za brzu identifikaciju i klasifikaciju sadržaja rada.

Jezik. Radovi se dostavljaju na bosanskom, hrvatskom, srpskom, crnogorskom i engleskom jeziku i kao takvi se i objavljaju.

Naslov rada i podaci o autorima/autoricama: Times New Roman 12 pt, normalan stil, bez proreda.

Tekst treba biti oblikovan na sljedeći način: font Times New Roman 12 pt, normalan stil, bez proreda, podjednako poravnjanje.

Recenzija. Sve pristigle radove anonimno recenziraju dva recenzenta/recenzentkinje. Recenzente/recenzentkinje imenuje Redakcija.

Citiranje i literatura. Koristiti harvardski stil citiranja, čije se upute nalaze na adresi:
https://ccu.bkc.ba/docs/Preporuke_za_citiranje_literature%20FIN.pdf

Autorska prava

Smatra se da su autori i autorice svoja autorska prava na tekstove i druge priloge, od trenutka kada su ih poslali Redakciji, prenijeli na izdavača. Izdavač će prihvaćene priloge objaviti u štampanoj i elektronskoj formi, a ima prava da koristi i sažetke radova i izvode iz dostavljenih radova.

Redakcija će u roku koji ne može biti duži od šest mjeseci od datuma prijema priloga obavijestiti autora/autoricu da li je prihvatile tekst. Negativan odgovor oslobođa autora/ autoricu obaveze prema Redakciji. Autor/autorka

¹ ccu.bkc.ba/journals/

čiji je rad prihvaćen ne može objaviti rad u nekoj drugoj elektronskoj formi ili štampanoj publikaciji (čak ni u izvodima ili prerađen) bez saglasnosti odgovornog urednika časopisa *Obrazovanje odraslih*. U načelu, on takve radeove može objaviti tek tri mjeseca od datuma publikovanja u časopisu *Obrazovanje odraslih*, uz obavezu da se navede odakle je rad preštampan. Članci objavljeni u časopisu se, uz prikladno navođenje izvora, smiju besplatno koristiti u obrazovne i nekomercijalne svrhe.

Ovo djelo je dato na korištenje pod licencom

Napomena: autori i autorice dužni su prilikom slanja tekstova poslati i Izjavu o originalnosti rada i Izjavu o objavlјivanju koje se nalaze na web stranici.

BOSANSKI
KULTURNI
CENTAR KS

ISSN 1512-8784

A standard linear barcode representing the ISSN number 1512-8784. The barcode is oriented vertically and has a series of vertical bars of varying widths.

907151208780050 00